

նութիւնը երկու դրէ է եւ երկու տեղ օրինա-
կուած է. «Գրեցաւ սկիզբն դրոցս, որպէս
յայտնի է որքանութիւն (որպիսութիւն)
դրոցն այլայլութեամբ՝ ի ձեռն ուրումն եղբոր
Աւետեաց սրբաւոր քահանայի ի Միաբանա-
կեաց վանս Անապատ անուանելոյ. իսկ այն
ի Սկեւոյն վերանայեալ, ձեռամբ ուրումն ի
կլերիկոսաց սրբոյ եկեղեցւոյն՝ Զօրամար ա-
նուանելոյ» (Սիւրմէեան, Յուլիան Եւրոպ.,
էջ 48—49): Անտարակոյս Աւետիք զրիչ նոյն
է Աւետեաց հետ, եւ Անապատ կոչուած Միա-
բանակեաց (Միաբանակեաց^ը) վանքը նոյն
Գեմրոճգեր կոչուած Եղբայրանոցի հետ, որ
կը գտնուէր Լամբրոնի գաւառի, բայց ոչ
Սկեւոյի մէջ: Այս Անապատը հաւանօրէն
Ապղարիպի շինած վանքերէն մէկն է: Ան-
հաւանական է, որ այս Եղբայրանոցը նոյն
ըլլայ Սաղբուի Ս. Աստուածածին վանքի
հետ, ուր կ'առանձնանար Ներսէս, որուն
տեղն կը նկարագրէ Սամուէլ Սկեւոյի այս-
պէս. «Կոչէր անապատն բնակութեան Աս-
տուածածին Սաղբուի, ի հոսանս գետոյն
ժեռակրայ եւ մերձ ի նմին տաճար սրբոյն
Գէորգեայ, յորում անձուկ սենեկի ի գիշերի
եւ ի առնջնան անհանգիստ էր լընթեր-
ցումն». «Եւ դարձեալ յառաջին իւր անա-
պատն կոչեցեալ Սաղբու, յորում եւ դան-
ձուկն ունէր սենեակ եւ զգաստարակ՝ հո-
գեւոր հայրն իւր Յոհաննէս բնակեալ ի տեղ-
ւոյն: Եւ անդ հաւաքեալ զամենայն աս-
տուածային զիրս՝ արգելաւ ի տեղւոյն սոմաց
Ժամանակ» (Յովսէփեան, Յիշատակ. 545):
Այդ անապատին մէջ կային եղբայրներ, Յով-
հաննէս առաջնորդութեան տակ, որոնց կը
մեկնէր Սաղմոսները: Այս անապատը կ'ա-
նուանէ Ներսէս «անապատս Ս. Գէորգ, ի
մէջ լերինս Տաւրոսի ի գահ Կիլիկիոյ եւ ի
սկիզբն Պամփիլիոյ» (անդ, էջ 467 եւ 476):
Անապատս, ուր ստէպ կ'այցելէ Ներսէս, նոյն
իսկ զբարարանը հետը կ'առնէր, Սկեւոյէն
չստ հեռու չ'երեւար:

Ապղարիպի շինութիւնն է նաեւ Միհոյ
վանքը Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ, Պա-
պեոնի հովանոյն տակ եւ անոր իշխաններու
գամբանարանը: 1198/9ին հոս էր Գրիգոր
Արեւիցի, ուր ձեռնարկած էր գրել իր նշա-
նաւոր Աւետարանը. զոր գրեցի կ'ըսէ. «յերկու
հաշակաւոր ուխտս, որ առնթեր ամուր զգե-
կաց ի ստորոտ լերինս Տաւրոսի եւ ի գլուխ
մայրաքաղաքին Տաւրոսի, սկզբնաւորեալ ի

մեծանուն անապատ Միհոյ, ընդ հովանեա-
սրբոյ Աստուածածինին, որ է գամբարան իշ-
խանաց ամուր գղեկի Պապաուանի եւ կա-
տարեալ առնթեր անաւ ամբոցի Լամբրոնի
յաւթեան հոգակաւոր ուխտ Սկեւոյ, առաջի
սրբոյ եւ սքանչելագործ Նշանի եւ Փրկչին
տաճարի» (Յովսէփեան, անդ, 618 եւ Ակի-
նեան, Սկեւոյի Աւետարանը, էջ 8):

Օչին Բ. ի որդին եւ Ժառանգը՝ Հեթում Բ.
սերատոս նոր փայլ տուաւ Սկեւոյի եկե-
ղեցւոյն, 1177—1180 տարիներու հաւանօրէն,
երբ Ներսէս Հոռմկլայ կը գտնուէր: Կը գրէ
Սամուէլ Սկեւոյի. «Ի սոյն Հեթում ամե-
նապատիկ վայելչութեամբ շինեալ էր գտա-
ճար աղօթից ի սուրբ ուխտս (Սկեւոյ) եւ
նկարագրութեամբ պատկերաց զարդարեալ,
յորում ընկալեալ զերեալ յանապատէ փեսայս
(զարքեպիսկոպոսն Ներսէս, զեղբայրն իւր)
գեղեցկացեալ աստուածային հանճարովի որ-
պէս զլուսին, պայծառացեալ զխոսութեամբ
որպէս զարեգակն եւ հիացուցանող վարուք
եւ բանիւք (եւ) կացուցին յամէ սորա զգլխոյ
սրբոյ տաճարիս զարդարեալ եւ պաճուճեալ:
Եւ բազմեալ ի քահանայապետական յաթոն
ի տօնի Իսկուհւոյն եւ զխաղաղութիւն ժո-
ղովոյս եւ յարուցեալ կատարեաց զսքանչիկ
խորհուրդ սրբոյ պատարալին» (Յովսէփեան,
անդ, 546—547):

Ներսէս, որ խոյս կուտար մինչեւ այժմ
առաջնորդական պաշտօնէ, յանձն առած էր
Գրիգորիս կաթողիկոսի ստիպմունքի վրայ:
Ան նստաւ վանքին առաջնորդական աթոռին
վրայ. բարեկարգեց վանքն ալ, եկեղեցին
ալ. միաժամանակ կը հովուէր Տաւրոսի
թեմը:

Այսպէս պէտք է խմանալ Կիրակոս Գան-
ձակեցիի տեղեքս. Ներսէս «չինեաց եկեղե-
ցիս (!) հրաշագան ի վանքն որ կոչի Սկե-
ւոյ, հուպ ի բերդն անաւ Լամբրոն. եւ կար-
գեաց զպաշտօն վանիցն ըստ օրինակի այլոց
աղագս՝ սարկաւազաւ եւ զպրաւ եւ անձաճ-
կոյթ զլիաւ. զոր յորովք զսրովն ի Հայոց»
(էջ 63):

Սկեւոյ ներքուստ եւ արտաքուստ իր
պայծառութեան մէջ էր, քանի Լամբրոնին
տէրը Հեթում իր իշխանութեան մէջ էր եւ
Ներսէս իր առաջնորդական աթոռին վրայ:
1198ին ի մար մտաւ Սկեւոյի արեգակը:
Երեւ տարի ետք Լամբրոնի արծիւը թա-

կարգի մէջ ինկաւ: Անառիկն Լամբրոն գրա-
ւուեցաւ Լեւոն թագաւորէն անարիւն (1201):
Լամբրոնի առիւթը չբարձրացաւ իր բոյնը
միւսանդամ: Գտա՞ն արդեօք իր աճիւնները
հայրենի գամբարանին մէջ հանգիստ:

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ԼԵՄԲՐՈՆԵՑԻ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՐ ԳՐԵԿԵՆ ՎԵՍՏԵԿՆԵՐԸ

Ա.

ՎԱՐՔԸ

1. ԱՂԲԻՐՆԵՐ

1. Սամուէլ Սկեւոյացոյ Յիշատակա-
րանը: Սամուէլ Մերունի, որ Սկեւոյի վա-
նական էր, օրինակեց Ներսէս Լամբրոնաց-
ոյ յանճարարութեամբ անոր Սաղմոսաց
Մեկնութիւնը սկզբնաւորէն. արտադրութիւնը
աւարտած է 1190ին: Որպէս զի ծանօթացնէ
Ժամանակակից եւ ապագայ սերունդներու
Մեկնութեան հեղինակը, խորհած է տալ ա-
նոր համառօտ կենսագրութիւնը Յիշատակա-
րանին կից, որ մեզի պահուած է խորա-
գրով. «Պատմութիւն վարուց Ներսիսի
կաթողիկոսի Երզնց Սաղմոսիս քննողի» եւ
սկզբնաւորութեամբ. «Ընդ նուագել թագա-
ւորութեան եւ իշխանութեան Հայոց...»: Կը
գտնուի ան Սաղմոսաց Մեկնութեան ձեռա-
գիրներու վերջը, նաեւ անջատ անկէ: Հրա-
տարակուած է. Արարատ, 1878, էջ 89—100:
Ասկէ՝ Սամուէլ Անեցի, Ժամանակագրու-
թիւն. Վաղարշապատ 1893, էջ 224—243:
Հայաստան, Վենետիկ 1901, Մասն Բ.,
էջ 413—418: Աւելի խնամով՝ Յովսէփեան,
Յիշատակարանը, Ա., 541—550:

2. Ներքուստ եւ յիշատակ սուրբ եւ
երիցս երանեալ տիեզերալոյս հօրն մերոյ
սրբոյն Ներսէսի ամենիմաստ վարդապետին
եւ արհիպիսկոպոսին Տաւրոս քաղաքի:
Ակ. «Սուրբ եւ երջանիկ հայրն մեր Ներսէս
էր ազնուական ծնողաց գաւալ...»:

Ձեռագիրք. Վիեննա, Թ. 647, 101ա
(1768): Վատիկան, Թ. 41, 189բ (ԺԸ.):
Զմմառ, Թ. 300, 2ա (ԺԸ.):

Հրատարակուած՝ Հայաստան, Բ.,
էջ 419—424:

Գրութիւնս պահուած է ուշ Ժամանակի
ձեռագիրներու մէջ. բայց գրուած է ընդ
մէջ 1198—1204 տարիներու անձէ մը, որ
Լամբրոնացոյ կեանքին ի մօտոյ ծանօթ
եղած է:

3. Գրիգոր Սկեւոյացոյ Ներքուստի ի
սուրբն Ներսէս Լամբրոնացի: Սկ. «Բազում
զգուշութեան եւ ստէպ արթնութեան պէտք
էն...»: Գրիգոր Ներքուստիս յօրինած է
1204ին, Ներսէս Լամբրոնացոյ քննողից
Ներսէս քահանայի խնդրանքով (Էջմիածին,
Թ. 990, թղ. 745ա): Ան գիտէ թէ «ի մօտե-
մաց եւ ջերմագունից նախ քան զմեզ առ այս
ձեռնարկեալ» (էջ 7). որով կ'ակնարկէ Սա-
մուէլ Սկեւոյցին եւ Անանունը:

Ձեռագիրք. Էջմիածին, Թ. 990, թղ.
745ա: 1526, 878ա—904 (1294): 2682, 22ա
(ԺԹ.): 2262, 25բ—35բ (ԺԴ. Իրեւ Նա-
խերգանք): Վատիկան, Բորգ. 84, 381ա
(1325. Tisserant, Յուլ. 181): Երուսաղէմ,
Թ. 146, էջ 582—623 (1551. Յուլ. Բ. 10):
Վիեննա, 166, 235ա (1250. վերջը պակասա-
ւոր, տպ. 86, 16—90. Յուլ. 477):

Հրատարակուած՝ Սոփիք Հայկականք,
ԺԵ. (1854), 1—90:

4. Պատմութիւն եւ յիշատակ սուրբ եւ
լուսաւոր վարդապետին եւ երջանիկ արքե-
պիսկոպոսին Ներսէսի Լամբրոնացոյ: Սկ.
«Սքանչելի Ներսէս կաթողիկոսն Տաւրոս քա-
ղաքի, էր յաւուրս Լեւոնի Հայոց արքայի...»:
Հեղինակն է հաւանօրէն Կիրակոս Արեւ-
ելցի, որուն Յայտաւորքի մէջ կը գտնուի
Հրոտից Ը. եւ Յուլիս ԺԴ.: Ասկէ անցած
Ոսկեփորիկներու:

Ձեռագիրք՝ Կիպրոս, Նիկոսիա, Թ. 2,
թղ. 662ա: Վիեննա, Թ. 7, 705, 6բ (1403)
եւ այլն:

Հրատարակուած՝ Յ. Տէրոյեան, Պատմա-
գրութիւն Ս. Ներսէսի Լամբրոնացոյ ընդ
պատրիարքին Յունաց. Կ. Պոլիս 1861, էջ
105—110 (1302ին գրուած Ոսկեփորիկէ):
Յայտաւորք Հայոց. Patrologia Orientalis,
t. 21, p. 726—729:

5. Պաշտօնը Սկեւոյացոյ Ողբ յարհե-
պիսկոպոսն Տաւրոսի ի Մեծն Ներսէս: Սկ.
«Ամ գահ թողում, գամօթ մոռանամ»: Տես
վարը Հ. Ե. Պողոսեանի հրատարակութիւնը:

6. Վասն կենաց եւ կեցութեան եւ շնոր-
հաց Ս. Ներսիսի Լամբրոնացոյ: «Այս երա-
նելի եւ բազմիմաստ...»: Հրտ. Տեսութիւն

աղօթից, պատմութեան բանից նշման աստուածարան աւետարանէին Յօաննու...
Կ. Պոլիս 1736, էջ 157—159:

7. Ներսէս Լամբրոնացւոյ ինքնագիր գրութիւնք, Պատճառ թղթոց, եւ Յիշատակարանք: Եւ Յիշատակարանք ժամանակակից գրիչներու:

8. Հ. Մ. Չամչեան, Պատմութիւն Հայոց, հատ. Գ., Վենետիկ 1786, էջ 88—95:

9. Հ. Մ. Աւգերեան, Լիակատար Վարք եւ Վկայարանութիւն սրբոց, հատոր Ե., Վենետիկ 1813, էջ 343—353:

10. Հ. Ա. Ճ(արեան), Ներսէս Լամբրոնացի, Բաղմալէպ 1846, էջ 21—31:

11. Հ. Ղ. Ալիշան Ծնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ 1873, էջ 281—285:

12. Հ. Ղ. Ալիշան, Դրուագ ի Սուրբ եւ Սիրելի Ներսէս Լամբրոնացի. Սիսուան, Վենետիկ 1885, էջ 86—95 (հմտ. նաեւ էջ 460 462):

Այս Դրուագը աշխարհարար թարգմանութեամբ՝ Բաղմալէպ 1886, էջ 87—102:

13. Հ. Գ. Զարբանալեան, Հայկական հին գրութեան պատմութիւն, Վենետիկ 1897, էջ 648—661:

14. Հ. Յ. Թորոսեան, Եօթնհարիւրամեակ Ս. Ներսիսի Լամբրոնացւոյ մահուան, Բաղմալէպ 1898, էջ 461—470:

15. Սմբատ Ծ. Վ. Սասանեան, Ներսէս Լամբրոնացի. աւարտաճառ. գրուած 1896ին, 380 էջ: Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակին արժանացած 1903ին (հմտ. Ռ. Պէրպլեհեանի վկայութիւնը, Բիւզանդիոն 1903, Թ. 2059. եւ Արարատ, 1903, էջ 721—722): Տակաւին անտիպ եւ ինձ անմատչելի:

16. Մարգարիտ արքեպ. Օրմանեան, Աղագապատմ. Ա., Կ. Պոլիս 1913, էջ 1454—1545 (պատմութեան մէջ հիւստեւած):

17. Յ. Օշական, Ներսէս Լամբրոնացի, Սիսու, 1947, էջ 244—246, 275—279, 306—308, 385—386:

18. Ed. Dulaurier, St. Nersès de Lambron, notice sur sa vie et ses écrits: Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens, t I, Paris 1869, p. 557—568.

19. P. Vetter, Nerses von Lambron: Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, IX, (Freiburg 1895), S. 162—164.

2. ԾՆՈՒՆԴՆ ԵՒ ԳԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Իշխանական տոհմէ էր Ներսէս: Իր հայրն Օշին տէրն էր Լամբրոն անառիկ բերդին եւ չըջակայ դաւառներուն, Տաւրոսի ստորոտը, Տարսոն ծովահայկաց մայրաքաղաքին հիւսիսային թիկունքը: Լամբրոնի տէրերը Բիւզանդիոնի կայսրներու ծառայութեան մէջ էին. հաւատարմութեան համար պատուած կայսրներէն սերաստոս (աւգոստոս) տիտղոսով:

Հեթում Ա. սերաստոս իր գուստրը Թագուհին հարսնութեան տուած էր Ծովք գղեակի իշխան Վասիլի, որ երիցագոյն եղբայրն էր Գրիգորիս եւ Ներսէս պահալաւունի կաթողիկոսներու, հայրը Գրիգոր Գ. Տղայ կաթողիկոսի: Իսկ Վասիլի եղբոր Զօրավարի գուստրը Շահանգուխտ, քոյրն Գրիգոր Զ. Ալիբաա կաթողիկոսի, հարս եկած էր Լամբրոնի տիրոջ Օշին:

Շահանգուխտ, որ կը գրուատուի ժամանակակիցներէն իրրեւ «քաջահաւատ», «երկրպագար», «ամենարարի» եւ «կին ժրագլուխ եւ պսակ առն իւրոյ», ինչպէս վայելուէ այդի կը ծաղկեցնէ հայրենի սեղանին չուրջ՝ հինգ մանչ եւ երեք աղջիկ նորատունկ զաւակներ: Մարիամի ծնունդէն ետքը անդրանիկ որդին Հեթում Բ. (ծն. 1151) անտիական հասակին պատանգ կ'ուղարկուի Ռուբինեան թորոս իշխանին քով, փրկանաւորելու համար իր հայրը, որ 1152/53 տարւոյն Մոսիլ առաջ գերի բռնուած էր թորոսէն: Մայրը, որ կը մորմոքէր իր գրիկէն խլուած անդրանիկ զաւակին բացակայութենէն, կ'ողջունէ 1153/4 տարւոյն իր երկրորդ որդւոյն ծնունդը՝ «վայելուէ գեղով», որուն Սմբատ անունը կու տան ի յիշատակ համանուն հօրեղբոր, որ 1152/3 տարւոյն ինկած էր Մոսիլի կուռին: Ինչպէս կը պատմէ ծերունին Սամուէլ, նորածինը սանդղակ հասակին մէջ էր, երբ մահարեւ հիւանդութիւն մը կը սպառնայ անով կեանքին: Ան «բերաւ ի հաւատարիմ ծնողացն եւ ընծայեցաւ ամենօրհնալ եւ միշտ փառաւորալ Աստուածածնին ի տաճար անուն իւրոյ, որ ի վանքս Սկեւոսայ առնթիլ բերդիս»: Հիւանդը կը գտնէ իր առողջութիւնը: Սմբատ, որ 1170էն ետքը Ներսէս անունը կրեց, կը գրէ ինքնին¹.

¹ Ճառ ի վերափոխումն, Հանդ. Ամս. 1925, էջ 360:

Հանգոյն Սամուէլի եւ եւ ընծայեւած. Մօրս Աստուծոյ ի ծնողաց նուիրած. Կրկնոցաւ ի պաշտօն Տաճարիս սնեալ:

Սմբատ սկսեալ դեռարոյս հասակէն, իր եղբայրներու հետ «վարժէր յուսումն դպրութեան»: Անոնց առաջին դաստիարակն եղած է քաջահաւատ մայրը. որ ոչ միայն հոգ տարած է իր զաւակներուն բարեկրթութեան եւ բարեպաշտութեան հողին ներշնչել, այլ եւ հրահանգել զանոնք յոյն լեզուի մէջ, ինչպէս կը գրէ Սամուէլ ի մասին Սմբատի. «գի վարժեալ էր ի մանկութեանն ջանութ մօր իւրոյ գհեղէնացի գիրն» (416): Միաժամանակ կ'այցելէին անոնք Սկեւոսայի վանքը, Սմբատ «կրկնոցաւ», ուսանելու հայ հին լեզուն եւ կրօնի ուսումը: Սմբատ կը դաստիարակուէր յանուանէ Յովհաննէս վարդապետէն, որուն խնամքին յանձնուած էր իր ծնողքէն:

1165ին թշնամութիւն կը ծագի թորոս իշխանի եւ Օշին սերաստոսի մէջ: Երբ լուեցաւ լուրս Հռոմկայ, Գրիգորիս կաթողիկոս փութացուց իր հարազատը (Ներսէս եպիսկոպոս Ծնորհալի)՝ ազատելու իրենց թորոսները եւ հաշտեցնելու հակառակորդները. «որ եւ աշխատասիրարար ճանապարհորդեալ գայր առ նոսա. եւ զհաւատացեալ գործն՝ արդեամբք կատարէր ի ձեռն իւրոյ միջնորդութեանն»: Հաշտութիւնը կնքելէն ետքը թորոս իր տեղը դարձաւ. իսկ Օշին իր ընտանուոյն Ներսէս եպիսկոպոսի հետ բարձրացաւ Լամբրոն². եւ «բոլոր ընտանիքը, տունը, բերդը եւ երկիրը օրհնել տուաւ անոր սուրբ աջովը. եւ աւելի քան որդիական սիրով մը պահեցին ու պատուեցին զնա՝ ինքն եւ կինն Շահանգուխտ. որ եւ անշուշտ միւս որդւոյ հետ ներկայացուց հօրեղբոր՝ Սկեւոսայ առնապատէն բերելով՝ անարատ տատրակի պէս իր Սմբատիկը, որ յետոյ պիտի ներսիսանար անուամբ եւ հոգւով պապուն. եւ այն ատեն 12ամեայ մանուկ նստէր առ ոտս այս շնորհազարդ վարդապետին, լսէր ի նմանէ եւ հարցանէր զնա³: Այս այցելութեան ժամանակ անշուշտ խօսք ըրած է Ներսէս Ծնորհալի իննովկենտրոս քահանայապետի այն թուղթի մասին, զոր բերած էր 1141ին Աղբերիկ նուիրակը իր կաթողիկոս եղբոր:

² Ներսէս Լամբրոնացի, Պատճառ, էջ 86:
³ Ալիշան, Ծնորհալի, 315—317:

Ներսէս Լամբրոնացի 20 տարի ետքը, երբ կը թարգմանէր այս թուղթը, կը գրէր. «Քանզի անդ լսեալ ի տղայութեանն ի տէր ներսեւէ, թէ <անդր ի Ծով> եկն Աղպրի լեկաթն եւ խօսեցաւ ընդ նոսին (Գրիգորիսի եւ Ներսիսի). եւ գրոյն որ գիրն նորա առաքեցաւ պատասխանիս⁴»:

Սմբատի հայրը Օշին, ինչպէս կը գրէ Սամուէլ, «համբերեալ պէսպէս փորձանաց վասն առ Յունաց արքայն հաւատարմութեան, լիաւորեք ի ծերութեան հասակն յաթոռ իւր եւ ի մէջ եղբարց⁵ եւ զաւակաց օրհնութեամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս. եւ եցոյց անդրանիկ որդւոյն Հեթոյ գտէրութիւն հայրենի աթոռոյն. իսկ նուիրելոյ որդւոյն որ Աստուծոյ՝ կալ ի գլուխ առ յինքենէ շինեալ եկեղեցւոյ սրբոյ եւ վանիցս» (Սամուէլ): Օշինի մահուան տարին չէ նշանակուած: Ան պատահած ըլլալու է ըստ Հ. Ղ. Ալիշանի «1175էն յառաջ» (Սիսուան, 82): Ինձ կը թուի, թէ ճշգրտոյն պիտի ըլլայ, եթէ գետեղենք 1167/68 տարւոյն մէջ: Իր պայագատն Հեթում այս միջոցին ըլլալու էր 17 տարեկան. իսկ Սմբատ դեռ նոր 15ին մէջ մտած:

Կ'ըսուի թէ Հեթում նոյն տարւոյն մեկնեցաւ Կ. Պոլիս ներկայանալու Մանուէլ կայսեր: Հաւանօրէն ասած էր հետ նաեւ իր եղբայրն Սմբատ. եւ այս միջոցին պատահած պէտք է ըլլայ այն միջադէպը, զոր կը պատմեն Գրիգոր Սկեւոսայի եւ Անանուն կենսագիրը. «Սա մինչ տղայն էր՝ տարեալ եղև առ կայսրն Յունաց. եւ նա առէ. Եկ, մանուկ, գի արասցուք զքեզ որդեգիրս եւ ժառանգ մեծի իշխանութեան. իսկ նա տակաւին տղայ գոլով՝ իմաստուն պատասխանեօք զարմացուցանէր զնոսա ասելով, թէ Ես երկնաւոր թագաւորին եմ զինուորեալ, մշտնջենաւոր բարեացն ակնկալութեամբ⁶»:

Գրիգոր Սկեւոսայի կ'աւելցնէ, թէ «ղէպ եղև յայլում ժամու առ որ մեծին Անտիոքայ էր իշխող⁷՝ ածել. եւ նովին օրինակաւ հար-

⁴ Էջմիածին, Թ. 1026, թղ. 228ա:

⁵ Օշինի եղբայրներէն յանուանէ ծառայէ միայն Սմբատ († 1152/53): Հոս հաւանօրէն աղակաւնք կ'աւելնարկուին:

⁶ Հայտնատու, էջ 420ա. Գր. Սկեւո. 15—18:

⁷ Անտիոքի բրիճն, որուն անունը կենսագիրն չի տար, կարող է ըլլալ միայն Boëmonde le bambe (մանուկ) կամ le rhaue (le Bégue), որուն թագաւորութեան տեղի քան 40 տարիները կը համապատասխանեն Ս. Ներսէսի վեանքի տեւողութեան: Dulaurier p. 559, ձե. 1.

ցեալ՝ գնդին լսէին իմաստութեամբ պատասխանի» (էջ 18) :

Օչին կտակած էր, որ Սմբատ ժառանգէ Սկեւոյի եկեղեցին եւ վանքը. եւ ըլլայ աւոր առաջնորդը : Միաժամանակ թողուցած էր անոր համար, ինչպէս կը պատմէ Անանուն, 30.000 դահեկան⁸ :

3. ՆԵՐՍԷՍ՝ ՔԱԼԱՆԱՅ

Երբ թեւակոխեց Սմբատ իր տանուկեցերորդ տարիքը, խորհեցաւ երկիւղած մայրը տանիլ իր աստուածանուէր որդին Հոռմկլայ, որպէս զի իր հօրեղբայրն Ներսէս, որ այժմ Կաթողիկոսական աթոռը բազմած էր, շնորհէ անոր քահանայական ձեռնադրութիւն : Իր խնդիրքը կատարեց Կաթողիկոսը. օծուեցաւ Սմբատ Ներսէս անունով կրօնաւոր քահանայ : Սամուէլ կը գրէ. «Այս որ ի կրօնաւորականէն էր վիճակեալ՝ յետ դաստիարակելոյ մանկան ուսմամբ՝ ի վեշտասաներորդ ամի ընթացից հասակին ամառ յերկիւղագորդ մօրէն իւրմէ առ Կաթողիկոսն սուրբ Ներսէս, որ յաջորդեալ էր յաթոռ եղբորն Գրիգորի» : «Եւ սա ըստ հաւատով հայեցումաց զսուրբ եղբորն իւրոյ զմանուկն ամեալ առաջի՝ ձեռնադրեաց քահանայ ի կրօնաւորական ձեռք. եւ կոչեաց յանուն իւր՝ Ներսէս : Զոր թողեալ մօրն առ ռոս նորին ի վարժումն՝ զնաց (ինքն) յեկրպագութիւն սուրբ տեղեացն Երուսաղէմի» (Յովսէփեան, Յիշատ. 54) :

Ներսէս Ծնորհալի ժառանգեց Կաթողիկոսական գահը 1166 ապրիլ 7ին : Սմբատ, որ այժմ Ներսէս անունեցաւ, ինչպէս կ'ըսուի, 16 տարեկան էր, ուստի քահանայութեան ձեռնադրութիւնը ընդունեցաւ ան 1168/69ին :

Նորընծայ արեգան երկար չմնաց Հոռմկլայ Զեռնադրուելէն քիչ յետոյ («փոքր մի տարու») մեկնեցաւ ան, շրջելու Սեւ լեռի վանքերը. անոր սիրտը կը տենչար առանձնութեան մէջ նուիրուիլ նկատողական կեանքի եւ ընթերցասիրութեան. «յանդրաղ կեանս միայնութեան եւ ընթերցման» : Կաթողիկոսը նկատած էր անոր «առատ ուսումն», մօրի վաղահաս զարթնումը եւ նկատողական կեանքի միտումը : Սեւ լեռան վրայ գոյութիւն ունէին այն դարուն զանազան վանական հաստատութիւններ, Յունաց, Լատինաց, Հայոց եւ Ասորոց : Ներսէս շրջե-

լով այդ վանքերը ոչ միայն պիտի ծանօթանար վանական կարգերուն, այլ եւ առիթ պիտի ունենար աչքէ անցնելու այդ վանքերու մատենադարանները : Այս մասին մեզի վերջութիւն պիտի տայ ինքնին քիչ յետոյ :

Այս շրջագայութենէն ետքը կը վերադառնայ նորընծայ քահանան իր հայրենի տունը Լամբրոն, ուր ակնդէտ կը սպասէին իրեն մայրն եւ եղբայրները (1172) : Անտառակոյս նոյն տարւոյն Վերափոխման տօնին (13 աւգոստոս) արտասանեց իր գեղեցիկ ճառը, որուն սկիզբն է. «Պարտական դատիմ կուսական աւուրս տօնի ընծայել զպտուղս բանի, իրրեւ տնկեալ ի նմանէ որթի մէջ ըրբաւոր ստեղանց աստուածատունի սուրբ այս Տաճարի...» : Իրրեւ երեխայիք մը սրտի այգեստաններն նուիրարեւոյն ամենօրհնեալ Աստուածածնին «ի Ներսիսէ ծնողաց խոստամար նմին ընծայեալ ծառայէ» :

Իր հանգուցեալ հօր վերջին կամքն էր, որ աստուածանուէր որդեակն վանահայրն ըլլար Սկեւոյի վանքին : Բայց, կը գրէ Սամուէլ, նորընծայն «ոչ հաւանեցաւ կալ ի գլուխ ձեռնարկ», Յանձն չառաւ ոչ միայն իր ձեռնադրագործ դաստիարակներէն վեր իր աթոռն ունենալ, այլ եւ կը խորշէր վարչական պաշտօնէ, որ պիտի զբաղեցնէր զինքը : Ան կը տենչար «յանդրաղ կեանս միայնութեան եւ ընթերցման» : Հակառակ ամէն պնդումի իր մօր եւ եղբայրներու որ մնայ Սկեւոյ, առաւ ան հետը իր հոգեւոր դաստիարակն հայր Յովհաննէս եւ առանձնացաւ Տաւրոսի լեռանց մէջ Սաղբուր Աստուածածին կոչուած վանքը : Ժեռակրա գետին հոսանքին մօտ, ուր կար նաեւ մատուռ մը Ս. Գէորգի անունն : Այս տեղ միայնացաւ անձուկ սենեակի մը մէջ, նուիրուած գիշեր եւ ցօրեկ աղօթքի եւ ընթերցութիւն. «Եւ միայն կատարէր զգործ սուրբ պատարագին պաշտաման» : «Բաղցր էր նմայն, կը գրէ կենսագիրը, քան զամենայն հեշտութիւն» : Երկար չկրցաւ վայելիլ ան այս քաղցր պարապմունքը :

Ներսէս 1173ին Սկեւոյ կը գտնուէր : Այս տարւոյն Գրիգոր գրիչ Հոռմկլայէն վանքս կու գայ օրինակելու համար այն տեղ պահուած ընտիր օրինակէ Աւետարան մը, զոր յանձնարարած էր իրեն Ներսէս Ծնորհալոյ սպասաւորն Կոստանդին քահանայ : Օրինակը «շնորհեաց Ներսէս սուրբ եւ ընտրեալ քահանայն, որդի մեծագոր սեւաս-

տոսի պատրոն Աւչնի. որ ամենեւին հանգիստ եղեւ զըջիս տկարութեան՝ յիւր սեփական անապատն Սկեւոյ անուն կոչեցեալ, որ է մերձ յանառ զդեակն Լամբրոն»⁹ :

Նոյն գրիչը նոյն տարւոյն նոյն տեղ կ'օրինակէ Գր. Նարեկացւոյ Աղօթամատոյցը, որուն ստացողն է «Ներսէս աստուածամեծ քահանայ»¹⁰ :

4. ՆԵՐՍԷՍ՝ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

1173, աւգոստոսին կը վախճանի Ներսէս Ծնորհալի եւ սեպտեմբերին կը յաջորդէ գահին վրայ Գրիգոր Գ. Տղայ որ Լամբրոնեցւոյ մօրեղբորորդին էր : Ան գահին հետ ժառանգած էր հանգուցեալ Կաթողիկոսի ձեռնադրութիւն խնամակալութիւնը : Հաւանօրէն 1174ի սկիզբները կանչեց Կաթողիկոսը Ներսէսը իր մօտ : Ան, ինչպէս կը գրէ Սամուէլ, «վասն որ առ նա անանջրպետ սիրոյ, եւս եւ վասն թերի ունելոյ զվարժումն դրոց՝ փութացաւ առ հարազատն իւր հայրապետն սուրբ» : Կաթողիկոսը յանձնեց զինքը Հոռմկլայի գիտուն վարդապետներու, որոնց քով «քննեալ տեղեկացաւ Հին եւ Նոր Կտակարանաց իմաստից» : Իր ուսուցիչներու անունները չէ յիշած կենսագիրը : Գրիգոր Գ. Կաթողիկոսի օրով անուանի էր իրրեւ Ս. Գրգի մեկնիչ Իգնատիոս վարդապետ, հեղինակը Ղուկասի աւետարանին Մեկնութեան : Ներսէս ինքզինքը Ստեփանոս Յակոբցի վարդապետին «հոգեւոր որդին» կը կոչէ, որ Ներսէս Ծնորհալոյ «զբան սարկաւաղն» էր. կը յիշուի 1173—1175 տարիներուն (Յովսէփեան, Յիշատ. 446, 481, 575—577) : Իր խնդրանքով գրած էր Ներսէս «Էջ ընդ եղբարս» աղօթքին տեսութիւնը : Իսկ իր «ուսուցիչը» կ'անուանէ Ստեփանոս Տիրացու եպիսկոպոսը, որ Վասպուրականի Ս. Պաշ վանքի առաջնորդն էր (Թուղթ առ Լեւոն, էջ 224 «Երեւելի այրն Ստեփանոս Տիրացուն ուսուցիչն մեր»), վախճանած 1200ին (Յովսէփեան, անդ, 612—614) : Առանց տարակուսի նոյն եւ այս երկու Ստեփանոսները, ի մանկութենէ սնած եւ աճած Հոռմկլայի մէջ :

Ներսէս քահանայ յաջորդութեամբ աւարտեց իր բարձրագոյն ուսմանը ընթացքը, զոր

⁹ Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., էջ 446 :
¹⁰ Անդ, 447 : Նմանահանութեամբ՝ Յովսէփեան, Գարեգին հայ հնագրութեան, Տաթուակ ԼԹ : Տես նաեւ Այրէն, 1948, էջ 323—324 :

«վարժումն իմաստից» կը կոչէ եւ պատկուցաւ վարդապետական դասինով : Յովսէփ գրիչ 1175ին կ'անուանէ զանկա «տիեզերական վարդապետ» :

Նոյն տարւոյն ստացաւ Կաթողիկոսին աջէն եպիսկոպոսական օծումը, իրրեւ արքեպիսկոպոս Տարսնի թեմին : Իր քսանեւ վեցերորդ տարիքին մէջ էր Ներսէս :

Ներսէս Հոռմկլայ կը գտնուէր, երբ Ներսէս Ծնորհալի Կաթողիկոսի նշխարները ի հանգիստ կը փոխադրէ Գրիգոր Տղայ Կաթողիկոս : Այս առիթով հիւսեց Ներսէս իր Ներքողական գովեստն ի Ներսէս Կյայեցի : Աւելի ուշ ժամանակի կը պատկանի «ի նմանութիւն արեւելեան տաճարաց» կառուցուած հոյակապ եկեղեցւոյ շինութիւնը, «պատրաստեալ ի նմա զդիրս երկուց Լուսաւորչացն զհօրեղբարցն իւրոց զաէր Գրիգորիսի եւ զՆերսիսի. հանէ եւ ի Մովսէս գնչխարս մեծին Գրիգորիսի Վկայասիրի եւ զնէ ընդ երկուց Լուսաւորչացն»¹², կ'ենթադրէ ուշ ժամանակ մը :

Այս շրջանը կ'ակնարկէ Ներսէս Պարապմանց գրոց օրինակութեան վերջը գետեղած յիշատակագրութեան մէջ 1175ին. «Գիրքս Պարապմանց, զոր իմ Ներսիսի տրուպ եւ անարժան բանասիրի ի վարժումն իմաստից գորով ընթերցայ ընդ բազում բանս սրբոց եւ զսրբոյ Կիրդի քննութիւն ուղղափառ հաւատոյ. եւ ի գիպող ժամանակի եկեալ ի հոյրենի աշխարհս, սկիզբն ետու տոնել ամին ի ձեռն պաշտօնակցի եղբոր մեր Յովսէփայ» : Գրիչը կ'անուանէ ստացիչը «գերամաքուր եւ տիեզերական վարդապետ տէր Ներսէս» : Տե՛ս վարը :

1176ին հոս ի Սկեւոյ «ըստ քերթողական արուեստի» սրբադրած է 1163ին նոյն վանքի մէջ թարգմանուած Կաթողիկէ Թղթոց Մեկնութիւնը (տե՛ս վարը) :

Փախստականը : Որչափ ալ վաղահաս էր մտքով Ներսէս եպիսկոպոս, բայց եղած ան զոհ ժամանակի չարաչար սովորութեան, տհաս տարիքին բարձրանալու եպիսկոպոսական աստիճանի, եւ այն Տարսնի պէս մայրաքաղաքի հովուապետութեան : Նա ունէր գիտակցութիւնը աստիճանին բարձրութեան, պաշտօնին պահանջներուն, պարտաւորութեանց ծանրութեան եւ պատասխանատուութեան եւ իր անպատրաստութեան, հակա-

¹² Սամուէլ Անեցի, 139. ըստ հնագոյն օրինակի. Մատիս 1853, Թ. 60 :

⁸ Հայոց, էջ 420. «որ հիմակուան արժէքը կէս միլիոն ֆրանկի մօտ կ'ընայ ըլլալ» : Ալիշան, Ծնորհալի, 284 :

ուակ ժամանակակիցներու իրեն չուայլած «տիեզերական վարդապետ» տիտղոսին: Եթէ մէկ կողմէ կը սարսէր պատասխանատուութեան ծանրութենէն, միւս կողմէ հոգեկան պահանջը ունէր հեռու ժխորէ, անդորր առանձնութեան մէջ նուիրուիլ ուսմանց, ընթերցման, հեղինակութեան եւ թարգմանութեան: Իր համոզումն էր, թէ «ուսումնասիրութիւնը» համազօր է «աստուածսիրութեան»: Ան աշխարհիկ, պրոֆան ուսմանց հետամուտ չէր: Գոնէ ժամանակ մը, մինչեւ հասուն տարիք, կը կարօտէր անդորրութեան, պատրաստուելու համար ակամայ իրեն վրայ բարձուած պաշտօնին: Ան գիտէր, թէ հովուական պաշտօնին համար անհրաժեշտ էր նուիրական ճարտարախօսութիւնը: Ուսանելու համար այս արուեստը այժմ կը խորհի յունական չըջանակի մը մէջ ապրիլ. գիտէր յոյն լեզուն, գիտէր նաեւ թէ հեռուորութիւնը ամէնէն աւելի հեղինակութիւն քով ծաղկած էր: Կենսագիրն Սամուէլ կը գրէ. «Սորա եկեալ (ի Սկեւոս) խուսափէր ի հովուութեան գրադմանց. եւ ի տենչանս ընթերցման գրոց նկրտէր. եւ զի ոչ կարէր ըստ տոբման իւրոյ ունել զանդրադութիւն, փախտական լինէր այս անդր ի հեռուոր տեղին»: Կը յիշէ միայն թէ ծածուկ իր մօրմէ եւ եղբայրներէ կ'անցնէր Կիպրոս ապրելու հոն «աղքատապէս» եւ հետեւելու հելլեն իմաստասիրութեան եւ հեռուորութեան: Կ'իմանան իրենները փախտականին թաղուստի տեղը եւ «ածին վերստին անտի բռնութեամբ»: Իսկ Անանուն (ասկէ Գրիգոր Սկեւոսի) կը պատմէ թէ Ներսէս կարդարով եզրկատական հարանց վարքը՝ «ի նոցին տեղիս փախաղէր». լսելով Դարանաղեաց եւ եկեղեաց փանքերու մասին, ուր ճգնած էր Գրիգոր Լուսաւորիչ, «ըզձայր ի նոյն լինել տեղի»: Այս նպատակով «երկիցս եւ երկիցս միով արբանեկաւ յուզի անկեալ զանխարար յամենեցունց ի նախանկատն ժամանել տեղիս. եւ յուզիս հետիոտս հասեալ, անցեալ յերկարութիւն ճանապարհին, բազում աշխատութեամբ եւ պատառմամբ ոտից ըստ անսովորն այնոցիկ ելոյ: Այլ ի գլուխ ոչ ելեալ խորհրդոյն, ի հետամտացն բռնարար արգել լինելոյ. այլ նա յարաժամ մեծաւ ցանկութեամբ ի նոյն թեւակոխէր» (էջ 40. Անանուն, 420):

«Ի մանկական հասակ ուսումնասիրութեան տենչանք չըջելով ի վանորայսն որք

աւրնթեր մեծի քաղաքին Անտիոքայ, ի լեռնն որ Ռասխանձիր կոչի, յափն ծովուն, հիանայի ի տեսանելի գառաքինադարդ միայնութիւն եւ զճգնութիւն հոռիմայեցի միայնակեաց վանորէիցն, որ այժմ կոչին Փռանդք»: «Եւ իմ փոքր մի վարժ գոյով հելլենացի գրոյն՝ ընթերցայ աստ անդ եւ բորբոքեցաւ յիս ցանկութիւն աստուածային գրոցս թարգմանութեան: Այլ զի ոչ կամէի անձամբ վճարել գրործն՝ խափանեցաւ յայնժամ: Եւ թարգմանցի զնորին Բենեդիքտոսի կարգ եւ զօրէնս կրօնաւորաց նոյնժամայն ի լատին լեզուէն ի փռանդ վանս սուրբ Պաղոսի, որ ի քաղաքն Անտիոք, ի ձեռն հասակակից կրօնաւորի միոյ ի նոցանէ՝ Կիլամ առնուն» (տե՛ս վարք):

Երբ ամէն փորձ կը ձախողի, կ'որոշէ միանձնանալ միւսանգամ Սաղրուի Ս. Աստուածածին վանքը. իրեն հետ էր հայրն Յովհաննէս: Կը հաւաքէ այն տեղ իր ձեռք բերած գիրքերը, կը նուիրուի ընթերցանութեան եւ գրականութեան: Կը մնայ հոս «ամաց ժամանակ» (Սամ., էջ 416ա). որով իմանալու է 1176—1177 տարին: Այս տարւոյն ստեղծագործութիւններն են իր Պատարագի եւ Սաղմոսաց մեկնութիւնները: Առաջնոյն Յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի. «Գրեցաւ ի թուականիս ՈՒԶ. յանապատն Մ. Գէորգ ի մէջ լերինս Տաւրոսի»: Եւ 1192ին կը գրէ. «Այս բանք եւ աստուածային աւրինադրութիւնք սպասաւորութեամբ մտաց եւ ձեռն իմոյ թշուառ Ներսէսի ասացաւ ի Հոգւոյն Աստուծոյ ի նախադրեալ թուականի ի ՈՒԶ. եւ ի ժամանակ կենաց իմոց մինչ էի ի Դ. ամաց եւ կայի ի լուսութեան եւ ի միայնութեան ի մէջ լերանցս Տաւրոսի»: Իսկ Սաղմոսաց մեկնութեան համար կը պատմէ Սամուէլ. «Հոգեւոր հայրն իւր եւ դաստիարակն Յովհաննէս ի նստիլն երբեմն երբեմն առ նմա՝ քննէր զմիտս Սաղմոսացն եւ ի լուծանելն՝ աղաչէր գրել զայն եւ թողուլ ի պէտս գիրն եկելոցն»: Այսպէս սկզբնաւորութիւն առած էր Մեկնութիւնս եւ ապա շարունակուած:

1177 տարւոյն հրատէր կու գայ իրեն Գրիգոր կաթողիկոսէն, մասնակցելու Հռոմկլայի ժողովին, որ պիտի գումարուէր Մանուէլ Կայսեր եւ Միքայէլ պատրիարքի խնդրանքով, վերսկսելու եւ վերջացնելու եկեղեցիներու Միութեան այն հարցը, որ

սկսուած էր Ներսէս կաթողիկոսի օրով եւ ընդհատուած անոր մահով 1173ին:

Համբրոնացիներու սրտին մօտ էր այս հարցը: Երբ պիտի մեկնէր Ներսէս, իրնեղբայր իմէ իր իմաստասէր եղբայրն Հեթում սերաստաս, որ կաղմէ այս հարցին շուրջ Կայսեր, պատրիարքի եւ կաթողիկոսի միջեւ փոխանակուած թղթակցութիւններու հաւաքածոյք մը հանդերձ պատճառներով: Իսկ Ներսէս իր ճանապարհին մտադրած էր միւսանգամ հանդիպիլ Անտիոքի (կամ Սեւալեան) վանքերը, ուր կը յուսար օգտակար գրքեր գտնել, զորոնք կարելի էր թարգմանել տալ Հռոմկլայ, ուր կը գտնուէր հայհոռոմ Կոստանդին մետրապոլիտ: Յայտնութեան Յիշատակարանին մէջ կը հաղորդէ մեզի հետեւեալ տեղեկութիւնները. «Ես Ներսէս նուաստս ի Քրիստոս եւ տարատմս յուսումնասիրաց... յընթեռնուին զՅայտնութիւնն Յովհաննէս... այս անգոր խուզելով զՄեկնութիւնն նորին ի մեր բարբառ ոչ գտի: Յետ որոյ եհաս ինձ ընթանալ ի մեծն Անտիոք. եւ չըջելով յոր անդ վանորայք Հոռոմոց եւ Փռանդաց, այս տենչումն բորբոքէր ի միտս իմ. ուստի եւ քննեալ գտի ի գրեանս հոգակաւոր ուխտին սրոյն Պաղոսի՝ ի քաղաքի անդ, զՄեկնութիւնն Յայտնութեանս ի Լուսար (Լոմպարտացի) բարբառ... փափաքելով թարգմանել, ոչ գտի զոք որ յայն բարբառոյ ի հայս կարէր յեղաշրջել: Ապա եկեալ արտաքոյ քաղաքին ի Սուրբ լեռն, ... գտի զցանկալիս ի հելլենաց բարբառ (ի վանս Բեթիաս Բաթիլ անուն արգելական միայնակեացի քով). եւ խնդրեալ աղաչանօք ի բարեմիտ առնէն՝ առեալ փութացայ զրովքն ի հայրապետական աթոռն առ տէրն իմ եւ կաթողիկոս սուրբն Գրիգորիոս» ի Հռոմկլայ: Թարգմանութիւնը կը կատարուի 1179ին: Ներսէս իր հետ ունէր նաեւ Գրիգոր Մեծի Տրամախօսութիւնը, յունարէն թարգմանութեամբ. որուն գիտի մասին կը գրէ. «Իսկ ապա (նոյն 1177 տարւոյն) եկեալ ի վանսն որ Սիմանակա կոչի՝ հուպ Անարգաբայ, յորում բազում գրեանք ի յունական լեզու գտի զայս գիրս. եւ հրճուեալ ի վերայ անչափ խնդրութեամբ, որպէս գիտեն փորձն ուսումնասիրութեան, որ է նոյն եւ աստուածասիրութիւն. առեալ զնացի ի հայրապետական աթոռն, որ է Հռոմկլայ»:

Ներսէս արքեպիսկոպոս ի Հռոմկլայ: 1177—1180 անցուց ան ի Հռոմկլայ: Ներկայացուց այն տեղ Գրիգորիա կաթողիկոսին վերոյիշեալ Յայտնութեան եւ Տրամախօսութեան յոյն բնագիրները, խնդրանքով, որ թարգմանել տայ զանոնք Կոստանդին հայախօս մետրապոլիտին. կաթողիկոսը սիրով ընդ առաջ եկաւ Ներսէսի գրասիրութեան եւ Կոստանդին յանձն առաւ թարգմանութիւնը: Յայտնութեան Մեկնութիւնը կատարուած է, ինչպէս կ'ըսուի, Ներսէսի գործակցութեամբ. Կոստանդին կը թարգմանէր եւ Ներսէս գրէ կ'առնէր: Այս տեղ նոյն տարւոյն թարգմանուեցան ի ձեռն Կոստանդինի եւ Ներսէսի նաեւ Նեղոս Դօքսապատրէսի Գիրն վասն հինգ պատրիարքացն, (Գէորգ Կիպրացոց) Կարգաւորութիւնն մայրաքաղաքաց եւ Արժանապատուութիւն ի Կաթողիկէ եկեղեցւոյ:

ՀՈՒՄԿԼԱՅԻ ԺՈՂՈՎԸ

Եկեղեցիներու միութեան համար Մանուէլ Կայսեր եւ Ներսէս կաթողիկոսի մէջ փոխանակուած թուղթերն եւ այս առթիւ տեղի ունեցած բանակցութիւնները յանգած էին այն կէտի, որ երկու կողմերն ալ գումարեն միջազգային եպիսկոպոսական ժողովներ, քննութեան առնեն վիճական եւ խտրական խնդիրներն եւ զան համաձայնութեան: Ներսէս Ծնորհալի ժողովի հրաւերները ցրուած էր արդէն, երբ վրայ հասաւ իր մահը (1173): Յաջորդ ընտրուեցաւ Գրիգոր Գ. Տղայ. որ փութաց հաղորդել Կայսեր տխուր բօթը: Կայսրը յայտնեց իր ցաւակցութիւնը ինքնագիր թղթով մը, զոր ուղարկեց ի ձեռն Թէորթանոս իմաստասէրի, հանդերձ ողջունի գրով առ նորապսակ հայրապետն. «Սկսեալն, ասէ, ի նախնոյն եւ յեւրանի հօրէն քո ի ձեռն քո կատարեցի»: Թէորթանոս կը հասնի արեւելք, բայց չի համարձակիր յառաջանալ մինչեւ Հռոմկլայ, որովհետեւ անապահով էին ճանապարհները. իսկ «զնամակն թագաւորական առաքեաց ի ձեռն հետիոտաց ոմանց ճարտարաց եւ հմտից ճանապարհին»: Այս թուղթին պատասխանը կ'ուղարկէ Գրիգոր Կաթողիկոս ի ձեռն Հռոմկլայցի Կոստանդին յոյն քահանային. թուղթին վերջաւորութեան կը միջնորդէ Կաթողիկոսը, որ «աճի Կայսրը այդ քահանա Յերապոլսի արքեպիսկոպոս օծել տալ: Կայսրը 1175—1176 տարիներուն պա-

տերազմի դաշտի վրայ էր ընդդէմ Ղլիճ-Աս-
լանի: Այնուհետև կ'ընթերցէ իրեն Կոստանդին
հայրապետական թուղթը: Կայսրը կը հրա-
մայէ իրեն, որ Կ. Պոլիս երթայ եւ սպասէ իր
վերադարձին: Մանուէլ կայսր կը վերադառ-
նայ մայրաքաղաք վերաւոր (1176 աշուն):
Կոստանդին կ'օծուի: Կը յանձնարարէ Մի-
քայէլ պատրիարքին գումարել սինոդ եւ վե-
րաքննել Միութեան հարցը: 1177 յունուա-
րին կը պատասխանեն Կայսրն եւ պատրիարքը
Գրիգոր կաթողիկոսին եւ կը ներկայացնեն
իրենց առաջարկութիւնները. թղթերը
կ'ըլլայ Կոստանդին արքեպիսկոպոս:

«Յայնժամ ապա ըստ հրամանի թագա-
ւորին եւ խնդրոյ՝ հրաման եհան (Կաթողի-
կոսն) ժողովոյ ի Մեծն Հայք եւ յԱրեւելս եւ
ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ եւ ի Սուրբ
Լեւոն որ Սեաւ կոչի, ժողովել յամենայն
կողմանց եպիսկոպոսաց ի հայրապետական
աթոռ վասն այս խնդրոյ...: Եւ ժողովեցան
յամենայն զաւառաց եպիսկոպոսք ի սուրբ
Պատքայն ի հայրապետական աթոռն Հո-
ռոմկայ, որ է առ ափն Եփրատայ: Եւ կա-
տարեալ զփրկագործ աւուրս Չարչարանաց
Տեառն... ի միասին. եւ յետ այսորիկ պա-
րագեցին ի քննութիւն գրեցելոց թղթոցս ի
թագաւորէն եւ յեկեղեցւոյն: Էր ընդ նոսին
եւ յեպիսկոպոսապետէն Ասորոց վարդա-
պետք եւ իմաստուն արք¹³»:

Ժողովական հարց քննութեան առնելով
պատրիարքական թուղթին առաջարկութիւն-
ները՝ «գտին զամենայնքս համաձայն սուրբ
հարցն եւ ուղղափառ եւ անստերիւր յուղիղ
խոստովանութիւնէն», Կաթողիկոսն եւ եպիս-
կոպոսները կը ստորագրեն կայսերական ա-
ռաջարկութեանց: «Եւ լուծաւ սատանայա-
կան կրճիմն հակառակութեանն»:

Կաթողիկոսը կը գրէ առանձին թուղթեր
ալ առ Կայսր եւ պատրիարքը, որոնց տակ կը
ստորագրեն նոյնպէս եպիսկոպոսները:

Թուղթերս թուական չեն կրեր: Այն
պարագան, որ կ'ըսուի, թէ Միքայէլ պատ-
րիարք «նախ քան զայս փոխեցաւ յաշխարհէ
ի Քրիստոս», եւ անոր յաջորդին անունը ան-

¹³ Ն. Լամբրոնացի, Պատմա, էջ 180: Վերջա-
ւորութիւնն՝ «Եր... վարդապետք եւ իմաստուն արք»,
պէտք է ուղղել կամ իմանալ՝ «Եր... Թէոդորոս վար-
դապետ եւ իմաստուն արք»: Սա էր Թէոդորոս վա-
րձն, Միքայէլ Ասորի պատրիարքին պաշտօնէն, որ
ուղղակիւս էր յսկ իրեն գիտող. նաեւ 1172ին երբ
բանակցութիւններ կը կատարուէին Թէոդորոս իմաս-
տունի եւ Ներսէս Շնորհաւորի մէջ նոյնպէս Հռոմ-
կայ էր:

ծանօթ ըլլալով, թուղթը հանդուցեալի ա-
նունով ուղարկուած է, հնարաւորութիւն
կու տայ մեղի ժամանակը ճշգրտելու:

Միքայէլ Գ. պատրիարք վարեց իր իշ-
խանութիւնը 1169—1177: Իր յաջորդն եղաւ
Քարիտոն 1177—1178, միայն 11 ամսուան
տեւողութեամբ. որմէ ետքը ընտրուեցաւ
Թէոդորոս Բորաղիոս (1178—1183), ծա-
ղումով հայ, նախապէս Բիւթանիայի Ս.
Աւգոստինոս վանքին վանական¹⁴:

Ասկէ կրնանք հետեցնել, թէ Միքայէլ
Գ. վախճանած ըլլալու է 1177 մարտ-ապրի-
լին, անոր մահը լսուած է Հռոմկայ, բայց
յաջորդին անունը ոչ:

1177 տարւոյն զատիկը հանդիպած է
ապրիլ 24ին:

Ժողովին գումարման այս թուականը կը
հաստատէ Ներսէս Լամբրոնացւոյ Ատենա-
բանութեան սկիզբը զետեղուած ծանօթա-
գրութիւնը. «Սուրբ եւ տիեզերական ժողո-
վոյն, որ եղի ի շրջան ընթացից ժամանակի
ՈՒԶ (1177) քուականի հրամանաւ Գրիգո-
րիսի, յաջորդի առաքելական արքոյն Գրի-
գորի, համաձայնութիւն Ներսէսի նուազ
նոցին պաշտօնակցի»:

Հնագոյն օրինակներու պահած այս տե-
ղիքը յետագայ շրջանին իրեն թէ լուսարա-
նուած է այսպէս. «Յաստուածախումբ եւ ի
տիեզերական ժողովն Տարսոնի... ՈՒԶ թուա-
կան Հայոց... եւ քրիստոսապաշակ արքային
Հայոց Լեւոնի, սակա Միութեան եկեղեցւոյ
ատենական խօսք մեծի սրբոյն Ներսէսի
այնմ (!) քաղաքի աթոռակալի եւ աստուա-
ծախօս վարդապետի», որ ապա մուտ գտած
է այլ ձեռագիրներու մէջ (տես վարը):

Ներսէս մասնակից էր Հռոմկայի ժողո-
վիս, ինքն ալ ստորագրած է 32 եպիսկոպոս-
ներուն հետ Կաթողիկոսի թուղթին տակ
իրեն վեցերորդ՝ «Ներսէս արքեպիսկոպոս
մայրաքաղաքին Կիլիկիացոց Տարսոնի», թէ եւ
տարիքով կրտսերագոյնն էր: Այս տեղ, 1177
զատիկին խօսեցաւ ան յիշեալ հոյակապ ա-
տենաբանութիւնը, ուստի սխալ է թէ՛ ժողո-
վին գումարումը 1179ին փոխադրել եւ թէ
Ատենաբանութիւնս 1196ին Տարսոն խօսուած
ենթադրել:

Ներսէս Լամբրոնացի կը գրէ թէ խնդրե-
ցին Կաթողիկոսին «եւ աղաչեցին ամենայն
ժողովն փութապէս առաքել (թուղթերը)»:

¹⁴ Lebeau, Histoire du Bas-empire, XVI, 289.

զի մի, ասեմ, պատահեցի դրեալը յարքայէն
մահուամբ խափանուիմ առաջարկեալ խոր-
հրդոյս: Իսկ Կաթողիկոսն սուրբ պատրաս-
տեաց վաղվաղակի թղթատար, ընթանալ ի
թագաւորական քաղաք. եւ հասեալ նոցա ի
Կեսարիա՝ արդեւան վասն խռովութեան ճա-
նապարհին եւ դարձան յետս¹⁵. Ընդ որ
վշտացաւ ոչ սակաւ եւ հնարէր վերստին
զընթացան: Յայնժամ եհաւ համբաւ դառ-
նադոյն», թէ վախճանեցաւ Մանուէլ Կայսր,
ՈՒԹ (1180) տարւոյն, «սեպտ. 27ին»¹⁶: Այս
պատճառաւ ալ, կը գրէ Ներսէս, մեծ խոր-
հուրդս այս եկեղեցւոյ խաղաղութեան ան-
կատար մնաց. «որոյ չիք այժմ յոյս ի ձեռն ու-
րուք զալ յաւարտումն»:

Ներսէս Լամբրոնացւոյ «Պատմաութիւն»
վերջին տողերն են ասոնք. որոնց կը յաջորդէ
իր Յիշատակարանը, ուր կը գրէ. «Այսմ ա-
կանատես եւ ականջալուր եղեալ նուաստս
Ներսէս, համանուն որդի նորին Տեառն Ներ-
սիսի հայրապետի, ըստ փափագման քո, իշ-
խան բարեպաշտ եւ հարապատ եղբայր իմ Հե-
թում, շարագրեցի համառօտարար զՊատմաու-
նամակացն հանդերձ թղթովքն...: Քանզի
յայս փափագ միայն զքո բարեպաշտութիւնդ
ի մերում ժամանակի տեսաք՝ վար արկեալ
առ ի խնդրել եւ յուսանել. զոր եւ իմ կամե-
լով ըստ կարի գրեցի» (տես վարը):

Ներսէս ականատես եւ ականջալուր եղած
էր յատկապէս 1177—1180 տարիներու դէպ-
քերուն: Ինչ ինչ թերեւս 1170—1174 տա-
րիներուն:

Ներսէս մնաց Հռոմկայ 1177—1180/1:
Այս միջոցին թարգմանել տուաւ Կոստան-
դին եպիսկոպոսին այլեւայլ թարգմանու-
թիւններ, զորոնք յիշեցի վերագոյն: Ան բերած
էր հետը իր Պատարագի Մեկնութիւնը, զոր
կը փափաքէր քննութեան տակ դնել երիցա-
դոյններու եւ անոնց կարծիքը առնել: Իրա-
ւամբ կը գանդատի այս անտարբերութեան
մասին, երբ կը գրէ. «Մի անգամ եւ երկիցս
հանի զոյն յատեան եւ ի ժողովս եպիսկո-
պոսաց եւ իշխանաց. եւ ոչ եղեւ պարագումն
դոնէ ընթերցման կամ ունկնդրութեան»:

Ներսէսի Հռոմկայ գտնուած տարինե-
րուն, կա՛մ 1173ին եւ կա՛մ 1177ին, պէտք է
պատահած ըլլայ հետեւեալ դէպքը: Վե-

րին Հայաստանէն եկան աշխարհական եւ
եկեղեցական անձեր, հարցնելու համար, թէ
կը գտնուի՞ր Կաթողիկոսարանի մէջ Քաղա-
քական Օրինագիրք մը Հայոց համար, որուն
հիման վրայ լուծուէին դատական խնդիր-
ները. ինչպէս կը պահանջէին այլապէս իշ-
խանութիւնները, որոնց ենթարկուած են
Հայերը: Ներսէս Լամբրոնացի կը գրէ առ
այս, թէ Կաթողիկոսն եւ ինքը հետամուտ
եղած են նման օրինագիրք մը գտնելու. «եւ
խուզեալ ընդ մ(մ)ա մեր յարկեղս գրոց կա-
թողիկոսարանին՝ ոչ գտաք Օրէնս...: Եւ
կարի վշտացեալ հայրապետն խնդրի առնէր
առ այլ ազգս. եւ պատահեալ անդ (յ)Ասոր-
ոց Թէոդոս անուն կիրթ իմաստութեան քա-
հանայ, յայտնեաց Տեառնս, զի գոյր առ ինքն
այս համառօտ Քաղաքական Օրինագրու-
թիւնս: Եւ հրաման տուեալ իմ... յեղա-
շրջեցաւ ի հայս՝ նմին յիշատակ բարի»:

Այս «Թէոդոսն» է վերոյիշեալ (ծան. 13)
Թէոդորոս բար Վահրուն: Օրինագրիս
պիտի անդրադառնամ ապա լայնագոյնս:

Երբ պիտի մեկնէր Ներսէս Հռոմկայէն,
աղգարարեց իրեն Կաթողիկոսը լրջօրէն, որ
կարճելով մտաց սլացումները տեսական
կեանքէն դորձնականին անցնի, լծուի ետան-
դով հովուական եւ առաջնորդական պաշ-
տօններու: Ան խոստացաւ եւ կատարեց:
Սամուէլ կը գրէ. «Եւ բռնադատեալ զար-
ձեալ ի սիրոյ հայրապետին սրբոյ Գրիգորի,
որ կոչէր հրամայական սաստիւ. զնաց ա-
ռաջի նորա, ողորմաօք եւ ահարկութեամբ
հաւանեցուցանէր կալ ի գլուխ ժողովոյն, որ
հաւատացաւ նմին ձեռնադրութեամբ: Եւ
այսպէս զսլացումն մտաց ընդ իւրեւ նուա-
ճեալ հոգեւոր հօրն՝ առաքեաց զսա ի նուաստ
զձձութեան յաթոռ իւր պատուով» (էջ 416):
Կեանքի այս փոփոխութիւնը կ'ակնարկէ ինքն
ալ. «Իսկ յետ ամաց ինչ դարձեալ ամայ
յեկեղեցական պաշտօն եւ ի մարմնական գոր-
ծոյ զբաղմունք»:

Այս 1177—1180 տարիներուն, ինչպէս կը
պատմէ Սամուէլ, Ներսէսի եղբայրն «մեծա-
պատիւ սերաստոս Հեթում ամենապատիկ
վայելչութեամբ շինեալ էր գտաճար աղօթից
ի սուրբ ուխտս (Սկեւոյ) եւ նկարագրու-
թեամբ պատկերաց զարդարեալ»:

Կիրակոս Գանձակեցւոյ տողերս. «Ներ-
սէս Լամբրոնացի, եղբայր Հեթում... շինեաց
եկեղեցիս հրաշաղան ի վանքն որ կոչի Սկեւ-

¹⁵ Հմմտ. Lebeau, անդ, էջ 287—290:
¹⁶ Մանուէլ Կայսր վախճանեցաւ սեպտ. 24ին.
Lebeau, անդ, էջ 296:

ուս, հուսկ ի բերդն անառ Լամբրոն» պէտք է խմանալ անշուշտ Հեթումի կատարած շինութեանց մասին. բայց Ներսէսն էր որ «կարգեաց զպաշտօն վանիցն ըստ օրինակի այլոց աղգաց՝ սարկաւազաւ եւ զպրաւ եւ անծածկոյթ գլխաւ, զոր յովոյք զարովեն ի Հայոց» (էջ 63) :

Տարսնի հովուապետը եւ Սկեռայի առաջնորդը: Առաւ Ներսէս Հոգեւոր Տէրէն հրաժեշտ. սրտով ախուր, բայց զուարթերես դէմքով: Զգնաւորը մերկացած էր իր գծուծ հանդերձին եւ զգեցած եպիսկոպոսական վայելուչ քղամիզը, գօտեպինդ եւ հովուական ցուպը ձեռքին: Կը վերադառնար հայրենի տունը իրեն առաջնորդ Սկեռայի եւ արքեպիսկոպոս Տարսնի:

Յաղթական էր վերադարձը. բեռները ծանրաբեռն եւ թանկարժէք. անոնք կը պարունակէին հատորներ որոնք նոր ծնունդ առած էին իր գրչէն: Մին ընծայ իր եղբոր, Լամբրոնի տիրոջ: Յնցածին Լամբրոնի զրանգինները, երբ նշմարեցին ճանապարհորդները, որոնք գէպի բերդ կը յառաջանային: Մայրն Շահանդուխտ, եղբայրներն եւ քոյրերը, վանականներն ու բերդապաշտ գլխեցին կարօտով Սիրելւոյն ընդառաջ. Սերաստոսն Հեթում առաջնորդեց Սկեռայի առաջնորդն եւ Տարսնի արքեպիսկոպոսը նորոգ բարեգործուած եկեղեցին. «ընկալեալ զելեալ յանապատէ փեսայս զեղեցկացեալ աստուածային հանճարովի որպէս լուսին եւ պայծառացեալ գիտութեամբն որպէս զարեգակն եւ հիացուցանող վարուք եւ բանիք կացուցին յաջմէ սորա զղշիս սուրբ տաճարիս զարդարեալ եւ պաճուճեալ: Եւ բարձեալ ի քահանայական աթոռն ի տօնի Իսկուճոյն, եւ զխաղաղութիւն ժողովոյս. եւ յարուցեալ կատարեաց զսքանչելի խորհուրդ սրբոյ պատարագին, յիշատակ փրկագործութեանն Քրիստոսի եւ քառութիւն ժողովրդեանս. որոյ հաղորդեալ տեսութեամբ եւ ճաշակմամբ՝ ուրախութեամբ մեծաւ մատուցաք փառս Քրիստոսի» (547):

Ներսէս, որ յանձն առած էր այժմ ըստ հօրը կտակին, Սկեռայի վանահայրութիւնը, հոգ տարաւ բարեկարգել զայն ներքուստ եւ արտաքուստ. ինչպէս կը գրէ Սամուէլ. «բոլորն հարեալ ի վշտակցութիւն ժողովոյս բարեկարգութեամբ անօրինէր»:

Կ'իջնար օրըստօրէ Տարսնի մայրաքա-

ղաքի Ս. Սուրբիա եկեղեցին, կը խնամարկէր հաւատացեալ ժողովուրդը. «մխիթարէր զնոսին վարդապետական բանիւ եւ հանգուցանէր յինքն զամենայն տեսողս եւ զլսողս», ոչ միայն հոյ ժողովուրդն, այլ եւ Թրանկներն եւ Յոյները, որովհետեւ տեղեակ էր այն ժողովուրդներու ալ ծէսերուն եւ հաւատալիքներուն. «եւ յընտրողութիւնն հաւանեցուցանող կամ հաւանեալ»:

Կը պատմէ Կիրակոս Արեւելցի, թէ «զի եպիսկոպոս էր եւ կայր նորա հոգ եկեղեցւոյն»: Օր մը, երբ իջաւ քաղաք, պատահեցաւ զինովի մը, որ կը թաւալէր տիղմի մէջ. սկսաւ լալ եւ բախել իր երեսները. եւ ըսել. Խնչ պատասխան պիտի տամ Աստուծոյ, որ յանձնեց ինձի այս մարդը եւ ես չխրատեցի: Այն օրէն ի վեր սկիզբ ըրաւ իր Ս. Սուրբիա մեծ եկեղեցւոյն մէջ «ի տուէ եւ ի գիշերի» քարոզել եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ու զարմանել:

Մայրն եւ Քոյրերը — կրօնաւոր ի Լամբրոն: Տիկնանց տիկին Շահանդուխտ, իր որդիներու չափահաս ըլլալէ ետքը¹⁷, իրրեւայրի, առաւ իր որդւոյն Ներսէսի օրհնութեամբ կրօնաւորական զգեստ եւ Մարիամ անունը, եւ կ'ապրէր իրեն միանձնուհի: Իր օրինակին հետեւեցան իր այրի դուստրները Շուշան եւ Տալիթա: Անոնց հոգեւոր հայրութիւնը ստանձնած էր Ներսէս արքեպիսկոպոս, որ իր օթեւանն ունէր Սկեռայ վանքին մէջ: Կենսագիրը Սամուէլ կը գրէ այս մասին. «Մայր սոցին Շահանդուխտ ամենաբարի եւ ճշմարտաց, այժմ կրօնաւորեալ ի ձեռաց որդւոյ իւրոյ սուրբ հօրս, երկու դստերօքն՝ Շուշանաւ եւ Տալիթայիւ, որք նորին ճշնող շաւղացն հետեւին, զի մխիթարեցին ի կեանս զաւակաց եւ եղբայրց. եւ սոքօք ընդ նախահանգուցեալսն փրկեցին յիշխանութենէ խաւարի» (540):

Լամբրոն պաշարուած: Ռուբինեան իշխանները, որոնք կը հետապնդէին իրենց իշխանութեան սահմաններն օրըստօրէ ընդարձակել նոր նուաճումներով, 1180էն ետքը, օգտուելով Բիւզանդիոնի ներքին քաղաքական խռովութիւններէն, Ռուբին Բ. նուաճեց Մամեստիան եւ Անտիօքի բրինձէն դնեց Տարսնն եւ իր գաւառը: Կարեւոր էր իրենց համար նաեւ Լամբրոնը, զոր ուղեց Ռուբին

նուաճել. պաշարեց զայն ողջ տարի մը. բայց չկրցաւ տիրանալ անոր: Յաջորդ տարին վախճանեցաւ Ռուբին (6 մայիս 1187) խնդրելով մահուան անկողինին մէջ Լամբրոնացիներու «նեքումն թողութեան»: Լեւոն, Ռուբինի եղբայրը, որ յաջորդեց, կապեց Լամբրոնացիներու հետ «անանջրպետ խաղաղութիւն»:

Թէ այս պաշարման տարւոյն (1185/6) Ներսէս ո՞ր կը գտնուէր, մեզի ծանօթ չէ:

Գիտենք միայն, որ Ներսէս յետ վերադարձին՝ 1181—1182 տարիներուն պարապած է Սաղմոսի Մեկնութիւնը աւարտելու (Սամ. 539): Այս շրջանին կարծ ժամանակ մը առանձնացած է Սաղմոսի վանքը, ուր սրբադրած է ըստ քերթողական արուեստի Կոստանդին եպիսկոպոսի 1179ին թարգմանած Յայտնութեան Մեկնութիւնն. «Իսկ սրբաբանեցաւ ի նշանագրութենէն քերթողական արհեստիւ ի յապահով անապատս ի Ս. Գէորգ» (տե՛ս վարը):

Գրիգոր Գ. կաթողիկոս ի Տարսն: Ներսէս 1185ին հիւր կ'ունենայ Տարսնի մէջ Հայոց կաթողիկոսը: Նոյն տարւոյն հոկտեմբերին կը վերադառնայ Գրիգոր եպիսկոպոս, որ Հայոց կաթողիկոսին թղթատարն էր եղած առ Ղուկիոս Գ. քահանայապետ (1181—1185): Բերած էր Ղուկիոսէն թուղթ մը եւ Հռոմէական Ծիսարանը: Ջորոնք յանձնեց կաթողիկոսը Ներսէսի հայերէն թարգմանելու համար:

Լեւոն Բ. իշխան, որ Ռուբինեան իշխանութեան գլուխն անցած էր, եւ նորագոյն նուաճումներով Հայկական Կղիկիոյ կցած էր Սելեւկիա, կը մշակէր Տարսնի արքեպիսկոպոսին հետ սերտ մտերմութիւն: Ինչպէս կը վկայէ Սամուէլ, «ի տօնս տէրունականս առ իւր տանէր զհայրս մեր եւ առ ի նմանէ վարդապետական խրատով եւ սրբոյ պատարագին նուիրագործութեամբ մխիթարէր հանդերձ թաղմութեամբ ժողովոյն» (էջ 548):

Ան դիտեցաւ յարգել յանձին Տարսնի արքեպիսկոպոսին անոր ազնուական ծնունդը, լեզուներու համութիւնն եւ անհամեմատ գիտութիւնը: Եւ ժամանակը կը պահանջէր ունենալ այդպիսի տրամադրելի անձնաւորութիւն քաղաքական եւ եկեղեցական գործառնութեանց համար:

Բ. Խաչակրութիւն. Գրիգորի Բարբառոս: 1187, յուլիս 5ին Սալահեփին գրաւած

էր Երուսաղէմը: Քրիստոնեայ արեւմուտք ցնցուած էր ի լուր Ս. Քաղաքի առումին, որ դարէ մ'ի վեր խաչակիր իշխաններու դռնին տակ էր: Կաթմուկեցաւ Երուսաղէմը. որուն գլուխ անցած էր ծերունին Փրեզերիկոս Բարբառոսա (Շիկաթօրոս), Գերմանիոյ հօգօր Կայսրը: Կայսրը 1189 մարտին ճանապարհ կ'ելլէ թագմաձեռն ընդ ցամաք եւ մանր կռիւներով կը յառաջանայ. 1190 մարտ 18ին կը նուաճէ Իկոնիոնը: Յունիսին կը կոխէ Հայկական Կղիկիոյ սահմանը: Բանակին մէջն էր արքայորդին Փրեզերիկոս Շիկաթնի հերցոգը:

Կանխած էր Կղեմէս Գ. քահանայապետ 1189ի վերջերը գրել Լեւոն իշխանին եւ Գրիգոր Կաթողիկոսին, թէ նոր խաչակրութիւն մը ճանապարհ ելած է Կայսեր հրամանատարութեան տակ, որ ցամաքով կը յառաջանայ. եւ կը խնդրէր, որ Հայք նպաստամտօրէն ըլլան անոնց ամէն կերպ:

Երբ լսեց Լեւոն, թէ գերման խաչակիրներու բանակը կը մօտենայ Հայկական սահմանին, փութաց Հռոմէայ ուղարկել Տարսնի արքեպիսկոպոսը, հաղորդելու Կաթողիկոսին կայսեր ընդունելութեան համար տեսնուած նախապատրաստութիւնները: Իրեն հետ էին Յովհաննէս եպիսկոպոս, իր հոգեւոր հայրը, եւ Գէորգ Սկեռացի:

Հաւանօրէն Հռոմէկայէն վերադարձին (1190, մայիս) պատահած է զիպուածքս. Կարաւանը Մարաշի մօտերը յարձակում կը կրէ Թուրքմաններէն. մարդիկ կը սպանուին. կը կողոպտուին բեռները. անոնց հետ նաեւ Ներսէսի Պատարագի Մեկնութեան միակ ձեռագիր օրինակը:

Հասած իրիններով ողջանդամ տուն, հրաման կ'ընդունի Լեւոնէն նուազ գէպի Սելեւկիա, կայսեր ընդ առաջ: Իրեն հետ էր Գէորգ: Հազիւ ցամաք ոտք դրած՝ կը լսեն դժբախտ գուժը, թէ գետահեղձիկ եղած է Կայսրը (10 յունիս 1190): Հոն կը ժամանեն նաեւ Կաթողիկոսն եւ Լեւոն:

Կայսեր որդին Փրեզերիկոս հերցոգն եւ Միւնստերի Հերման իշխան արքեպիսկոպոսը կը հիւրասիրէ Ներսէս Տարսնի արքեպիսկոպոսարանը («որ առ իս իջեւանէր»): Կայսրը խոստացած էր Լեւոն իշխանին արքայական թագ: Ներսէս Միւնստերի եպիսկոպոսին քով գտնելով թագաւորօրհնէքի լատին օրինակը կը փութայ Կաթողիկոսի հրամանով

¹⁷ Անդրանիկ դուստրը Մարիամ եւ կրտսեր որդին Գրիգոր վախճանած են 1190էն յառաջ:

Թարգմանել. այն յուսով, թէ Կայսեր որդին պիտի կատարէ իր հօր խոստումը: Բայց ան թագաժառանգը չըլլալով, ձեռնապահ մնաց: Այս շրջանին կը հային տողերս, գորգը քան է ներսէս Լեւոն իշխանին ուղղած թուղթին մէջ. «Եկեղեցիքն Լատինացւոց, որ աստ յԱրեւելս եւ որք յԱրեւմուտս, որոց հաճոյացաւ մեր իմաստութիւնս՝ ի գլխին Ինքնակալին Հոռոմայ ժողովով եպիսկոպոսացն, որք տեսել զմեզ հմուտ Կարգաց իւրեանց եւ մերոյս Լուսաւորիչ՝ ի վերայ բարեգործութեանն փառաւորեցին զՀայր որ յերկինս» (էջ 225):

Այս անցուդարձերն, ուղեւորութիւններն, Թուրքմաններու յարձակումը, Կայսեր մահը անշուշտ հոգեպէս եւ մարմնապէս ցնցեցին զինքը: Ոչ փոքր մխիթարութիւն եղաւ իրեն Պատարագի Մեկնութեան ձեռագրին գիւտը, որ հասաւ իրեն 1192ին: Յաջորդ տարին ձեռնարկեց Սողոմոնի գրքերուն մեկնութեան (1193—1197): 1192ին Գէորգ գրիչն իր կարգաւորութեամբ Հարանց Վարք մը կ'օրինակէ «ընդ ձեռամբ հոգեւոր վերակացութեան տեսան իմոյ Ներսիսի արքեպիսկոպոսի սրբոյ, որ այժմ կայ ի գլուխ սուրբ եւ հռչակաւոր այս ուխտի միաբանութեան ժողովոյ եւ հովուէ զմայրաքաղաքն Տարսոն հանդերձ գաւառօք Կիլիկիոյ: Եւ քանզի այս աստուածային այր ընթերցող գրոց Աստուծոյ եւ Մեկնող, այլ եւ փառաքանօք ի միասին հաւաքող. որոյ եղբայրս այս Խաչատուր կամակատար սպասաւոր եւ մաքուր անձինն սրբութեամբ պաշտօնեայ» (տե՛ս վարք):

1193ին Հեթում եւ Ներսէս եղբայրք Աւետարան մը գրել կու տան Կոստանդին գրչին եւ ծաղկողին ի յիշատակ Սիււապի Ամենափրկիչ եկեղեցւոյն. որուն Յիշատակարանէն կը քաղեմ տողերս. «Գրեցաւ տիեզերակեցոյց փրկչական սուրբ Աւետարանս յամս թու՝ ՈՒԲ. ի հայրապետութեան Հայոց տեսան Գրիգորի եւ յեպիսկոպոսութեան Կիլիկեցւոց նաճանգիս տեսան իմոյ Ներսիսի, որ ստացաւ ի պատիւ եւ ի փառս սուրբ եկեղեցւոյս Ամենափրկչիս՝ զայս աստուածարան մատենան ի վանքս Սիււապ, առննթեր անմատոյց բերդիս Լամբրաւնի, որոյ տիրէ բարեպաշտ սեւաստաւոս Հեթում, հարազատ եղբայր սորա: Քանզի երկոքեան սոքա ի վրդովման աշխարհաց եւ գաւառաց, որք յայս աւուրքս հոգեւոր եւ մարմնաւոր անգործութեամբ անվրդով պահեն զսոսա, որոց

իշխենս. եւ զարդարեալ պայծառացուցանեն զայս աստուածաշէն միաբանութիւնս՝ հանդատարան նախնեաց իւրեանց: Յորոց լրումն փառաւորութեան եւ զայս աստուածախաւս սուրբ Աւետարանս հրաման ետուն ինձ Կոստանդեայ հոգեւոր երկամբք ծնեալ որդւոյ աստարութեամբ գրչի աւարակ եւ երանգաւք ծաղկոց զարգարել, զի ի խորհրդական ժամու սրբոյ պատարագին աւր ըստ աւրէ ի տաճարս Աստուծոյ ընթերցցին: Եւ ես ըստ կարի տկարութեանս յանդ հանի զպատուէր տերանց իմոց եւ իշխողաց: Արդ աղաչեմ... զրանիցս Աստուծոյ զարդարող սիրով եւ հաւատովք, որակութեամբ նիւթոցս՝ գտէրս իմ Ներսէս եւ զիշխողս զպատուէրն Հեթում անմոռաց պահէք ի կարգ յիշատակացն որ ի սուրբ պատարագն...:

Ստացաւդի սուրբ մատենիս՝ Ներսիսի գերահռչակ վարդապետի, որդիք լուսոյ, աղաթս արարէք խնկանուէր հայցմամբ ի ժամ սոսկալի պատարագի զեկոյն Յիսուսի» (Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., 563—566):

1195ին կ'օրինակէ ի Տարսոն Ս. Եփրեմի Մեկնութիւնները. ուր կը կարդանք Յիշատակարանս.

«Փառք եւ գովութիւն նմա, որ սկիզբն է եւ կատարած. ի նուաստ վաստակաւորէ Ներսիսէ:

«Տառապեալ Ներսէս, վրիպեալ յառանձինն խոկմանէ, վերակացութեամբ Տարսոնի քաղաքին եւ որ ի նմա եկեղեցւոյն պաշտամամբ. զրաւսանս իմոյ զրաղմանցն ստացայ զվաստակ զըջութեան ի մատենան աստուածային. լեզուաւ բազում անգամ զքաղաքական լոյսով հոգն, եւ հիւսմամբ ձեռնի եւ մտաց աստ զեկերելով զբանականն եւ զկրթականն խոկմամբ յաստուածայինս կերակրելով զողի. ո՛հ ո՛հ թերեւս ըստ մեծ Քրիստոսի զթութեանն պատահեցայց ի գերկնից արքայութիւնն բռնարարողաց: Ի թու՝ ՈՒԴ» (Նմանահանութիւնն՝ Սիսուան, 88):

1196ին իր Ծահնչաւ եղբոր քով Լուրուայ բերդին մէջ կը թարգմանէ յունարէնէ «Ծաղկաբաղ Օրէնսդրութիւնքն». «Եւ դարձայ ի մեծ եկեղեցին Տարսոնի, յիկեցի զթարգմանեանս աստ զըջութեամբ» (տե՛ս վարք):

Ներսէս ի Կոստանդնուպոլիս: Մարտ պատմիչ կը գրէ, թէ 1196ին Յունաց Կայսրը (Ալեքս Գ. 1195—1203) պարոն Լեւոնին պատուական թագ գրկեց եւ խնդրեց անկէ

«զմիաբանութիւն սիրոյ». եւ ան ընդունեցաւ ուրախութեամբ: Իսկ յաջորդ տարին (1197) Լեւոն Կ. Պոլիս կը զրկէ ընծաներով Տարսոնի տէր Ներսէս Լամբրոնացին, պարոն Օշինի որդին, եւ մեծագործ իշխանն պարոն Հալկամ՝ իր քեռին եւ պարոն Բակուրանի եղբայրը եւ իր գուռէն պարոն Պողոսը: Որոնք զացին եւ «ցուցին զկամս սիրոյ Լեւոնի յօժարութեամբ առ նոսա»¹⁰: Տէր Ներսէս իմաստուն եւ գիտուն անձ էր եւ ամէն բանով զարգարուած: Ժողովուեցան Յունաց իմաստունները անոր շուրջ եւ խօսեցան անոր հետ շատ օրեր հաւատքի եւ եկեղեցւոյ կարգերու մասին. եւ նա «հաւանեցոյց զնոսա խելօքն իւր» (էջ 108—109):

Այս զեսպանութիւնը նախապէս ունէր յատկապէս յայտնել Ալեքս Կայսեր Հայոց Լեւոն թագաւորի շնորհակալութիւնը իրեն ուղարկուած թագին համար եւ ներկայացնել անոր բարեկամութեան հաւաստիքները: Ինչպէս կ'երեւայ Կայսեր հրովարտական ընկերակցած էր նաեւ Գէորգ Բ. պատրիարքի (1192—1199) թուղթը, որով կը խնդրուէր անշուշտ ի գլուխ հանել Յունաց եւ Հայոց եկեղեցիներու Միութիւնը, այն սկզբունքներու վրայ, որոնք գծուած էին վերջին անգամ Միքայէլ պատրիարքի եւ Գրիգոր Գ. Կաթողիկոսի թղթերուն մէջ 1177 տարւոյն: Ուստի Լեւոն թագաւորի թուղթին հետ տարած են հայ դիպալանները նաեւ Գրիգոր Զ. Ապիրատ կաթողիկոսի թուղթը: Կաթողիկոսը լիազօրած էր Ներսէս Լամբրոնացին, որ 1177ին Հոռոմիլայի ժողովին մասնակցած էր, ներկայացնել Հայ եկեղեցւոյ տեսակէտները:

Այս հարցին շուրջը վիճուած է եկեղեցւոյ մէջ Կայսեր, պատրիարքի եւ եպիսկոպոսներու եւ այլոց ներկայութեան:

Վիճարանութիւնները կը տեսնեն օրեր: Ներսէս Լամբրոնացի առանձին կը լուծէ Յունաց բոլոր առարկութիւնները: Վերջին բանակցութիւնը տեղի կ'ունենայ Հոգեգալստեան (12 յունիս 1197): Ինչպէս կ'երեւայ, Հայ զեսպաններէն մէկն է, որ ներկայ եղած վիճարանութիւններուն, համառօտիւ ամփոփած է երկու կողման առարկութիւններն եւ պատասխանները: Կը վերջացնէ այսպէս. «Եւ յորժամ ել պատրիարքն, եկն ոմն

իմաստասէր կրօնաւոր առ սուրբն Ներսէս եւ ասէ, թէ Առանձինն առեր գովութիւն ի մետրապոլտացն եւ ի կղերկոսացն եւ յիշխանացն եւ առ հասարակ յամենայն ժողովրդոյն. զի որ ի մարտ ելեալն է՝ թէեւ ինքն գիտէ զիւր ոմրին թափ տալն, բայց հայեցողքն առաւել եւս տեսանեն: Այսպէս եւ մեք զքո յաղթութիւնդ հակառակամարտին: Նոյնպէս եւ իշխանքն զային եւ ասէին զարմացմամբ, թէ մին մարդ զայսքան մեծ ժողովս յոտին կացոյց: Եւ ի հարցանելն եւ ի սրբոյն Ներսէսի պատասխանելն ամենեքեան ափ ի բերան եղեն: Եւ շնորհիւն Աստուծոյ Հայոց եկեղեցւոյն եղջիւրն բարձրացաւ. եւ գոր հռոմս դատիին՝ գտաւ անպակ հայ եւ նշարտութեանց վարդապետ: Եւ եգիտ զնոսա անօրացեալ ի գիտութենէ եւ թանձրացեալ ի հեշտութիւն մարմնոյ²⁰:

Ներսէս առած էր իր հետ օրինակ մը Միաբանութեան խնդրոյ առթիւ գրուած (անշուշտ իրմէ կաղմուած) թուղթերու հաւաքածոյքէն. որուն վերջը կը կարդանք Յիշատակագրութիւնս.

Բաճի Ներսէսի արքեպիսկոպոսի Տարսոնի մայրաքաղաքի:

«Ներսէս նուաստ ստացող մատենիս՝ գրչութեամբ որդւոյ իմոյ Գրիգորիսի, ածի զսուրբ տառս ընդ իս ի Կոստանդնուպոլիս ի թուին Հայոց ՈՒԶ (1197): Եւ աստ նամակաւ արարեալ խօսակցութիւն՝ դուք զսոսա անձանթ ի սոցանէ. թանձրարարաւք եւ հրէական կամաւք ընդ նիւթս կապեալ. որք ոչ ախորժեն ծառայել Աստուծոյ նորոգութեամբ Հոգւոյն. այլ հնութեամբ գրոյն: Եւ ստրջացեալ ի հոգեւոր կամս մեր՝ դարձաք յիմաստասէն յուսոյ սոցա ամօթով»:

[Նամակն այս են. Գրիգ Երեմիայ եւ Գերմանոսի եւ Փաւսայ թուղթքն որ ի Հայք վասն հաւատոյ. եւ Աթանասի եւ Մանեայ²¹]:

²⁰ Խօսակցութիւնք Ս. Ներսէսի Լամբրոնացւոյ, էջ 22—23:

²¹ Յիշատակարանս դրոշմած է ձեռագրի մը մէջ որ կը պարունակէ. Ներսէս Ծնորդաւոյ 1. Ընդհանրականը. 2. Թուղթքն ի Սամոսիոսի եւ այլ մասնաւոր թուղթք. 3. Թուղթք. եւ պատճառք Միաբանութեան. 4. Պատասխանի թղթոյն Յակոբայ Մելիտիեցւոյ. 5. Լամբրոնացւոյ թուղթ առ Յուսիկ. 6. Յիշատակարանս. 7. Այլ թուղթք: Ձեռագիրը ԶԿԲ (1313) թուին գրած է Կարապետ սրկ. Երզնկա. ստացողը՝ Մովսէս Երզնկացի: Հրատարակած է Դիւտ քահանայ Աղանեանց Արձագանք 1888, էջ 158: Ասկէ հաւանորէն՝ Սիսուան, 465 (մասամբ), Հայապատում, 425: Յովսէփեան Յիշատ., Ա., 601—602 (ըստ էջմ. Գէ. 94, 73ա. եւ Տաթևի Թ. 96):

¹⁰ Ալեքս Կայսեր ուղարկած թագի եւ գաւառագրութեան մասին տե՛ս նաեւ Յովհ. Գարեգի, Ժամանակագրութիւն Հայոց, Պետերբուրգ 1891, էջ 14—15 (չլ. ժբ.):

1197ի երթն ի Կ. Պոլիս կը յիշէ Ներսէս երկիցս Առակաց եւ ժողովողի Մեկնութեանց վերջը:

Լեւոն քաղապսակ: Փրեղերիկոս Շի-կամօրուսի գրաւոր խոստումը, թէ պարոն Լեւոնի պիտի չնորհէ թագ, թէ եւ իր մահումը չիրականացաւ, բայց Լեւոն հետապնդեց ստանալ զայն հանգուցեալի ժառանգէն՝ Հենրիկոս Կայսրէն: 1196ին Հայոց կաթողիկոսն Գրիգոր Գ. ուղարկեց պատգամաւորութիւն մը առ Կայսրն Հռոմայեցոց: Հենրիկոս յանձն առաւ կատարել իր հօրը խոստումը: 1197ին Կոնստանդնուպոլիս, որ քարտուղարն էր Կայսեր, նաեւ գերմանական խաչակիրներու հետ զէպի Պաղեստին: Իրեն յանձնուած էր երկու ոսկեղէն թագ, մին Կիպրոսի Ամօրի իշխանին եւ միւսը Հայոց Լեւոն պարոնին համար:

Փրեղերիկոս Կայսեր խոստումի համարը տարածուած էր: Ինչպէս Սալահեզզին, նոյնպէս Յովնայ Կայսրը նախանձախնդիր եղան ուղարկել Հայոց իշխանին թագեր, իրենց դաշնակից ունենալու համար մեծագոր Լեւոնը: 1197ի վերջերը հասան Լեւոնի արքունիքը Ալեքս Կայսեր պատգամաւորները պատկերել իշխանը ակնակալութեամբ: Յաջորդ տարին ստացաւ Լեւոն Հենրիկոս Կայսեր ոսկեղէն թագը: Թագադրութիւնը տեղի ունեցած է Տարսոնի մէջ:

Այսպէս ենթադրել կու տան Ներսէսի երկու Յիշատակարանները, գրուած ՈՒՆ (1178) տարւոյն, որոնք են. 1. Ներսէս «ՈՒՆ» (կարգա՝ ՈՒՆ) տարւոյն կը թարգմանէ գիրքն Օրինաց իր եղբոր Շահնշահի քով Լուլուայ բերդին մէջ, որ նոր նորոգուած էր. «եւ ընդարձակեաց նովաւ զՀայաստանեայս քաղաքի Լեւոնի ձեռն, որ ի Կիլիկիայս եւ Ասորոց գաւառացն տիրէ» (տես վարը): 2. «ՈՒՆ» տարւոյն Յովհաննու Յայնուսթեան վերջը կը գրէ. «յորում ամի վերապատուեցաւ թագաւորն Հայոց Լեւոն... որոյ հռչակ արութեանն շարժեաց զմեծ ինքնակարն հին Հռոմայ՝ զՀեոթի եւ նոր Հռոմայ զԱլեքս, որք պատկեցին զսա քարամբ պա-

Յաւելուածը հարազատ չի թուիր. «Գիրք երեւման» է հաւանորէն Գիրքն Եւտիմեայ պատրիարքի (574). իսկ «Աթանասի եւ Մանեսայ» փոսի թուղթին վերջը տեսնուած մանր գրութիւնք են, «Մանեսայ» հատումը մէկ մասն է փոսի թուղթին: Յաւելուածն Մովսէս Երզնկացոյ կը թուի, ի բացատրութիւն «Նաւաւաց», որոնք էին Եւտիմեայ, Գերմանոսի եւ փոսի թուղթի եւ Պատմաւոր:

տուականօք յեկեղեցի Տարսոնի, որ իմ առարժանութեամբս հովուի» (տես վարը):

Կ. Պոլիսէն վերադարձին ետքը: Ներսէս օգտուելով զեկեղեցի առիթէն, չմեկնած մայրաքաղաքէս աչք մը կը նետէ պատրիարքական գրադարանի վրայ. ա՜ն կը փնտռէ հոն Սողոմոնի գրքերու եւ Յորի գրքին մեկնութիւնները: Չրադած ըլլալով յատկապէս Առակաց գրքին Մեկնութեամբ, հետաքրքիր էր գիտնալու, թէ ի՞նչպէս մեկնած են զայն նախկին մեկնիչները: Կը գտնէ Մեկնութիւն մը. կ'ուսումնասիրէ զայն. եւ կու գայ այն համոզման թէ ինքը շատ հեռու չէ այդ մեկնութիւնէն: Կը վերադառնայ Սկեւոյ: Առակաց եւ ժողովողի Մեկնութիւններուն կցած է մանր յիշատակագրութիւններ, ուսկից կ'իմանանք. «Յայս ամ զնացեալ իմ ի Կ. Պոլիս... եւ եկեալ ի յարկս իմ... եւ ի Սկեւոյ օթեմանքս բնակեալ ի հանգիստ»: Ժողովողի Մեկնութիւնը. «ի ՈՒՆ. յորում ամի ժամանեալ իմ ի Կ. Պոլիս... աւարտեցաւ ի Տարսոն քաղաքի առնթր մեծի եկեղեցոյս» (տես վարը):

Լեւոն Ա. քաղաւոր կ'օծուի: Պարոն Լեւոն, որուն 1190ին խոստացած էր Փրեղերիկոս Բարբարոսա Կայսր թագաւորական թագ, 1196ին յիշեցուցած էր անոր պայագատին Հենրիկոսի: Սա 1197ին յանձնեց իր քարտուղարին Կոնրադ Եպիսկոպոսին երկու ոսկեղէն թագ, մին Կիպրոսի իշխան Ամօրի եւ երկրորդը Հայոց Լեւոն իշխանին համար: Կոնրադ 1197ին ի Նիկոսիա պատկեց զԱմօրի թագով: Որովհետեւ հարկադրուած էր Կոնրադ իր նաւատորմիդով ի Պաղոմայիս Խաչակիրներուն օգնութեան ածապարել, ուրիշ ժամանակի թողուց Լեւոնի թագադրութիւնը: Լեւոն Սիսի Յովհաննէս արքեպիսկոպոսը Կոնրադին պատգամաւոր գրկեց. նոյն տարւոյն սեպտ. 28ին կը վախճանի Հենրիկոս Զ. Կայսր: Գերմանացի Խաչակիրք կ'որոշեն վերադարձ: Կոնրադ Լեւոնի թագադրութեան օծումը կը յանձնէ իր համանուն Կոնրադ Վիդզէյրախի Մոզուստիոյ արքեպիսկոպոսին (1198 նոյեմբեր) ²²:

Հ. Ալիշան կը համարի թէ Յովհաննէս արքեպիսկոպոս երբ իրեն պատգամաւոր գնաց Պաղոմայիս առ Կոնրադ քարտուղար, վերադարձին «երբ ընդ իւր ի դիմաց մեծի քարտուղարի Կայսերն եւ նուիրակի Քահա-

²² Սիսուան, էջ 464:

նայապետին՝ զեպիսկոպոս ոմն կամ զոմանս, որք կատարեցին զպատգամաւորութիւն իւրեանց. խօսեցան, վիճեցան, հաւանեցան, երդուան եւ կնքեցին զպայմանս յիւս 1197 կամ ի սկիզբն 1198 ամի. եւ այնուհետեւ չմնայր ինչ այլ, բայց պատրաստել զհանդերձանս. եւ թագաւորեցուցանել զԼեւոն, որ «ի նմին ամի (1198) թագեալ էր, զուցէ եւ կանխաւ եւս» (Սիսուան, 469):

Այսպէս կը տրամարանէ Ալիշան, հաշտեցնելու ժամանակագրութեան հետ այն տեղիքները, զորոնք կը գտնենք Կիրակոս Գանձակեցոյ եւ Ներսէս Լամբրոնացոյ Յիշատակարաններու մէջ: Գանձակեցոյ համաձայն Քահանայապետի նուիրակները պահանջներ կը դնեն. Հայոց Եպիսկոպոսները չեն համարձակիր ընդունիլ: Լեւոն իր վրայ կ'առնէ պատասխանատուութիւնը: Կը հաստատէ նուիրակին պահանջներու յանձնատութիւնը: Ան կը խնդրէ առ այս 12 Եպիսկոպոսներու վկայութիւնը. անոնք կը դնեն իրենց ստորագրութիւնը: Կիրակոս կը գրէ, թէ ստորագրող Եպիսկոպոսներէն մէկն է «Եպիսկոպոսն Տարսոնի Ներսէս Լամբրոնացի» (Կիր. 76):

Ներսէսի մահը: Արդէն 1197էն յառաջ կը դանկատէր ան՝ Առակաց Մեկնութեան յիշատակարանին մէջ, թէ «ի հիւանդոտ մարմնոյ եւ ի ծանրութենէ հոգոց զանդաղէր միտք նուաստութեան մեր ի քննել եւ ձեռն ի դրել»: Կ'երեւայ թէ Կ. Պոլսէն վերադարձին ժամանակ մը անցուցած է Սկեւոյի իր օթեմանին մէջ «ի հանգիստ». որքան թոյլ տուած են քաղաքական եւ եկեղեցական եւ հովուական գործերը: Ժողովողին Մեկնութիւնը աւարտած էր 1197 տարւոյն Տարսոնի առաջնորդարանին մէջ:

Կիրակոս Արեւելցի կը գրէ թէ Տարսոնի արքեպիսկոպոսը «ըմբռնեալ յուժգին ցառոց, ապստամբ ի բժշկական արուեստից, վախճանեցաւ յերիտասարդական հասակին ամաց ԼԳ. ²³ (այլ ձեռագիրք՝ ԼԸ. իմացիր ԽԳ/ԽԸ)

²³ Յակոբ Նալեան, Գանձարան ծանուցմանց, Բ., Կ. Պոլիս 1758, էջ 259 շատ աղաւաղած աւանդութիւնէ յառաջ կը բերէ տեղիքս. «Լէօն որդի Օշնի թագաւորաց ամս Գ. ի սորա աւուրս եղեւ ժողովն Սայ: Որ յատենարանէն ի ժողովն Ս. Ներսիսի Լամբրոնացոյ, սաստիկ թանձ խոստովի ըմբռնեալ՝ մեռաւ ի տիւ երիտասարդութեան ԼԳ ամաց. զի այնպէս խնդրեալ էր յԱստուծոյ, թէ յորում պահու գտանիցիմ ի փրկուէտ եւ ի հաճելի գործ ինչ քեզ ծառայութեան, ընկալցիս զհոգի իմ. եւ եղեւ այնպէս»:

յամսեանն հրոտից Ը. եւ յուլիս ԺԳ» (այլք՝ մարգար ԻԸ եւ յուլիս Դ). տարին չէ նշանակած, բայց է Հայոց ՈՒՆ (1198): Ժամանակակիցն Գրիգոր Սկեւոյի մահուան պատճառը չի յիշեր, բայց կը պատմէ հանդամանքները. իրեն կը ձայնակցի Անանուն: Ներսէս կը զգայ իր մօտալուտ մահը. առաւօտ է. կը զգեստաւորուի եւ կը մատուցանէ իր վերջին սուրբ պատարագը Սկեւոյի եկեղեցոյն մէջ: «Յեա այնորիկ սպա յախտ ինչ անկանէր հարկաւոր կրից աղցաւոր բնութեան: Յառաջ կոչէր զեղարան». կը խրատէ զանոնք: Ներկաները «իրբեւ լուան զհրաժարականն բան՝ ողբս առեալ կոծէին զանձինս մորմոքելի սգով՝ զքաժանէն ի նմանէ: Եւ ինքն ի վեր զալին կարկառեալ զուարճ զիմօք եւ արտասուալից խնդուութեամբ ասէ. ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ. եւ իսկոյն փշեաց զմաքրական հոգին ի ձեռս Աստուծոյ, որում անձկացեալն էր ²⁴: Թագուցաւ «մեծափառ պատուով, ի տաճարին Տեառն ի դամբարանի դնէին, զսուրբն ի սրբարան սրբոց հանգուցանէին. եւ զյիշատակն ամ յամէ յեօթներորդումն ամսեանն ըստ հռոմէականին (ի յուլիսի) ի չորեքտասան օր աւանդէին ²⁵»:

Մահուան տարին ՈՒՆ (1198) կը հաստատէ ժամանակակից գրիչ մը, որ կ'օրինակէր հանգուցելոյն յանձնարարութեամբ Յովհաննէս Ոսկերեանի Անդրիատական ճառերը. ԼԲ. ճառին վերջը կը յիշատակագրէ. «Չտէր Ներսէս յիշատիք ի Քրիստոս, որ ի սոյն ամի հանդեալ ի Քրիստոս»: Արատգրութիւնը աւարտած է նոյն ՈՒՆ տարւոյն «ի թագաւորութեան Հայոց... Լեւոնի... եւ ի հայրապետութեան տեսաւ Գրիգորիոսի (Զ. Ապիրատի)... եւ յարհեպիսկոպոսութեան մայրաքաղաքիս Տարսոնի տեսաւ Ներսիսի որդւոյ Աւչին սերաստոսի եւ յիշխանութեան անտիկ զղեկիս Լամբրոնի՝ աստուածատէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանի Հեթմոյ սեբաստոսի, ունելով իշխանակից իւր եղբարս հարազատս զԱպիրատ եւ զՇահնշահ յարտաքին զաւառս տիրողք...: Գրեցաւ յնորայրանոցս... ընդհովանեալ Սուրբ Աստուածածնիս. եւ յառաջնորդութեան... եղբարց Աւետեաց եւ Յովհաննիսի: Արդ որ վայելէ՞»

²⁴ Գր. Սկեւոյի, Ներքողեան, էջ 59—61: Անանուն, 424:

²⁵ Գր. Սկ. 66—67:

յիշեցէք աղաթիւք զստացաւդ գրոյս այս-
միկ զտէր Ներսէս աստուածային շնորհաւոր
զարդարեալ եւ զխոտութեամբ լցեալ, որ ի
սոյն ամի հանդեաւ ի Քրիստոս» (Էջմ. 989):

Արքունական Յայտմաւորքի մէջ արձա-
նագրուած է Յուլիս ԺԴ. «Յայտմաւոր
հանդեաւ ի Քրիստոս տէր Ներսէս Լամբրու-
նեցին, սուրբ հայրն, արքեպիսկոպոսն²⁶»:
Սամուէլ Անեցոյ շարունակողն գրած է.
«Ի ՈՒՅ. Թուին փոխի մահուամբ առ Քրիս-
տոս տէր Ներսէս Լամբրունացին ամաց քա-
ռասուն եւ վեցից²⁷»։ Սխալ է Գրիգոր
Խլաթեցոյ Յայտմաւորքի տեղեկութիւնը.
«վախճանեցաւ սուրբն Ներսէս յերիտասար-
դական հասակի ԼԲ. ամաց եւ դասեցաւ ընդ
սրբոց հայրապետացն ՈՒՁ Թուին յուլիս ԺԷ»
(Վիեննա, Թ. 10, Յուլ. 91):

Ներսէս վախճանեցաւ ըստ Սամուէլի
շարունակողին ՈՒՁ. տարիքին. ծնունդը
կ'ենթադրէ 1152ին։ Որովհետեւ ծննդեան ոչ
տարին եւ ոչ ալ ամիսը գիտենք, չենք կրնար
ճշդիւ հաստատել, թէ վախճանեալը՝ 1198,
յուլիս 14ին այդ 46 տարիները լրիւ բոլո-
րած էր։ Իսկ Յայտմաւորքներու մատնան-
շած «ԼԲ.», «ԼԳ.», եւ «ԼԸ.» տարիքները թէ
ի՞նչ հաշուէ գոյացած է, ինձ անմէկնելի է։

Եթէ Սմբատ պատմիչ կը գրէ, թէ «Ի
Թուին ՈՒՅ. յունվարի վեց յոր Յայտնութեան
օծեցին զԼեւոն Թադաւոր Հայոց...։ Ի սոյն
ամի մեռաւ տէր Ներսէս Լամբրունացին»
(Էջ 109). պէտք է իմանալ այսպէս. ՈՒՅ.
տարին Հայոց շարժական Թուականութեան
կը սկսի 1198, յունուար 31ին եւ կ'աւարտի
1199 յունուար 30ին։ Ուստի Ներսէս կը վախ-
ճանի 1198 յուլիս 14ին, եւ Լեւոն կ'օծուի
Թադաւոր 1199, յունուար 6ին։

Օծման հանգէսին ներկայ էին. «Տէր
Վարդան արքեպիսկոպոս Լամբրունին եւ ա-
ռաջնորդ Սկեւոռն. Տէր Ստեփանոս արքե-
պիսկոպոս Տարսնի եւ տէր Մլիճոյն»
(Սմբատ, 110—111)։ Ասկէ կը տեսնուի, թէ
Ներսէսի մահէն ետքը թեմական բաժանում
տեղի ունեցած է։ Տարսն քաղաքն եւ գա-
ւառը այժմ կը պատկանէր Լեւոն Թադաւորի
տէրութեան. իսկ Լամբրուն եւ գաւառը Կայ-
սերական մարզ էր Լամբրունի տիրոջ իշխա-
նութեան տակ։

²⁶ Սխալման, 94. Հայոցպատմ, Բ., 544:

²⁷ Սամ. Անեցի, 145. Հմմտ. նաեւ Սմբատ, 109:

Բ. ՆԱՐԱԳԻՐԸ

1. «Էր սա, Ներսէս, ըստ զարմի տանց
նախարարացն Հայոց Թադաւորացն, գա-
հու մեծի եւ պատուոյ ընդ առաջինն հան-
դիպեալ ի հեռուստ անտի» կը գրէ Գրիգոր
Սկեւոռն (10—11)։ Իսկ Բիւզանդական հոգի
վրայ տիրացած անտիկ Լամբրունի, Կայսե-
րական հովանոյն տակ, պատուած որդ-
ւոց յորդիս սերաստոս (աւգոստական) պա-
տուով։ Իբր 150 տարի Օչինեան տունը ա-
նտիկ Լամբրունին մէջ ծլեցաւ եւ ծաղիկե-
ցաւ եւ բարգաւաճեցաւ անխորով։ Լամբրունի
տէրերը հաղորդակցութեան մէջ էին Կայսե-
րական արքունիքի հետ. եւ Անտիոքի Կոմ-
սին հետ։ Այս յարաբերութիւնները կը պա-
հանջէին ոչ միայն ծանօթութիւն յոյն եւ
փոսնիկ լեզուներու, այլ եւ «անօր եւ բարակ
սովորութիւն», այս ինքն կենցաղավարու-
թիւն։

Դղեակին մէջ ընտանեկան լեզուն էր
հայերէն, աստուածաբանութիւնը ըստ ազ-
գային աւանդութեան։ Ընտանիքին մայրն էր
բարեկարգ եւ քաջաշատառ Ծահանդուխտ,
դուստրը պահաւունի Զօրափարին, որ էր
եղբայրն Գրիգորին եւ Ներսէս կաթողիկոս-
ներու, որ հմուտ էր հայ եւ յոյն լեզուներու։
Կը գովուի նաեւ հայրն Օչին իր աստուածա-
պաշտութեան համար։ Անոնք դաստիարա-
կեցին իրենց ութը զաւակները, 5 մանչ եւ 3
աղջիկ, բարեպաշտութեան եւ ուսմանց մէջ։
Մանչերը կը յաճախէին Սկեւոռնի վանքը։
Մայրն եւ երկու դուստրները, երբ այրիա-
ցան, զղեցան կրօնաւորական սեւմը, ի ձե-
ռաց իրենց որդւոյն եւ եղբոր Ներսէսի եպիս-
կոպոսի, իսկ երիցագոյն որդին, սերաստոսն
Հեթում, երբ զրկուեցաւ իշխանութենէն՝
նոյնպէս կրօնաւորեցաւ։

Այս յարկին տակ, այս շրջանակին մէջ
ծնաւ Սմբատ-Ներսէս «վայելուէ գեղով»։ Ան
ստեղծաց հառապէն նուիրուեցաւ իր բարե-
պաշտ ծնողքէն Աստուածամօր։ Մայրենի կա-
թին հետ ծծեց անոր բարեպաշտութիւնը։
Մանուկ հասակէն կրեց վանական կրկնոցն եւ
սնաւ Սկեւոռնի վանականներու հոգելից շուշ-
չով, իր հոգեւոր հօր Յովհաննէսի խնամքին
տակ։ Իր սրտին մօտ գտաւ վանական հրա-
հանգները. սիրեց աղօթքն եւ ուսումները՝
արհամարհեց անցաւոր վայելչութիւնները,
անանց վայելքին ի խնդիր։ Տղայական տա-
րիքի մէջ էր, երբ ընկերացաւ իր եղբոր, ո՞ր
կ'սցցելէր Բիւզանդական արքունիքը, իր հա-

ւատարմութիւնը ուխտելու Մանուէլ Կայսեր,
եւ ժառանգելու հայրենի իշխանութիւնը
(1167/8)։ Այս առթիւ կ'առաջարկէ Կայսրը
տղահասակ Սմբատի, որ մնայ իր քով ար-
քունի շրջանակին մէջ, անհրապուրելին հա-
մարձակ կը պատասխանէ, ինչպէս կը գրեն
իր կենսագիրները, թէ «Ես ա՛յնմ աշխարհի
բաղձամ լինել ժառանգաւոր եւ նորին Թա-
դաւորի՝ զինուոր» (Գր. Սկ. 17)։ Այս բաղ-
ձանքի մէջ յարատեւեց ան։ Վերադարձին
ստաւ զինքը մայրը եւ անձամբ տարաւ Հռոմ-
կայ յանձնելու Ներսէս Ծնորհալոյ. իր
հօրեղբոր, որ նոր էր բաղձած Կաթողիկոսա-
կան աթոռը։ Ան նկատեց պատանոյն հոգե-
կան տրամադրութիւնները, վաղահաս միտքը
եւ ուսմանց մէջ յառաջդիմութիւնը. եւ
չվարանեցաւ բաշխել անոր քահանայական
ձեռնադրութիւնը եւ յանձնարարել շրջա-
գայիլ Սեւ լեռան վանքերը ծանօթանալու
վանական կարգերու եւ կատարելագործելու
իր ուսումները։ «Ի խուն ժամանակի քան
դժուրիս աստուածային վարժիցն ի չափ հա-
սանէր» (Հայաս. 420. Սկեւ. 15)։ Բայց
նորընծայն կոչուած էր բարձրագոյն աստի-
ճանի։ Գր. Տղայ Կաթողիկոս կանչեց զինքը
միւսանգամ Հռոմկայ։ Այն տեղ պէտք էր
պատրաստուիլ եպիսկոպոսական աստիճանի։
1174 տարին անցուց ի վարժումն իմաստից.
«Տայր զանձն յերկս մշակութեան աստուա-
ծային գրոց վարժից յար ընթերցում եւ ստէպ
քննելով. եւ ուր տեղեկանայր զիմաստուն եւ
հանճարեղ ուսուցչաց՝ ի մերձակայս եւ հե-
ռուորս՝ վաղվաղակի անդր հասանէր, զօրէն
անօրաթեւ եւ իմաստուն թուշոյ ի վերայ
թուշելով մարգաց Հին եւ Նոր Կտակա-
րանաց. զանուշահոտութիւն աստուածային
իմաստից եւ զքաղցրութիւն նորին ճաշակաց
բանի յուրն հաւաքելով խոհականի մտաց
բջիջս...։ Եւ ի յոյրիս յայտոսիկ զեղբրման
ժամանակս ի կատար ամենայն հասանէր
իմաստից» (Սկ. 19)։ Կենթարկուի քննու-
թեան եւ կ'արժանանայ վարդապետական
աստիճանի։ Իր գլխաւոր ուսուցիչն եղած է
Ստեփանոս Տիրացու, որ ապա կոչուեցաւ
եպիսկոպոսութեան։ Այս Ստեփանոսը, որ
նաեւ Յակոբքի կ'անուանուի, յիշած է Ներ-
սէս իբրեւ իր «հոգեւոր հայրն» եւ «ուսու-
ցիչն մեր» (Թուղթ առ Լեւոն, 224)։ Անգամ
մը ստորագրած է (1174/5ին) «ես տրուպ
վարդապետս Ներսէս» (Թուղթ Աթանասի),
Այս ընդհանուր արտայայտութիւնները,

զորոնք հաղորդած են Կենսագիրները Ներ-
սիսի կրթական ընթացքի մասին, պիտի մնան
մթութեան մէջ, եթէ նկատի չառնենք իր ան-
յազ ընթերցասիրութիւնը եւ գրասիրու-
թիւնը, միեւնոյն ժամանակ իր հանճարեղ
միտքը, որ վաղահաս արթնացած, խելա-
մուտ կ'ըլլար կարգացածին, եւ կը շտեմա-
րանէր զայն իր խորհրդանոցին մէջ։ Գրա-
սիրութիւնն եւ ուսումնասիրութիւնը կը հա-
մարէր աստուածսիրութիւն. այն համոզու-
մով, որ Ս. Հոգին ներգործած է Ս. Գրոց եւ
Սուրբ Հայրերու հեղինակութիւններու վրայ։
Այդ գրուածքներու ընթերցմամբ վերահա-
սու կ'ըլլայ ընթերցողը քրիստոնէական վար-
դապետութեանց, իմաստասիրական ուսմանց
եւ եկեղեցական աւանդութիւններու։ Որչափ
ընդարձակուի ընթերցանութեան շրջանակը,
այնքան աւելի կը ճոխանայ մտքի լուսաւո-
րութիւնը։ Հայ գրականութիւնը ունէր իր
ծոցը Ս. Գրքին եւ Ս. Հարց գրութիւններէն
չառ բան, բայց այդ գրուածքներէն դոյզն
մաս մը միայն մատչելի էին իրեն Կիլիկիայի
եւ Հռոմկայի մէջ։ Կային կարեւոր գրու-
թիւններ ալ յոյն եւ լատին լեզուներով, որոնք
անմատչելի էին թէ իրենց լեզուով եւ թէ
իրենց պահեստով։

Ներսէս առաջին հոգն ըրաւ կազմել իրեն
համար հաւաքածոյ մը բոլոր մատչելի գրքե-
րու, որոնք գոյութիւն ունէին հայ լեզուով։
Անմատչելի-հատորներու համար գիմեց Գրի-
գորիս Գ. կաթողիկոսին միջնորդութեան,
բերել տալու Վերին Հայաստանի վանքերէն։

Մեծ բարերախտութիւն էր իրեն համար,
որ ուսած էր յոյն եւ լատին լեզուները. որոնք
կը նպաստէին իրեն օգտուելու Լատին եւ Յոյն
Վանքերու Մատենադարաններէն։ Քրքրեց
այդ Մատենադարանները, գտաւ հոն կա-
րեւոր գրքեր. ինչ ինչ Թարգմանեց կամ
Թարգմանել տուաւ. ուրիշներէն օգտուեցաւ
անշուշտ ընթերցմամբ։

Ծնորհիւ այն գումարին, զոր Թողուցած
էր իր հայրը իրեն համար, յաջողեցաւ կազ-
մել իրեն (կամ Սկեւոռնի վանքին) համար
Մատենադարան մը. ուր կային նաեւ յոյն
(թերեւս նաեւ լատին) մատենաներ։

Այն վարկածները, թէ Ներսէս ուսած էր
նաեւ երրայեցերէն, ասորերէն, խպտերէն
(սրբաբերէն) կարելի չէ ապացուցանել։

Ներսէսի մտաւոր զարգացումին նպաս-
տեցին նաեւ այն հաղորդակցութիւնները,
զորոնք մշակեց յոյն, լատին, ասորի եւ խպտի

եկեղեցիներու եւ եկեղեցականներու հետ: Իրբեւեւ եպիսկոպոս Տարսոնի կ'այցելէին իր քով զանազան ազգեր:

Ներսէս իր մանկութիւնն եւ աղայութիւնն անցուց Սիււապի վանականներու շրջանակին մէջ: Իր ծնողքէն ընծայուած Աստուածամօր՝ սիրեց իր կոչումը, զինուորիկ երկնաւոր թաղաւորին դրօշի տակ: Կրթութեամբ աստուածաբանութեան մէջ: Լսեց Եղիսիոսի անապատականներու խոսակեաց ճշմութիւնները. որոնք ոչ միայն հիացում արթնցուցին իր անմեղ սրտին մէջ, այլ եւ նախանձ հետեւելու անոնց օրինակին: Գանի ենթարկուած էր իր ծնողաց հակողութեան, չէր համարձակեր առնել այս քայլը: Սեւալեբան շուրջը կատարած իր շրջապայութեան ժամանակ դիտող եղած էր այն տեղ ճշմոյզ վանականներու կենցաղին: Երբ եպիսկոպոս օծուած վերադարձաւ Սիււապ, յանձն չառաւ տակաւին 22 տարեկան հովուական պաշտօնի դուրսը անցնել: Առաւ իր հետ իր հոգեւոր հայրն եւ քանի մը վանականներ քաջուեցաւ Սաղորու անապատը. ժամանակ մը մնաց անոնց մէջ. ապա առանձնացաւ Ս. Գէորգ: Կենսագիրները կը վկայեն, թէ «Սալոյթ սիրեաց զմիայնական վարս» (Հայտպ. 420). «Սա յանապատ խոյս տուեալ՝ զամայութեանն ողջունէր զկեանս (անդ, 420. Գր. Սկ. 22): «Ճգնէր անսուղութեամբ պահոց առաւել յոյժ. զի զաւուրս եօթն անսուղ կայր, ոչ ձէթ եւ ոչ գինի, ոչ ձուկն եւ ոչ թան, այլ միայն ընդօք շատանայր» (անդ, 420): «Սկսաւ զսնդութիւն պահոց եւ զխոշորութիւն զգեստուց, զտքնութիւն ամենագիշեր հսկմանց եւ զհանապազող աշխատասիրութիւն»: «Ձորմէ պատմեն, եթէ ի մեկնէին (Սաղմոսաց եւ Պատարագին) սպասաւոր նորին տարեալ զնէր միանգամ յաւուրն ընդ երեկս զհացն եւ զսպասն ամանօք ի պատուհանն խցկանն. եւ ի միւսումն աւուրն երթայր զմիւսն զնել, միշտ զնախեղեալն անարատ ի տեղին գտանէր անթերի. քանզի ունդով շատանայր» (420):

Ora et labora, աղօթէ եւ աշխատէ: Անապատականներու այս հրահանգին ճշգրիտ հետեւող էր մեր ճշմարտը: Կ'աղօթէր, կը պատարագէր, արտասուածքով աշխատէր: Կիրակի եւ տէրունական տօներուն կ'երթար Եղրայրանոց, կ'անցնէր օրը եղրայրներու հետ, կը պատարագէր, կը խրատէր, կը լուծէր անոնց հարցումները, կը մեկնէր Սաղ-

մոսները: Կը վերադառնար իր խցիկը, կը լծուէր աշխատանքի: Իր աշխատանքն էր կարգաւ եւ գրել. այս առանձնութեան շրջանին հեղինակած էր Պատարագի Մեկնութիւնն իր մասերով եւ Սաղմոսաց Մեկնութեան մեծ մասը: Կը սիրէր «անդրադ առանձնութիւնը»՝ այսինքն արտաքին զրազումներէ հեռու՝ պարտալի աղօթքի եւ զրականութեան: Կարելի չէ հաստատել, թէ ան աւելի՞ աղօթից, թէ գրեց: Բայց կրնանք ըսել թէ անոր «գրելն» համազօր էր «աղօթելուն»:

Առանձնաշնորհուած էր Աստուծոյ աղօթելու արտասուածքով եւ տքնելու անհանգիստ: Իր կենսագիրը կը վկայէ, թէ «Ոչ երբեք մեկնեաց դոտս իւր յանկողինս ի տուէ (ի տուրնջեան) կամ ի դիւշերի». «զգիւշերն նստեալ գոլով յաթոռ ինչ՝ անդ վճարէր զքնոյն պէտս սակաւ մի»: «Յամենայն երեկոյի մինչեւ սյրէին մօմեղէնք՝ գրէր եւ աղօթանդէն յաթոռն իւր նստեալ՝ սակաւ մի ննջէր» (Հայտպ. 420): «Տքնութիւն ամենագիշեր հսկմանց», այսպէս ապրեցաւ Ներսէս 45ամեայ կեանքը:

Աղօթելու մասին կը վկայէ կենսագիրը. «Ձցերէկ պարապէր յաղօթս... զարթուցեալ կանխէր յաղօթս, յաշիցն ըզլեւով աղբիւրս արտասուաց» (420): Մեծազոյն աղօթքն էր իրեն համար Ս. Պատարագը, զոր կը մատուցանէր ամենօրեայ, առանձնաշնորհեալ ջերմեռանդութեամբ: «Միշտ անյադ բաղձանօք, կը գրէ կենսագիրը, զատուածային պատարագն մատուցանէր ի տօնս տէրունականն՝ հանդիսաւորապէս ընդ քահանայից եւ սարկաւազաց. իսկ յայլ աւուրս մի կամ երկու պաշտօնէիւ առանձին անխափան կատարէր: Եւ ասի յոմանց, եթէ սովորութիւն էր կտառ ինչ ի վերայ կրօնիցն կապել ի ժամ աստուածային պատարագին, զի երկիցս եւ երկրորդ անգամ սարկաւազն քամէր» (423):

Իր կենդանի հաւատքը հանդէպ Ս. Պատարագին դաւանած է Ներսէս իր Պատարագի Մեկնութեան մէջ: «Այլ եւ ի ջերմութենէն սիրոյն որ առ Քրիստոս, յորում ազգի յեկեղեցւոյ հանգիստէր՝ հաղորդէր եւ պատարագէր մեծաւ հաւատով, բաց ի հերետիկոսացն» (Հայտպ. 423):

Իր հոգւոյ նկարագիրը կը գծէ Կենսագիրը. «էր զգաստ, ժիր, խոնարհամիտ, հեղձուչացեալ բանիւ բերանոյ եւ առաքինի բոլոր շարժմամբ հոգւոյ եւ մարմնոյ»: «Մի երբեք ոչ լքաւ յարիւրութենէ... Ոչ ծա-

ւայեաց նախանձու... ոչ ստրկացաւ յամբարտաւանութենէ, ոչ ողորեաց զփառասիրութիւն... ոչ յողորդեցաւ ի մարդահաճութենէ» (421):

Ինքնին Ներսէս կը գրէ առ Լեւոն. «Ոչ պարծիմք ձեր տոհմակցութեամբն եւ ոչ մեր հայրենի պայազատութեամբն, ... ոչ ի վերայ ուրուք պատուոյ յարակցեցաք⁽⁹⁾, ոչ ձիօք եւ ոչ ջորեօք յօրացաք... ոչ զգործակալս ձեր հարստահարեցաք. զրկեցա՞ք ի նոցանէ եւ տարաք. զզուեցա՞ք եւ համբերեցաք եւ ունկան ձեր ձանձրութիւնն ոչ արարաք» (207):

Բարեկարգութեամբ: Ներսէս ուսումնասէր, վեր հանեց նախնեաց գրուածքներու մէջ եկեղեցական կարգերու անաղարտ կանոնները: Քննադատեց զարեւելի ընթացքին մուտ դրած աղաւաղումները: Չմեղադրեց նախնիքները իրբեւ եղծարարներ, այլ վերադրեց զանոնք քաղաքական եւ տնտեսական աղիտարեւ պայմաններու: Չէր կրնար արդարացնել եղծումները, չէր կրնար նաեւ անտարբեր ըլլալ անոնց հանդէպ: Առանց նորաձեւող հանդիսանալու՝ ուղեց ըլլալ բարենորոգող: Ինչ որ աղաւաղուած էր, կը տեսնէր քոյր եկեղեցիներու քով պահուած այնպէս, ինչպէս կը ճանչնային նախնիք: Կը հարցաքննէր վերին Հայաստանի կարգերը, ինչ որ մոռացութեամբ կը պակսէին Կիլիկիա, կ'երազնէր իր եկեղեցւոյն համար: Իր միակ ձգտումն էր պայծառացնել եկեղեցին ներքուստ եւ արտաքուստ:

Չարաչար քննադատութեան իր բարենորոգութիւնները մասնաւորապէս Հիւսիսէն, որ չէր զիջաներ որ եւ է փոփոխութիւն: Լսուեցան բողոքներ, ուղղուած Լեւոնին. ան սպառնաց Արքեպիսկոպոսին. բայց լսեց փոխարէն, որ աշխարհական իշխանութիւնը եկեղեցական ներքին հարցերու մէջ պէտք չէ միջամտել ըլլալ:

Նկարագրական են մասնաւորապէս տողերս. «Ձրոյս իմաստիցն մեր յաշտանակ իշխանութեան ձերոյ բարձրացուցեալ՝ լոյս տաւք կուրացելոցն եւ կոչեմք ի մեր ճանապարհն եւ ի Քրիստոսին: Եւ ի պէտս նոցին (Ձորեկեացուցն) լուսաւորութեան, կամօք ձեր՝ յօժարութեամբ եւ աներկիւղ գնամք ի մէջ նոցին. եւ զոր յունկն ձեր խօսեմք՝ քաբողեմք առաջի նոցա ի վերայ տանեաց, ոչ երկուցեալ յայնցանէ, որ սպանանեն զմար-

մին եւ զոգի ոչ կարեն...: Ապա թէ այսօր խափան լիցի ազգականացս գութ, եւ աշխարհին հեռաւորութիւն, իշխանութեան ձեր հրամանաւ եկեղեցին առաջի ձեր ընդ մեզ ի մրցումն. զի ոչ է այս արիւթիւն գինուորի յիւր պարանան թուր շողացուցանել եւ զօգս հարկանել, այլ որ ի հանդիսի տեղն իջանէ եւ ընդ անոյանին կայ: Նոյնպէս իմա զի չէ ուղիղ մարտ հոգեւոր՝ որ ի Ձորեկեաց նստի եւ զիս ի Կիլիկիա յաշաղէ. թող գան ի հանդիսի տեղիս, տան վէրք եւ առնուն. եւ որ յաղթող լինի Քրիստոսի ճշմարտութեամբն, զգովութիւնն ընկալցի...: Ապա թէ անդ չառաքէք եւ ի հանդիսի տեղս զնոսա չկոչէք, թոյլ տուք եւ մեզ՝ մեր բարեկարգութեամբս մնալ առաջի Աստուծոյ. եւ տանիմք զնոցա բանբասանն եւ զառաքսութիւնն որպէս զմանկանց շողակրատութիւն. ի վերայ որոց եւ աղօթեմք՝ Աստուծոյ շնորհօքն գալ յուղղութիւն» (էջ 239—241):

Աւելի չեմ ուզեր յամել այս տեղ: Ինչ որ ժամանակը մերժեց լսել, ապագան ընդգրկեց հաճութեամբ:

Il réunissait toutes les distinctions de la naissance, du coeur et de l'esprit (Tournebize).

Գ. ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Մեկնութիւն Սաղմոսաց:

Նախատեսութիւն Մեկնութեան աւստուածային երգոց Սաղմոսաց մարգարէութեան Դաւթի արքայի. Ներսիսի արքեպիսկոպոսի Տարսոնոյ Կիլիկեցոց:

Ապաւինեալ յայն, որ տայ ամենայնի առատապէս եւ ոչ նախատէ, այսինքն յԱստուած...:

Թէ վասն էր Դաւթի միայն տուաւ շնորհ յԱստուծոյ յամենայն մարգարէիցն երգել զսաղմոսն. եւ զառաջիկայ բանիս քննել հոգեւորապէս: Նախ քան զսկիզբն բուն մեկնութեան ի դէպ վարկանիմ քննութեանց տեղի տալ...:

(Սկ.) Երանեալ է այր...: Որպէս լուաք ի գրոց՝ Աստուած զմարդ ուղիղ ստեղծ...:

Մեկնիչը Մեկնութեան վերջը յիշատակարան չէ գրած. որովհետեւ օրինակութիւնը կատարուած է իր բացակայութեան: Սկզբնադրին առաջին պատճենը հանած է ծերունի Սամուէլ Սիււապի կցելով վերջը Մեկնիչին համառօտ կենսագրութիւնը: Այս օրինակէն ծագած են բոլոր ծանօթ ձեռագիրները:

Ձեռագիրք. Էջմիածին՝ Թ. 990 (1675): 1017 (1628): 1018 (ԺԸ): 1054, 120ա (ԺԵ. քաղուածք): 1117 (1693): 1118 (ԺԴ. սկ. եւ վջ. պակաս): 1175 (ԺԶ. սկ. պակաս): 1526 (1294): 1527 (1301): 1528 (1651): 2613 (1682): Երեւան, թանգ. 545 (1359): Երուսաղէմ՝ 33 (1691, Սիւրմէեան, Յուլիան, 1459: 264 (1809): 472 (ԺԴ): 624 (1698): 776 (1767): 1011 (1695): Կեսարիա, Ս. Կարապետ, 33 (ԺԵ. Պարիս, Յուլիան): Կարկաթա, հմմտ. Արշալոյս Արարատեան, 1868, Թ. 845 (Ա.—ՀԱ. Սաղմոս):

Կը պատմէ Սամուէլ Սկեւոյի, թէ Ներսէս երբ կը գտնուէր Սաղրուի վանքը. «Հոգեւոր հայրն իւր եւ դաստիարակն Յովհաննէս ի նստելն երբեմն երբեմն առ նմա՝ քննէր զմիտս Սաղմոսացն. եւ ի լուծանելն աղաչէր գրել զնոյն եւ թողուլ ի պէտս օգտի զինի եկելոցն: Յայնժամ ըստ կամացն Աստուծոյ եւ ըստ հնազանդութեան խորհողին՝ սկիզբն արար գրել զքննութիւն երգոց Սաղմոսին՝ ի շրջանս աւուրց ամաց իւրոց քսան եւ վեց թուոյ եւ թուականի Ո եւ Ի եւ Լ թանց (1178) եւ կատարեալ ի քսան եւ ինն ամս» (1181): 1189ին, երբ Թուրքմաններու ձեռքն ինկաւ Ներսէսի Պատարագի միակ սկզբնագիր օրինակը. «Ի դառնալն առ մեզ վերստին՝ զգուշացեալ, զի մի եւ այս Մեկնութիւն Սաղմոսիս յիւրիջ շիթմանէ, որ իւրն է գիր, պակասեցէ եւ հաւասարն ոչ մնացէ, յորդորեաց զկրօնակից եղբայրն մեր զԳէորգ սկսանել եւ գրել: Եւ նա յօժարութեամբ յանձն առ, պատրաստեաց զնիւթն եւ սկիզբն արար: Իսկ ապա փութացուցեալ իշխանական հրամանն զճանապարհն որ առ ինքնականն Հոռոմայ թագաւորն Ալամուս, ճանապարհակից էառ իւր զԳէորգ, եւ ինձ Սամուէլի նուաստի հրամանն ետ զսկսեալն ի նմանէ աւարտել, զոր յօժարութեամբ յանձն առի եւ պինդ հաւատով ի փառս Աստուծոյ կատարեցի ի թուիս ՈԼԹ (1190):

«Այս ամբ Գ. եւ կործանման սուրբ տեղեաց Երուսաղէմի: Եւ յիջանել հօրս մեր(ոյ) ի Տարսոն առ ի նաւարկել ի ճանապարհն, որ առաջի կայր, եւհաս ինքնական յիկոնիոն, եւ յետ փոքր ընչ աւուրց զօրք նորին՝ ի Տարսոն, եւ մնաց սոցին յառաջին: Իսկ իմ ի գրելոյ զմատենան ոչ թուլացեալ, քանզի առնուի ի սմանէ զլուսաւորութիւն Հոգւոյ՝ առնիւթն նստելոյ միայնութեամբ սուրբ ուխտիս, այլ հրաժարեցի. եւ խնամօքն Քրիստոսի ի վերջին կէտս ժամանեցի. եւ սպասաւորեցի զկնիւրդ մատուակուութեամբ զխառնեալ բաժակս աստուածային իմաստից ի հոգեւոր մեր հօրէս՝ զմայլեցուցիչ Հոգւոյ եւ միջնութիւն բժշկութեան ակտացեալ մարմնոց: Եւ յաւարտումն նորին փոքր ինչ թողի ձեզ զպատմութիւն կենաց սորին ընթացից... մինչեւ ցայս, որ է կենաց իւրոց ժամանակ ԼԸ. ամ» (Յովսէփեան, Յիշատ. Ա., 548—549):

Ներսէս ձեռնարկեց Սաղմոսաց Մեկնութեանս առաջարկութեամբ իր հոգեւոր հօրն եւ դաստիարակի Յովհաննէսի, որ կը նստէր Սաղրուի անապատը, եւ խնդրանքով անապատին միարան եղբայրներու: Ներսէս սովորէր կիրակի եւ տէրունական օրերուն այցելել Սաղրուի անապատը, ուր կը պատարագէր եւ կ'անցնէր ժամեր եղբայրներու շրջանակին մէջ: Կ'ընդունէր անոնցմէ հարցումներ Սաղմոսներու գծաւորմանց տեղիքներու շուրջը, եւ կը լուսարարէր: Այս Մեկնութիւնները գոհունակութեամբ կ'ունկնդրուէին: Նկատի առնելով զայս Հ. Յովհաննէս, կ'առաջարկէ Ներսէսի գրի առնել այս մեկնութիւնները. ինչ որ չի մերժեր Մեկնիչը՝ մանաւանդ թէ կը յորդորուի գրել բոլոր Սաղմոսներու յօրինուածական Մեկնութիւն մը:

Սաղմոսաց Մեկնութեան եղանակը: Դժբախտաբար չունիմ ձեռքիս տակ Մեկնութեանս օրինակ մը: Պիտի ներկայացնեմ այս տեղ համառօտիւ պատկեր մը անոր յօրինուածութեան, օգտուելով այն տեղիքներէն, զորոնք յառաջ բերած են Հ. Մ. Չամչեան (Մեկնութիւն Սաղմոսաց) եւ Հ. Յ. Թորոսեան:

Մեկնիչս ինքնակաց է. կը հետեւի այլաբանական կամ խորհրդական դրութեան. առանց նկատի առնելու բառական կամ նիւթական Մեկնութեան սկզբունքը: Ինքնին կը խոստովանի իր հետեւած ուղղութիւնը, երբ կը գրէ Յառաջարանին մէջ. «Ի բազմաց եւ ի սրբոց երանելեաց մեր հարց քննեալ եղի ըստ իւրեանցն յորդառատ իմաստից պէտքս եւ շահաւէտ օգտութեամբ առլցեալ» (Իսկ) մերս իմացութիւն շնորհիւն Աստուծոյ՝ այլով օրինակաւ հանդերձեալ է ծաղկեցուցանել, եթէ լիցի ինչ արժանաւոր սերմանող զին եւ պտուղն. այսինքն զի նոցա փոյթ եղի զսա ըստ ժամանակին Դաւթի (մեկնել) եւ

որոց ի դէմ ասաց նա զսաղմոսս... իսկ զի մեզ ահա այսու զինու կայ առաջի մարտնչել ոչ ընդ մարմնոյն եւ ընդ արեան, այլ ընդ պիտութիւնս եւ ընդ իշխնութիւնս աշխարհական խաւարիս՝ ի դէպ եւ պատշաճ վարկանիմ ի պատենից մարմնատեսակ բանիցն զաստուածային զէնս մերկացուցանել» (հոգեւոր մեկնութեամբ):

Այլուր կը գրէ. «Ի հարցն մերոց աշխատասիրութենէ ցուցեալ է... իսկ մեք առաջի եղաք քննել զսոյն միայն ըստ հոգեկան ընթացիցս շարժման» (Բ. Սաղմ.): Դարձեալ. «Չկանխաւ ասացեալն դարձեալ երկրորդեմք աստանօր, եթէ ոչ է փոյթ խնդրոյս մերոյ առաջի քննել զՍաղմոսս, ըստ որում ազդեն վերնագիրքն...» (Գ. Սաղմ.):

Իր մեկնելու եղանակը աւելի զգալի ընելու համար կը ներկայացնեմ այս տեղ ՀԴ. 4 Սաղմոսին Մեկնութիւնը իրբեւ նմոյշ. «Մաշեցաւ երկիր եւ ամենայն բնակիչ ճորա. եւ հաստատեցի զսկսն ճորա: Երկիր կարծեմ զմարմինս կոչել որ յերկրէ, ըստ որում վերոյ. դու հաստատեցեր զսահմանս երկրի: Իսկ բնակիչը նորին զգայարանքս. եւ սինք զհոգեկան մասունսն՝ զբանականն, զցասմանսն, զցանկականն. յորժամ նոքա հաստատեցան իւրաքանչիւր առաքինութեամբքն, բանն խոհականութեամբ, ցասումն արիութեամբ, ցանկականն ողջախոհութեամբ, երկիր մարմնոյս եւ զգայարանացս մաշեալ նուաղեցան յիւրեանց կամացն եւ ի հեշտութենէն՝ ըստ առաքելոյն. Հաճեալ եմ ընդ նեղութիւնս, ընդ դանս, ընդ աշխատութիւնս. զի յորժամ տկարանամ, յայնժամ զօրանամ: Տես զհամաձայնութիւնս. զի նա ի տկարանալն մարմնով՝ զօրանայր հոգւով. նոյնպէս եւ սա ի մաշիլն մարմնով եւ զգայարանացն կամօք, հաստատէր հոգեկանքն սինք՝ որ բարձեալ ունին զսա. զի այսպէս թուեցաւ եւ արտաքնոցն՝ թէ հոգին վարի այսպիսեալ մարմնով, եւ բարձեալ ունի զնոյն, որպէս սինքն զյարկն» (հմմտ. Հ. Մ. Չամչեան, Մեկնութիւն Սաղմոսաց, հատոր Ա., Վենետիկ 1823, էջ 4—6. եւ Չարբանաւեան, Պատմ. հայկ. հին Դպրութեան, 657):

Մեկնիչը աւելի բնագրին խորհրդական իմաստը վեր հանել նկրտած է, քան բառական եւ նկարագրական մեկնութիւնը տալ: Նկատի առած է նկարողական կեանքի հետեւողները, եւ զանոնք զէպի նպատակ խրախուսել ջանացած է: «Մերթ առ Աստուած

կը դառնայ, մերթ առ հոգին. Դաւթի հետ կը բարձրանայ երկինք, ուր Աստուծոյ փառքը կը տեսնէ. կը դիտէ ծովին անհուն տարածութիւնը, որուն մէջ Աստուծոյ անսահմանութեան աղօտ պատկերը կը գտնէ. եւ անոր ծիփունքներու եւ անդորրութեան մէջ կը նկատէ հոգւոյն յուզումներն եւ խաղաղութիւնը. «Չոր օրինակ ծով որչափ ի ծիփման է, ոչ կարէ ոք յայտնի զդէմս իւր ի նմա նկատել. իսկ յորժամ զաղարի ի ծիփելոյն, վաղվաղակի նայեցողին պատկեր ի նոյնն ճշգրիտ երեւի: Այսպէս եւ միտք որչափ ընդ զբաղումն աշխարհի պատաղեալ է, մարմինն ի ծիփման է... եւ ոչ կարէ զտեսակ վարուց իւրոց ճշգրիտ նկատել» (Սաղմ. Զ. 2): Կը նկարագրէ եղանակներու կարգը, արեւի շարժումը, թէ ինչպէս զէպի հարաւ խոնարհելով, երբ պտուղները հասունցնելու այլ եւս պէտք չկայ, կը թողու որ զայ ցուրտը տիրէ. «Եւ ապա վաստակելոյն ի պտղաբերութենէ անտի երկրի՝ ծածկոյթ սփռէ զձիւնն եւ զսարն, եւ հանգուցանէ զնա» (Սաղմ. ՃԼԸ. 7): Իսկ յորժամ սերմանիքն սկսանին ընձիւղել ի սկիզբն զարնայնայն՝ ի վեր դիմեալ (արեգական) առ խոյնն, ջերմութեամբ պաշտպան լինի սերմանեացն... եւ դարձեալ ի խոնարհ փութացեալ՝ հասուցանէ զպտուղսն» (Սաղմ. ՃԳ. 7) 1:

Գրեգոր Սկեւոյի սակաւիկ մը շեղելով Սամուէլէն Մեկնութեանս պատճառ կը ներկայացնէ Սկեւոյի միարանները, որոնք «հայցմամբ առաջի արկեալ խնդրէին զհասարակութիւն զաստուածամաստ հոգեբաղդին նուաղ՝ որ միշտ յեկեղեցւոյ սրբում աննուաղ ձայնիւ պաշտի... այսպէս եւ երջանիկս հայր՝ զաստուածային կաթն իմաստից ի մտաւորն ստեղծեաց ճմլեալ տայր յարումն վարդապետութեամբ հոգւոյն ծնելոց: Սկիզբն այնուհետեւ առնէր՝ ըստ բազմազեղն որ ի նմա Հոգւոյն շնորհի՝ գրել զՄեկնութիւն Դաւթայն սաղմոսերգութեանն» (էջ 33—34):

Սամուէլ Սկեւոյի այս պատմական Յիշատակարանին մէջ կը յիշատակէ Ներսէսի կեանքն չորս թուականներ, որոնք տեղ տեղ կը հակասեն այն ժամանակագրութեան, որոնք հետեւեցանք մենք Վարդին մէջ:

Ասոնք են.

ա. ԺԶ. ամ կենաց. երբ քահանայ կը ձեռնադրուի Ներսէս:

1 Հ. Յ. Թորոսեան, Բազմալէզ, 1898, էջ 469:

բ. ԻԳ. Հասակին եղևնուպոս կ'օծուի:

գ. ԻԶ. ամ հասակի եւ Ուի. թուական Հայոց, երբ սկսած է մեկնել Սաղմոսները:

դ. ԻԸ. ամ, երբ շրջած է Ներսէս Անտիոքի կողմերը եւ թարգմանած է Յայտնութեան Մեկնութիւնը:

ե. ԻԹ (ՈԼ). ԼԸ = ՈԼԹ:

զ. Լամբրոնացիք կը հետեւէին յուշան տօմարին, իսկ եկեղեցական տարւոյն ամասկողին էր հաւանորէն սկստեմբեր. այսպէս զտաւարուած էր հին Յայտնութեան, որ կը կիրարկուէր Սկիւտայ եւ Տարսոն: Եւ եթէ Ներսէս կը հաւատէ, թէ իր ԻԳ. տարեքը կը համապատասխանէ Ուի. տարւոյն, պէտք է խմանալ 1176/7: Ուստի

ա. Ներսէս քահանայական ձեռնադրութիւնը ստացաւ ԺԵ. հասակին, այն է 1167/8:

բ. Եղևնուպոս օծուած ԻԲ. տարեքին, այն է 1174/5:

գ. Սաղմոսաց Մեկնութիւնը սկսած է ԻԳ. տարեքին 1176:

ե. Պատարաղի Մեկնութիւնը գրած է իր ԻԳ. հասակին, այն է 1176/7 տարւոյն:

զ. Անտիոք եւ Մեաւ Լեւ շրջապոսէ 1177 տարւոյ սկիզբները. Յայտնութեան Մեկնութիւնը թարգմանուեցաւ 1179ին Հոռոկայ. սրբադրեց 1181/2ին:

է. «ԻԹ. ամ» կ'աշխարհէ 1181/2: Մեկնութիւնը գրուած է 1175—1182 տարիներուն:

Գնահատումներ հիմնարկ եւ նորերու: Գրեզոր Սկիւտացի իր Ներքողին մէջ. «Ուրպէս աստուածային շտեմարանացն գոյով պետ, այնպէս անխաղաքար առեալ բաշխէր կարօտեցող... զբնէ անէր զկեղծն հոգւոյն խմաստից՝ զնոյն շարժողի, կցորդ եւ գմատուն երկօք վաստակոց ի նիւթս քարտի: Ի խորան մտանէր արթունական զանձարանին, զոսկին մաքուր եւ զարծաթն ընտրեալ ընդ պատուական քարանցն արտաբերեալ՝ որք այնոցիկ կարօտք են՝ բաշխէր...: Եւ թէ ումեք ըղձալի իցէ անհետադոտելի աստուածային խորոցն լինել հասու, զնա ընթերցցի. եթէ աստուածաբանական ոք կարօտ ճառից լիցի՝ ի նմանէ զլրումն ընկալցի. եւ թէ տնօրինականի գիտութիւնն զայ խորհրդոց՝ նմա հետեւեցցի...» (էջ 34—35):

Կիրակոս Գանձակեցի կը յիշէ գրուածքս ինքնուրոյն յիշատով մը. «արար եւ Մեկնութիւն յինքնէ՝ Սաղմոսացն Դաւթի» (էջ 63): Վերին Հայաստան շատ ուշ մատչելի եղաւ Մեկնութիւնն. անկէ օրինակ մը ընծայ

ուղարկեց Լեւոն Բ. Թագաւոր, 1285ին Հաղբասայ վանքին: Այս առթիւ կը գրուէ՝ օրինակիս գրեւոր տողերս. «Ի վերջինս դարու յանրարի եւ ի նուազեալ ժամանակաց իրր ի դրունս ձմերայնոյ ի լնացեալ ճուռ կամ ողկոյց ինչ զարմանալի փայլեաց եւ երեւեցաւ... գերամարտուն Ներսէս... ի Կլայն հոռոմական... յորում ի նորին արեան մերձաւորութեան, մանաւանդ յաշակերտութեան լուսաւիայն բանի եւ մաքուրն վարուց՝ յետ նորա ծագեաց եւ փայլեաց նորին ձեռնասուն եղբօր ծննդոյ որդի սուրբ եւ երջանիկ Հայր մեր այն Ներսէս, որ ըստ եռանդոս բորբոքման ի սրբագործ հրեշտակասէն ըստ Զերեթեայ որդւոյ զՍիրելին ունի յասկութեան մակաղոցութիւն, զի որպէս գործատէր մեղու ի բաղում ծաղկանց զբերապատիկ եւ զանազան ժողովեաց զբարեաց նախանձ յամենայն նախնեացն սրբոց գերազարդից զհարցն եւ զհայրապետաց, զճգնաւորաց եւ զմիանձանց, մանաւանդ թէ առաւել լրացեալ մարգարէական եւ առաքելական աստուածաբանութեամբ:

«Եւ ի նոցին հոգւոյ շնչմանէ գրադմանաւ շակս այս խորիսի, որ քաղցր է քան զմեղր բերանոյ եւ քան զոսկի եւ քան զականս ընտիրս պատուականս երկասիրութեամբ գործեաց. եւ եթող մեծամեծացն հոգւով եւ տնկեաց ի ճշմարիտ բժշկութիւն հոգւոյ եւ միանգամայն եւ ի նախանձ առաքելի գործոց եւ յորդորումն եւ ի սէր ուսումնասիրութեան, իրու երկրորդ ուրի յետին ժամանակս ի յաղգիս մերոյ սկիզբն եւ յորդորել լինելով մեկնեաց եւ սղական խմաստից եւ հոգեւոր այլարանութեանց, որով բարգաւաճեալ եկեղեցի: Զի վաստակով քրտնաջան յաղգս փարթամացեալ՝ ոչինչ աղքատ գտանեմք քան զամենայն եկեղեցիս որ փայլեցին նախնի մեկնողացն եւ հարցն սրբոց դասք»: Թագաւորն Լեւոն «զգիրքս զայս Մեկնութեան Սաղմոսաց Դաւթի, որ ի նախասացեալ սուրբ հօրէն Ներսիսէ, յաղգայնոյն արքայիս մերոյ, յարմարեալ, տեսանելով զի չզոյր եւ չէր դեռ բնաւ ուրեք տարածեալ յաշխարհն Արեւելից. սա սկիզբն եւ պատճառ լինելով բարեաց՝ նորոգ ընծայ առաքեալ պարգեւեաց սուրբ ուխտին Հաղբասայ» (Վիեննա, Թ. 617, 83ա—84բ):

Գրեւ մը, որ 1201ին օրինակած է Ներսէսի Առաքեաց Մեկնութիւնը, կը գնահատէ.

«Այս Սուրբ քննեաց զերգարանս Դաւթի պարզ եւ մեկին բանիւ, խորին եւ արթն գիտօք, հաւանական եւ տալիս անձին՝ ունողի երկեղ եւ իմաստ» (Յովսէփեան, անդ, 690):

Մեկնութիւն մըն է «առաւել ըստ հոգեւոր տեսութեան պարզ ոճով վայելչակալաւ, վառիչ սրտից ի սէր Աստուծոյ եւ յարութիւն առաքելի ընդդէմ ամենայն փորձանայ բանասերութիւն, որում անհաշտ թշնամի եւ ջախիչ զլիսոյ նորա ցուցանէ զանձն իւր երանելին յամենայն դրուածս իւր» (ՆԶԲ): Թէպէտ իր 26—28 տարեքին արտադրութիւնն է Մեկնութիւնս, բայց կը նրկայանայ ան «գործ կատարեալագոյն հասակի եւ մեծի փորձոյ եւ հոգեկրութեան. զոր ոչ այլազգ կարէր ըմբռնել ծերունի վանական նորին յետ Աստուծոյ՝ յանհաս գիտութիւնն եւ յիմաստութիւնն իւր» (Ալիշան, Սիսուան, էջ 87):

Հազար Զահեցի, Դրախտ ցանկալի, էջ 634, կը գրէ. «Զքնթերցոյս ի լերինս եւ յանապատս վարեալ խոտաճարակս առնէ»:

2. Մեկնութիւն Առաքեաց, ժողովողի, իմաստութեան եւ երգոց երգոյն:

ա. Տեսութիւն Առաքեացն Սողոմոնի, Ներսիսի Եղևնուպոսի Տարսոնի, ի քուկանի Հայոց (1197) աւարտեալ:

Հանդերձեալ Աստուծով միւր ի քննութիւն դրոց Առաքեաց Սողոմոնի նախ զայս խմանմք, զի երբորդ էր սա մարգարէ յետ Մովսիսի որ գիրս գրեաց...:

Յիշատակարան հեղինակին. «Սկսեալ ի քննութիւն աստուածաբան խմաստիցս երեք ամառ քառաջ քան զայս, որ է Ուի (1197) թուական, ի հիւանդոտ մարմնոյ եւ ի ծանրութեան մեր ի քննել եւ ձեռն ի գրել: Յայս ամ զնացեալ իմ ի Կոստանդնուպոլիս եւ իւրնդրեալ ի նորին պատրիարքէն զոր առ նոսին տեսութիւն Առաքեացս եւ Յորայ¹. եւ ընթերցեալ տեղեկացայ, զի զոր ի մէջն պողաւէր շնորհ սուրբ Հոգւոյն, ոչինչ նուազ էր յայնմանէ. եւ նախաքննեալն համաձայնէր եւ ոչ աւտարանայր: Եկեալ ի յարկս իմ՝ երկրպագութեամբ գոհացայ զԱստուծոյ եւ քաջալերեցայ ի քննութիւնս տառապեալ հոգս

Ներսէս որ ի Տարսոն անուամբ այցելու եւ ի Սկիւտայ աթեմանքս բնակեալ ի հանգիստ»:

բ. Բանք ժողովողի որդւոյ Դաւթի քաղաքի իսրայէլի յերուսաղէմ. Եկեալաւ տէս:

Առաքեաց գիրք խրատէ մարդկան յանհարթ եւ յանհաւատար կենցաղոյս ընթացքն...:

Յիշատակարան հեղինակին:

«Սկզբնաւորեցաւ քննութիւն գրոյս ի Ուի (1193) թուականին. եւ աւարտեցաւ ի Ուի (1197). յորում ամի ժամանեալ իմ ի Կոստանդնուպոլիս եւ առեալ զոր ի սոյն տեսութիւն ի հայրապետէն որ ի մեծ եկեղեցին ի Գէորգայ, տեսի զի այս որ յինչն՝ ոչինչ նուազ էր ի նորին հաւասարութեանն. ուր եւ գոհութիւն տուեալ շնորհի սուրբ Հոգւոյն՝ զաւարացայ ի քննելս. եւ երազութեամբ աւարտեցաւ: Սակայն յունայնութեան գրոցս զոր ոմն Որոմպիոդորոս սարկաւադ քննեալ էր, ի վերջս մերձաւոր՝ թերի գտաւ այն գիրք, ոչ ունելով ի կատարումն: Եւ մեր ըստ կարի եւ յայս խոկացեալ աւարտեցաւ ի փառս Քրիստոսի ի Տարսոն քաղաք, առնութիւն մեծի եկեղեցոյս ի տառապեալ Ներսիսէ տաճարիս սրբոյ սպասաւորէ եւ քաղաքիս անուանեալ այցելուէ. որ եւ աւանդեցի զկնի եկեղեցի թէ ինչ զարէ տալ ձեզ շնորհ միւրթարութեան»:

Էջմ. 2602, թղ. 266ա—բ. ունի նաեւ Առաքեաց յիշատակարանը:

գ. Իմաստութիւն Սողոմոնի: — Ի վերնագրէ աստի ուսանիմք եւ զայս խմաստ Սողոմոնի...:

ա—գ. Չեռագիրք. էջմ. 404, էջ 732 (ԺԼ. պակասաւոր): 1060 (1615°): 1141 (1335): 1142 (1349): 1143 (ԺԳ.): 1145 (1695): 1146 (1739): 1147 (1723): 1166, 110ա (1303): 1449, 79բ (ԺԷ. միայն յառաջարանականը), 1232 > ՈՄ = 1201ին գրուած ձեռագրէ): 2603 (1280?): 2602 (ԺԳ.): Երուսաղէմ, Թ. 49 (1762): 391 (1329): 480 (ԺԸ.): 484 (1793): 559 (1809): 646 (1671): 709 (ԺԷ.): 755 (ԺԷ.): 1168 (ԺԷ.): Վիեննա, Թ. 707 (ԺԷ.): Պարիս, Թ. 32: Վենետիկ, 396: 1565: 1637: Թալատ, 14 (ԺԳ. Պալեան, Յուլիան, Լոյս, 1905, էջ 1251):

Հրտ. ա եւ բ հանգերձ գերմ. թարգմանութեամբ. Տեսութիւն Առաքեաց Սողոմոնի,

¹ Տես վարը երկրպագեալք, Թ. 2:

Ներսեսի եպիսկոպոսի Տարսուսի. Nerses von Lampron, Erzbischof von Tarsus, Erklärung der Sprichwörter Salomo's. Herausgegeben und übersetzt von Prinz Max, Herzog zu Sachsen. Leipzig 1919—1926, 4° 516 S.

Մեկնութիւն Ժողովողի Ներսեսի եպիսկոպոսի Տարսուսի. N. von L., Erklärung des „Versammlers“ (Predigers), herausgegeben und übersetzt von Dr. Max, Herzog zu Sachsen. Leipzig 1929, 4° 1885.

Ներսէս Կ. Պոլսոյ Ս. Գէորգ մեծ եկեղեցւոյ Մատենադարանին մէջ գտած է Ունայնութեան գրոց (Ժողովողի) Մեկնութիւնը «գոր ոմն Ոլոմպիոդորոս սարկաւազ քննեալ էր». ձեռագիրս թերակատար եղած է, կը պահէր վերջին մասը. «ի վերջ մերձաւոր՝ թերի գտաւ այն գիրք ոչ ունելով ի կատարումն». բայց Մեկնութիւնս համաձայն եղած է Ներսիսի Մեկնութեան: Այս ՍΑΥΡΩΠΩΘΩՍ Սարկաւազն յԱղեքսանդրիա ձեռնագրուած է Աղեքսանդրիայի Նիկիոսէս պատրիարքէն (505—516): Ժողովողի իր ընդարձակ պատմական-այլարանական Մեկնութիւնը հասած է մեզի, հրատարակուած Migne, Patrologia graeca, t. 93 col. 477—628 (հմմտ. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur. München 1897, S. 127—128. Bardenhewer, Geschichte der altchristlichen Literatur, V. 93—94.

Գրիչ մը, որ 1201ին օրինակած է Մեկնութիւնը, կը գրէ տողերս իրրեւ յիշատակարան, կարեւոր՝ գրուածքիս եւ անոր հեղինակին համար. «Գրեցաւ իմաստաւորապէս, հանձնարունակ, աստուածախառն մատենան (2. մատենիս) այս, սրբոյ առնն Աստուծոյ՝ Սողոմոնի թարգմանութիւնս, արարեալ քրիստոսակիր եւ հոգիւնկալ անձին Ներսէսի սրբոյ եւ մաքրամիտ եպիսկոպոսին Նանաւորն Տարսուսի. ընդ բազմաշխատ բանից երկնային գանձուց կանխաւ՝ ի վերջոյ եւ զայս աննախանձ իմացող մտաց արդարեւ սիրացուցիչ. ի թուիս Հայոց ի ՈՅ (1201)՝: Եւ զիմք ոչ. որ ի մեզաց սատուցեալ դարուս լուսատու ոգւոց բանի առատ ի Հոգւոյն սրբոյ ըրիմամբ յեկեղեցիս Քրիստոսի պայծառ եւ արթնն սրտին յայտնեցաւ: Որ ի տխուր եւ յանախառն ոգւոց առուրս ի մարմնի արութեան վաստակաւք անաղտ ջահ հոգւոյն ճարպով յաստուածուստ փայլեալ ծագեցաւ: Սա եւ

² Թուական կը պատկանի ձեռագրի առաջին արտադրոցին: Գրութեան տարին է ՈԽԶ:

սորին անսխալ առաքինութիւն բանիւ ընդ գրով (2. գրոյ) տիրապէս ահա ոչ պարագրի. բայց թէ յինքնածագ անընթաց արեւուն յայտնութեան աշխարհի սպասողացն ստուգիւ սիոնալ ցուցանի ընդ այլ բազմազան գաղտնի բարեաց մարդկան, որ ունի անեղծ զծով Աստուած առ ինքեան» (Էջմ. 1232, 256ր: Յովսէփեան, անդ, 689. Երուսաղէմի, Թ. 646էն): Նոյնը Էջմիածնի, Թ. 1166ի (1303) մէջ (Սաշիկեան, ԺԳ. դարու Յիշատակարաններ, էջ 20—21): Յիշատակարանս առանց տարակուսի Ներսէս քահանայի գրչէն է (1201ին):

Մեկնութիւններուս գնահատանքը կ'ընէ Գրիգոր Սկեւոսցի. «Իսկ զմեւսն ո՞ւր եղից, որ ամենայնի գերարնութեամբն յաղթէ զիմաստնոյն ասեմ իմաստնոց եւ որ հանձնարն է հանձնարեցաց. որ յիմաստիցն տուողէ դուրեցաւ անբաղդատելի դուրով համայնից. որ եւ ի նախնեաց հօր Մեկնաց տիրապէս անթարգմանելի, բայց թէ դուն ուրեք ըստ մասին ի խոր խորհրդոցն եղեւ ճառելի: Որ ապացուցիւ անթուելի բաղդատութիւն եկն եղանակաց, եւ որ զունայնութիւն սնոտի կենցաղոյս որպէս էն մեզ բացայայտեաց. եւ զհետեւեղոցն զանմտութիւն ըստ որում օրէնն էր՝ բանիւ ճառեաց: Եթէ զիմք զհիւստ՝ բանից անյայտութեամբն պարփակելոց ի լոյս տեսութեանն ածեալ զիւրալուր բանիւ քարոզեաց. եւ զոր ի նմա գորեղն խորհուրդ ըստ նոյն աւանդիցն հրաշարանեաց: Զոր թէ զայլովքն զամենեւումք զանց արարից, ի վերուստ առ ի նմա պարգեւ ընտրէի, այս՝ միայն բաւական ի հիացումն ածել զզոտոյս: Եթէ զօտարացեղան եւ զայլազանս կարծեալ կարգ բանից, զիմք ըստ յարմարութեան անստերիւր բերեալ մտաց տեսութեան, որ թէ ի բացատրութեանն պատկանութիւն ոք նայեցի, քան զամենայն որ ինչ հայելի զիտման մտաց կարգն ծանրից» (էջ 37—38):

Գ. Խաւսէ Երոզինէսի (այլ գրչէ՝ Եւ Ներսիսի յերգս երգոցին Մեկնութիւն):

Հարսն ասէ. Համբուրեցէ զիս... Արդ Հրեայքն յօրինաց անտի փութացան մերձեւալ ի Համբոյր բերանոյն...:

Վ. Զի ամենայն նմա զիւրին է որպէս եւ կամի...:

Էջմիածին, Թ. 2602, ԹԳ. 216ր—236ր (ԺԳ.): (Որոգինի անունով՝ Էջմ. 1156 (ԺԵ.): 1158 (1768): Վիեննա, 92 (1826):

Ձեռագրին մէջ գետեղուած է Ժողովողի եւ Իմաստութեան գիրքերու միջեւ, ինչպէս կը պահանջէ կարգը:

Բերլինի Թ. 89, ԹԳ. 155ա—183ր (1698) կը պարունակէ Հիպոպոլիտոսի Մեկնութիւնն Երգոց Երգին, սկիզբէն պակասաւոր. այժմ կը սկսի. «Սեաւ եմ եւ գեղեցիկ դստերք Երուսաղէմի... [Ա. 4]: Այս է մարդկութիւնս որ ի փառաց մերկացաւ...: Այս տեղ, ԹԳ. 168ա. «Հարսն աղաչէ զի իջէ փեսայն Քրիստոս. իջէ կըրօրորդին իմ ի պարտէզ իւր եւ կերիցէ զպտուղ ծառոց իւրոց» [Ե. 1] հաստուածէն ետքը՝ կարմրագրով կ'ըսուի. «Յայտմ հետէ մնան բանքս առանց մեկնութեան ի Հիպոպոլիտոսայ. թէ ի Մեկնչէն անփոյթ արարած եւ թէ ի գրողէն, ոչ գիտեմ. բայց Ս. Ներսէսի Տարսուսացւոյ զթերին լցեալ ի յօգուտ ի վարժ մանկանց Սիոնի»: Կը սկսի. «Մտի ի պարտէզ քոյր իմ հարսն: Աստուած ընդ մարդկան երեւեալ...» (վերջն 183ա): Տաշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Բերլինի, անտիպ):

Հ. Գ. Զարբանաւեան, Պատմ. հ. հին Դպր. 656 յիշելով Սողոմոնի գրոց այս մեկնութիւնը, կ'իմանայ Առակաց, Ժողովողի, Իմաստութեան եւ Երգոց Երգոյն գիրքերը: Տարինսր առաջ, երբ կարգացած էի Որոգինէսի Յայտնութեան Մեկնութիւնս, տպաւորութիւնս եղած էր, թէ անոր Մեկնիչն Ըլլալու է ոչ Որոգինէս, այլ Ներսէս Լամբրոնացի: Այժմ նախնեաց վկայութիւնը նոյնը հաստատուել կը թուի: Որոգինէսի գործերու մէջ չի տեսնուիր նման Մեկնութիւն մը:

3. Մեկնութիւն ԺԲ. Մարգարէից: Տեսուն Ներսէսի արքեպիսկոպոսի Տարսուսի Մեկնութիւն երկուստան մարգարէից, զոր ի քելադութեմէ արքայ Եփրեմի եւ կիւրդի եւ յիւրոց յաւելուածոց մտաց գեղեցկայարմար յեռեալ իրրեւ ոսկի ընդ սարդիոն: ա. Մարգարէութիւն Ովսիայ. յաւուրս Ողիայ եւ Յովթամու եւ Աղաղու եւ Եղեկիայ թագաւորաց Յուդայ, եւ յաւուրս Յովթամայ որդւոյ Յովստայ թագաւորի Իսրայէլի: — Յար եւ մերձաւոր վկայքն գրոց բնաւորական բնութիւն մարդկան... (տպ. 5—60):

բ. Մարգարէութիւն Ամովայ: Ամովս ի Շամբին մարգարէացաւ յաւուրս Ողիայ արքայի Հրէաստանի: — Պատգամք Ամովայ...: Եւ ո՞ր է այս գետնաշարժ... (տպ. 60—85):

գ. Մարգարէութիւն Միքիայ մարգարէի: Միքիա եւ Ովսէ եւ Ամովս յաւուրս Յովթամայ եւ Աղաղու եւ Եղեկիայ թագաւորացն Հրէաստանի մարգարէացան: — Եւ եղեւ բան տեսուն...: Սոքա երեքեան մարգարէքս... (տպ. 85—104):

դ. Մարգարէութիւն Յովելայ: Յովէլ յաւուրս Եղեկիայ մարգարէացաւ: Պատգամ տեսուն որ եղեւ...: Համաձայն այլոց մարգարէիցն եւ սա... (տպ. 104—115):

ե. Մարգարէութիւն Արդիու: Արդիու մարգարէացաւ յառաջ քան զԵսա Ասորեստանոյն: Այսպէս ասէ Տէր...: Տեսիլս Արդիու ամենայնս հակառակ է Եղովմայ... (տպ. 116—119):

զ. Մարգարէութիւն Յովնանու: Յովնան յաւուրս Աղաղու մարգարէացաւ:

Քանզի մարգարէքն վասն Ասորեստանեացն ասէին... (տպ. 119—129):

Այս գլուխը նաեւ անջատ կը տեսնուի ուշ ժամանակի ձեռագիրներու մէջ. «Գիրք մեկնութեան Յովնանու մարգարէին, զոր արարեալ է գերիմատ եւ գերահաւաք տեսուն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ» (Սերաստիա, Թ. 249):

է. Մարգարէութիւն Նաուայ: Նաուայ վասն սատակման Նինուէացոցն մարգարէացաւ: Առաջ Նինուէի. Գիրք տեսիւն Նաուայ Եղկիսացւոյ: — Հերբայեցի փոխանակ այսորիկ ասէ մարգարէութիւն... (տպ. 129—137):

ը. Մարգարէութիւն Ամրակումայ: Ամրակում վասն Բարեւացոցն որ գերեաց զնինուէ մարգարէացաւ: — Սովորութիւն էր ի Ժողովրդեանն Հրէից... (տպ. 137—157):

Աղաւթք Ամրակումայ մարգարէին: Տէր զլուր քո լուայ եւ երկրեայ: — Այս աղաւթք է զոր մատոյց նա...:

թ. Մարգարէութիւն Սովսիայ յաւուրս Յովսեայ: Բանն որ եղեւ առ Սովսիա... (տպ. 157—166):

ժ. Մարգարէութիւն Անդեայ. Զաքարիա հանգերձ յետ ելիցն յամին երկրորդի Դարեհի արքայի մարգարէացան: Յետ դարձին ի գերութենէ անտի Բարեւացոցն... (տպ. 166—175):

ժա. Մարգարէութիւն Զաքարիայ: Յետ ելիցն մարգարէացաւ յամին երկրորդի Դարեհի արքայի: — Յամսեանն ութերորդի (տպ. 175—228):

մբ. Մարգարէութիւն Մաղաքիայ: Դար-
ձեալ յետ դարձին մարգարէացաւ: Առաժ-
րանի Տեառն: Ի սկզբան բանի մարգարէու-
թեանս... (տպ. 229—224):

Յիշատակարան Հեղինակին.

Ի թուիս ՈԻԹ (1180) ըստ շրջաբերու-
թեան Հայոց տուժարիս կատարեցաւ յար-
մարումն Մեկնութեան ԹԲ. մարգարէիցս
տաժանամբ վաստակոց նուաստի ներսիսի,
որ յընթեռնուն զճգնադրեաց հաւրն Եփրեմի
հոգեւորէն Մեկնութիւնն ոչ կարէի աւգ-
տեցուցանել զմիտս իմ տկար վասն ոչ ունե-
ւոյ յարմար ընդ տեսութեանն եւ զընթանն:
Ապա ձեռն ի գործ արկի զբաւումն առնել
ինձ յանապատական լուծեանս զյարմա-
րումն սորա եւ Կիւրղին ընդ միմեանս: Եւ
թէ ի մէջ ինչ յաւելաւ առ թերութեանն
լրումն ի գիւրութիւն ինձ, յընթերցումն եւ
այլոց, որք կամիցին աւգտել: Ազաչեմ, հարք
սուրբ եւ եղբարք, անմեղադիր մնալ ժպր-
հութեանս իմոյ, որ պատճառ տգիտութեանս
եղեւ: Իսկ ապա թէ բարւոյ յիշման արժանի
համարիք զաշխատութիւնս, եւ զձեզ յիշեցէ
Բրիտոս ի խոստացեալ բարիսն իւր մաղ-
թանաք սուրբ մարգարէիցն եւ սուրբ հաւրն
մերոյ Եփրեմի: Եւ նմա փառք յաւիտեանս
յաւիտենից. ամէն:

Երուսաղէմ, Թ. 313 (Սաւալանեանցի
Յուշակէն): Այլ ձեռագիրք եւ տպագիրն
չունին Յիշատակարանս:

Չեռագիրք: Էջմիածին Թ. 1216 (1283):
1021 (ԺԸ.): 1133 (ԺԷ.): 1147 (1723):
1149, 117ա (1687): 1426, 37ա (ԺԴ. Գա-
ղուածք): 1449, 92ա (ԺԷ. Յատաճարան):
Երուսաղէմ, Թ. 1280 (1284): 49 (1762):
312 (ԺԴ.): 510 (ԺԷ.): 1086 (1788): Երեւ-
ան, Թանգ. 550 (ԺԸ.): Հալէպ, Բ., 33
(ԺԴ. Գ. 95—96): Չմատ, 402 (ԺԷ): Բո-
ւնիւր, Համալսարան, cod. arm. 3291 (1599).
Գալէմբ., Յուշակ. Macler էջ 26): Աճա-
ռեան, Յուշ. Թարգմ. Ա., 16 (1775):

Հրտ. Անդրէաս Վ. Նարինեան. Մեկնու-
թիւն սրբոց ԹԲ. մարգարէից. արարեալ
երաներոյն ներսիսի Լամբրոնացոյ արքե-
պիսկոպոսի Տարսնի Կիլիկեցոյ, ուղղափառ
վարդապետութեամբ եւ լուսաւոր բանիք
յոգուտ մանկանց կաթողիկէ սուրբ Եկեղեց-
ոյ: Կ. Պոլիս 1825/26, մեծ 40, էջ 1—241
(Համեմատութեամբ 3 ձեռագրաց):

Հրատարակչին եւ տողերս.

«Մեկնութիւն ԹԲ. մարգարէից, զոր մի-
երկարաւոր բանիք գովեցից սակաւս, այլ
առաւել՝ այսո՛ւ սակաւութեամբ, թէ Լամբրոնաց-
ւո՛յն է արարեալ: Որ այն ինքն է սուրբն
Ներսէս արքեպիսկոպոսն Տարսնի Կիլիկեց-
ոյ, առաքելաշաւիղ հայրապետ, բերան քա-
րոցութեան սրբոյ եկեղեցոյ, եւ զրիչ վար-
դապետութեան Հոգւոյն Աստուծոյ. սկսեալ
ի ժամանակէ անտի Շնորհաւոյն՝ ա՛յնչափ
գերազանձ հանդիսացաւ ի վերջին զարս-
հարցն սրբազանից, մինչ զի ընդ նոսին իսկ
միտարան գովարանիլ յեկեղեցի Հայաստա-
նեաց զրեցաւ արժանի. եւ արգարեւ ար-
ժանի, զի ծանուցեալն ի սրբոց՝ մինչեւ ի
կատարած յաւիտենիս ընդ սուրբս անխա-
փան գովեցի» (էջ 5):

Ներսէս Լամբրոնացի թելադրուած է
մեկնելու ԹԲ. մարգարէները ունենալով իմ
ձեռքի տակ Ս. Եփրեմի եւ Կիւրղ Աղեքսան-
դրացոյ Մեկնութիւնները: Եփրեմի Մեկ-
նութիւնը կը յիշուի պահուած ըլլալ Էջ-
միածին Թ. 1239 (Կար. 1226) ձեռագրին
մէջ, ԺԴ.—ԺԴ. զարէն (Կ. Տէր—Մկրտչեան,
Կնիք հաւատոյ, էջ 10Ա): Կիւրղ Աղեքսան-
դրացոյ Մեկնութեանէն հասած են մեզի միայն
հասակոտորներ (Յովելէն 1 եւ Չաքա-
րեայէն 4): Յունարէնը Migne, P. gr. հա-
տոր 71 եւ 72, էջ 9—364):

4. Տեսութիւն Բնութեամբ Աղաւթից
սուրբ աւետարանչի Յովհաննու ի խնդրով
Ստեփանոսի վարդապետի Յակովբայ, ի
Ներսիսէ աշակերտէ իւր եւ հոգեւոր որդիէ:

Դիր քոյոյ պատուականութեանդ միան-
գամ եւ երկիցս, Հայր սուրբ, էհաս առ իմ
փութացուցանող առ ի խնդիր քննութեան
աստուածարան ստաքելոյն Յովհաննու Աղա-
թիցն. եւ ես նախապատիւ վարկոյ զհնազան-
դութեամբ աշխատութիւն քան զհեղու-
թեամբ լուծիւնն...:

Էր ընդ եղբարս երանելին Յովհաննէս...
էր, առէ, եւ թէ յորում տեղոյ կամ ի քա-
ղաքի ոչ նշանակէ զլինելն...:

Վջ. Ո՛ր Հայր պատուական Ստեփանոս,
գոր ի գլուխ էած շնորհն Աստուծոյ զխնդրե-
լիս ի ձեռն տառապալս գործարանի ի փառս
իւր եւ ի վայելս քումդ հաւատոյ եւ ճշմա-
րիտ սր առ Աստուածարանս սիրոյ: Ոչ եթէ
բոտ որում պարան էր կամ գրաւանդակն ա-
ծել ի լոյս գտորա գորութիւն, որ անհաս էր

յինէն, այլ փութացեալ միայն հնազանդու-
թեամբ որդիականս հպատակութեամբ պատ-
ճառս նիւթել իմաստնոյդ առ ի յես սորին
իմաստութիւն բարձրանալ...:

Չեռագիրք: Էջմիածին, Թ. 1409, թղ.
262ա (1299): 1418, 126ա (1280): 1422,
142ա (1284): 2611, 133ա (1363): 2516
(1387): Երուսաղէմ, Թ. 458 (Իրր 1270):
425 (1679): 929: 998 (1623): 157 (ԺԷ.):
1072, 227ր (1611): Վիեննա, Թ. 78, 79ա
(Յ. 336): 382, 53ր—177ա (1284. Յ. 834):
571, 157ա (1283. Յ. 1037): Պարիս, 32
(ԺԴ.): Չմատ, Անտոնեանց, 8, 370ա—381ա
(1695): 19, 78ա (1693):

Հրատարակութիւն. Տեսութիւն Աղթից
պատմութեան բանից ննջման աստուածարան
աւետարանչին Յովհաննու. արարեալ Ներ-
սէսի Լամբրոնացոյ արքեպիսկոպոսին:
Կ. Պոլիս 1736, 80, էջ 160:

Թարգմանութիւն. Н. О. Әминъ, Изле-
чение изъ толкованія архіепископа Нер-
сеса Ламбронскаго на „Успеніе св. Еван-
гелиста Іванна Богослова“: Православ-
ное Обозрѣніе, 1876, ст. 19—28. Միւսան-
գամ ի գիրս՝ Переводы и статьи Н. О.
Әмина, Москва 1897, ст. 32—41. Քաղու-
ածական թարգմանութիւն:

Հմատ. Հ. Յ. Գաթրճեան, Հանդիսա-
կան Յովհաննու, Վիեննա 1877:

Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսուան, 89. Գրուածքս,
կ'ըսէ, «հարկ է մի յառաջին երկանց վաղա-
հաս մտացն լինել, զի լոկ Ներսէս կոչէ
զինքն, եւ գորովանօք բարբառի առ դաս-
տիարակն, եւ բազում պատուով, որ եւ թուի
զոլ մի ի նշանաւոր վարդապետաց ժամանա-
կին եւ ի վանահարց»:

Խնդրոյն Ստեփանոս Յակովբայի վարդա-
պետ, որուն աշակերտն եւ հոգեւոր որդեակն
է Ներսէս, ծանօթ է մեզի 1173 տարիէն: Այս
կամ նախորդ տարւոյն Գրիգոր Ապիրատ
կաթիկոպոս (որ յետոյ կաթողիկոս եղաւ
Իրրե Գրիգոր Զ.) վերադին նորոգել կու-
տայ 1066ին գրուած եւ Ներսէս Շնորհալիէն
երեւն նուիրուած Աւետարանը «գեղեցիկ մե-
տաքէիւք եւ ակամբք պատուականօք ընդե-
լուղեալ ի մարդարաց մեծագնոյ՝ ի ձեռն
աստուածարանական վարդապետի Ստեփա-
նոսի գրան սարկաւագի տեսուն իմում (Ներ-
սիսի Կիլիկեցոյ), որ եւ վասն անմոլար ճա-
նաչելոյ կոչի սա Յակովբայ» (Յովսէփեան,

Յիշատ., Ա., 575—576): Գրիգոր Արեւելցի
գրիչ 1173ին Սկեւոպ Աւետարան մը կ'օրի-
նակէ Կոստանդին Կոչիկ անուն քահանայի
(ի Հոռմկլայ) համար. ուր կը խնդրէ յիշել
«մանաւանդ զարգիւնական վարդապետ
Ստեփաննոս, որ դրան սարկաւագն էր Ներ-
սիսի հայրապետի» (անդ, էջ 446): «Ամե-
նայն հաւանականութեամբ նա նոյն է Ներ-
սէս Շնորհալու կողմից իւր կեանքի վերջին
օրերին՝ Միութեան խնդրի առթիւ գէպի ա-
րեւելք ուղարկուած Ստեփանոս վարդապետի
հետ» (Յովսէփեան, անդ, 577):

Ինչպէս վերադոյն յիշեցի, սա նոյն է
Ստեփանոս Տիրացու, Վասպուրականի Ս.
Խաչ վանքի եպիսկոպոսին եւ առաջնորդին
հետ, զոր Ներսէս «ուսուցիչն մեր» կը կո-
չէր: Սա Գրիգոր Զ. Ապիրատի հրաւերով
Հոռմկլայ եկած է 1198ին եւ ներկայ գրա-
նուած 1199, յունուար 6ին Լեւոն Ա. թագա-
ւորի թագաւոր օծութեան հանդէսին, վախ-
ճանաձ իրր 1200ին. հմատ. Յովսէփեան,
անդ, էջ 109—214:

Յովհաննէս եպիսկոպոս արքայեղբայր
կը գրէ.

«Եւ իմ յընթեռնուն զաստուածարան
սուրբ աւետարանչին եւ սիրելի աշակերտին
Տեառն զիմաստասիրած Հանգստեան նորին
բանս աղթից՝ ոչ լինէր հասու խաղիւսմ
միտք բժկանիս ըստ արժանւոյն: Որոյ վասն
ի խոյզ իսկ ելեալ գտի զքրիստոսազգեաց
երջանկին տեսուն Ներսէսի Լամբրոնացոյ
զհոմազնեաց իսկ մեր եւ արեւանաւորի Տե-
սութիւն արարեալ սոցին բանից ի խնդրոյ
հարց աստուածապանից: Ընդ որոյ գլխա յոյժ
բերկրալից եղէ որպէս զայր որ գտանէ զանձ
յազարակի եւ կամ որ առնու աւար բազում.
ցնծալից եղեալ երեսօք մտաց, ոչ եւեթ ան-
ձին իմոյ, այլ եւ յոքունցս ապագայ իմաս-
տախոյզ եղբարց զայն ցնծութիւն վայելել՝
գրել ետու: Զոր իմ իսկ մեղսամակարթ ձե-
ռամբ եւ հոգացեալ մատամբք սկսայ (ասկէ
անդին այլ գրէ) եւ վասն անպարտութեան
իմոյ ետու գրել Փիլիպպոսի քահանայի, որ
թէպէտ եւ կիրթ էր գրոց, այլ քնասեալ էր ի
լուսոյ. որոյ Տէր ողորմեացի» (Երուսաղէմ,
Թ. 458 (Յուշ. Սաւալանեանցի): Նոյնը կը
գտնուի նաեւ Երուսաղէմ, Թ. 425, թղ. 133ա
(յամէ 1679. Յուշ. Խաղապեանի): Սկզբնա-
գրին թուականը կը պակսի. գրուած հաւա-
նօրէն 1270էն յառաջ կամ յետոյ:

5. Մեկնութիւն Ս. Պատարագի:

Մեկնութիւնս պահուած է մեզի Հաւաքածոյքի մը մէջ, զոր կազմած է ինքնին Ներսէս Լամբրոնացի հետեւեալ մասերով.

1. Ատենարանութիւն.
2. Գլխակարգութիւնք.
3. Խորհրդածութիւն.
4. Քննութիւն կարգաց եկեղեցւոյ.
5. Մեկնութիւն Պատարագի.
6. Հարցաքննութիւն Ա.—Գ.:

Առաջին երկուքը ինքնակազմ գրութիւններ են, գրուած 1177ին Հոռոմկայի ժողովին առթիւ: 1178ին, երբ վերստին շարադրած է «լուծեան պտուղը», այսինքն 3—6 բաժինները, կարեւոր տեսած է անոնց սկիզբը գետեղել այս երկու գրութիւնները: Առ այս ակնարկութիւն կը համարեմ Դ. բաժնին տեղիքս. «քանզի որ հաւատոյն էր բան՝ յայլում վայրի հատուցաք եւ զսիրոյն որ առ ազգս քրիստոնէից» (էջ 41):

Իսկ 3—6 բաժինները կը ներկայացնեն մէկ գիրք, որ ունի նախապատրաստական եւ յաւելումական մասեր:

Այս Գիրքը կ'ակնարկէ անշուշտ հեղինակը, որ կը գրէր առ Լեւոն Թաղաւոր. «Եւ գիրք մի բովանդակ եմ գրեալ զՀայոց ազգիս անկարգութիւնս, որ յետոյ մտեալ են» (Թուղթ, էջ 240):

Այս բովանդակութեամբ գտած է Ներսէս քահանայ Հաւաքածոյքս, որ կը հաւատէ, թէ գրուած էր հեղինակին գրչով. ասկէ օրինակէ տուած է 1205ին իր օրինակը: Իր կողմէ աւելցուցած է ապա Գրիգոր Սկիւռացւոյ Ներքոյն եւ իր Յիշատակարանը:

Այս օրինակէն յառաջագայած են ուղղակի կամ միջնորդարար բաղմամբիս օրինակութիւններ, որոնցմէ մաս մը պիտի մեջնէ յետոյ:

Հաւաքածոյքիս 3—6 բաժինները նկատի պիտի առնեմ հոս վերնագրիս տակ.

Ներսիսի Եպիսկոպոսի Կիլիկեցոց Տարւոցի (Մեկնութիւն Ս. Պատարագի):

ա. Խորհրդածութիւն վասն ուղղափառ հաւատոյ եկեղեցւոյ որ ի սուրբ երբորդութիւնն եւ ի տնարէնութիւնն Քրիստոսի: — Հաստատա՞ք խմացականիս գիտութեամբ զԱստուած նախ քան զամենայն եղակաւքս... (տպ. էջ 1—20):

Այս տեղ գետեղուած է Թ. 1 Յիշատակարանը:

բ. Ի խնդրոյ հարցմանց երից եղբարց Քննութիւն կարգաց եկեղեցւոյ եւ բացատրապէս որոշումն արտաբուստ մտեալ ի սա նորածնութեանց (21—41):

գ. Դարձեալ վերստին խորութիւնն նորածնութեանց, որ մտին յեկեղեցի. եւ քննութիւն պատուոյ եւ աստիճանաց, գորութեան ի սմա վիճակելոցն պարզաբար ընդ որս եւ դիմադրութիւն (41—54):

դ. Քննութեամբ օրինակաց հաստատութիւն հարցն աւանդութեանց, որք սահմանեցին յամենայն տեղիս քրիստոնէից նստել Եպիսկոպոսաց ի քաղաքս եւ ոչ երբէ ի վանս: Ընդ որս եւ պատարագի ընդդիմադրութեանց պատասխանի (54—80):

ե. Որոշումն ինն դասուց աստիճանաց եկեղեցւոյ եւ յատկութեանց գործառնութեանց նոցա եւ զգեստուց. ընդ որս եւ ընդդիմադրութիւնն պսոցիկ խորհրդոց ունայնացուցանողաց (80—93):

զ. Իմաստասիրաբար Բացայայտութիւն աստուածային խորհրդոյ Պատարագին. եւ առ ունայնացուցիչսն զնոյն ընդդիմադրութիւն (93—109):

է. Բնախօսութեամբ քննութիւն յաղագս գորութեան աղօթից եւ հաստատութիւն, քէ պարտ է ներգործութեամբ մտաց ի նոյն կանխել (109—180):

ը. Բաղդատութիւն առ միմեանս սահմանադրութեանց եկեղեցւոյ քրիստոնէից Հոռոմոց, Փռանկաց եւ Հայոց եւ առ մի դիտաւորութիւն ցուցակ նոցին աւարտման (180—192):

ր. Օրէնք արկանելոյ սպաս եկեղեցւոյ (Պատարագամատոյց, 193—226):

ժ. Խրատք եւ սահման վերագրեալ գործոյս բարեմէ սպասաւորութեան (Մեկնութիւն Պատարագի, 227—516):

ժա. Հարցաքննութիւն առ օրէնսն Քրիստոսի եւ հաստատութիւն, քէ ոչ է պարտ զվիճակ եկեղեցական աստիճանաց ձգել ընդ մարմնական տոհմաբնութեամբ (էջ 517—555):

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ ՀԵՂԵՆԱԿԻՆ
Նորին սրբոյ:

1. Զկանխաւ լուծեան պտուղն ի թուին ՈՒԷ (1178) աստ վերստին շարադրեալ թողի գկնի եկեղեցի նուազ Ներսէս ի թուականի ՈՒԷ Բ (1193). յորում ամի տարբերի եկե-

ղեցի Քրիստոսի ի Պաղեստին շուրջ դաստուածակոխ քաղաքաւն Երուսաղէմի եւ տակաւին եւս վրիպեալ են ի գնոյնն ժառանգելոյ:

2. Գրեցաւ ի թուականիս ՈՒԶ (1177). յանապատս Սուրբ Գէորգ, ի մէջ լերինս Տաւրոսի, ի գահ Կիւլիկիոյ եւ ի սկիզբն Պանփիլեայ, ի կաթողիկոսութեան տեառն Գրիգորի եւ յիշատակեան Հեթմոյ Սեւաստաւրի:

Այս յիշատակարանը, զոր պահած են հին օրինակները, կը գտնենք նաեւ Յովհաննէս Արծիւեցւոյ համառօտ Պատարագի Մեկնութեան մէջ ըստ Պարիսի Ազգ. Մատենադարանի Թ. 104 ձեռագրին (գրուած ԺԷ. ԺԸ. դարուն), թղ. 196ա «Սրբոյն Ներսիսի յիշատակարան» խորագրի տակ. ուր ՈՒԶ վերածուած է «ՁՃԻԶ» (կարգա՝ «ՁՃԻԶ») եւ կ'աւարտի «վերջ գրեցս եղեւ փետրվարի ԺԶ» յաւելումով, որ անշուշտ ուշ ժամանակի գրչի մը կը պատկանի (Հ. Յ. Տաշեան, Սրբազան պատարագամատոյցք, էջ 511—512):

Իսկ ներսէսի սրբոյ:

3. Այս բանք եւ աստուածային աւրինադրութիւնք սպասաւորութեամբ մտաց եւ ձեռնի խոյ թշուառ Ներսէսի ասացաւ ի Հոգւոյն Աստուծոյ, ի նախագրեալ թուականի ի ՈՒԷ Բ եւ Զ, եւ ի ժամանակ կենաց իմոց մինչ էի ի եւ Դ ամաց եւ կայի ի լուծեան եւ ի միայնութեան ի մէջ լերանցս Տաւրոսի: Իսկ յետ ամաց ինչ գարձեալ ամայ յեկեղեցական պաշտաւն եւ ի մարմնական գործոյ գրադանք: Եւ զհուր տոչորման սրտի իմոյ որ ի բանքս ցուցաւ, հնարէի եւ յայլս բորբոքել եւ ըստ բանիս գործ գլխաւորել. եւ անկարանայր այս: Քանզի միանգամ եւ երկեցս հանի զոյն յատեան եւ ի ժողով Եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց, եւ ոչ եղեւ պարապումն զոնէ ընթերցման կամ ունկնդրութեան:

Եւ ի սոյն ժամանակս ի թուականութեանս ի ՈՒԶ (1187) յաիշտակեցաւ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ ի Թուրքաց ազգէ: Եւ եկեղեցականքն եւ իշխանքն որք սպասաւորէին սուրբ Տեղեացն՝ գերեցան: Եւ համբաւս այս հասեալ յԱրեւմուտս՝ գրեաւ ազգսն Թաղաւորաւք եւ իշխանաւք ըստ հրամանի Հոռոմոց Հայրապետի շարժեաց գալ յայս աշխարհ:

Եւ մինչ նոքա հեղուին անթիւ բազմութիւնք նաւաւք ի ծովէ անտի ի Պողոմֆոյ, ի թուականութեան ի ՈՒԷ Բ (1189), յղեաց իշխաւոյս մեր Մեծ Լեւոն զմեզ առ կաթողիկոսն սուրբ տէր Գրիգոր՝ յաթոն հայրապետական, որ կոչի Հոռոմիկոյ, ի վերայ Եփրատայ: Եւ ի գնալն մեր յաւուրս Պենտակոստէին յայնկոյս Մարաշայ, յարձակեցան ի վերայ մեր Թուրքիմանք եւ սրով ճարակեցին զորս ընդ մեզ կրանաւորք եւ աշխարհականք, ոգիք իրրեւ քսան: Եւ յափշտակեցաւ ընդ այլ ինչսն եւ գրեանքն եւ այս սուրբ պատուիրանքս, ի վերայ որոյ սգայի անմխիթար, չունելով զհաւասարն:

Իսկ ապա ի տեսութենէ զթուփեանն Աստուծոյ ի թուականութեան ՈՒԶ (1192) քննեալ ուր վաճառեալ էին՝ դարձուցաք զոյն ի գերութենէն: Քանզի գտաւ ի դաւառ(ի)ն Ջահայ. եւ սատարութեամբ Եպիսկոպոսի զաւառին Ներսէսի եւ Վարդանայ կրանաւորի ածա՛ւ սոյն առ իս վերստին եւ եղեւ վշտագնեալ ոգւոյ իմոյ մեծ սիրտանք եւ մխիթարութիւն եւ առ Աստուած երկրպագութեամբ զհոգութիւն: Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Յիշատակարան մատենիս օրինակողի (Ներսէս քահանայի քեռորդւոյ Ն. Լամբրոնացւոյ):

1. Որոյ գունկն աստուածային խմաստից ընդունա՛լ անպատրուակ յաջողմամբ պատրաստեալ իցեն, թեթեւեղաւք յայնց կրից, որք ինոյն գնոյն, նոքա ամենայն իրաւք անստուերարար ունին յառնել, առանց ամենայն ինչ ընդմիջաւ կարծեաց՝ առ կերակրաւոյս ըստ Աստուծոյ զինքեանս: Յորոյ մաղթեմք զհամանուն կերողին եւ կերակրողին, արբեցելոյն եւ արբուցանողին մի՛ վարկապարզի ընդունայնութեամբ առանց յիշատակի թողուլ, որով եւ դուք կեցջիք:

2. Յամի վեցհարիւրորդի յիսներորդի շորբորդի (1205) թուականութեանս Հայոց եւ նուաստս եւ անարժան ծառայ Աստուծոյ Ներսէս փափաքեալ աստուծայնոյ տառիս, նորասէս փափաքեալ աստուծայնոյ տառիս, նորագոյն մեզ պարգեւեցելոյ ի Հոգւոյն սրբոյ, ի յետին եւ անբարի ժամանակիս... եւ ետու գծադրել զսա առի մխիթարութիւն վշտագնեալ եւ թշուառական ոգւոյ իմոյ... Արդ ի սկզբանն ի գոյն մեզ պարգեւեցի սրբոյն

գրեցաւ սա յերիտասարդականն հասակի ի քսան եւ չորս ամացն լինել... ի Հայոց թուականութեան ՈՒԶ: Իսկ առ ի մէջն ի նախ գրեալը¹, յամի եւթներորդի փոխման Սրբոյս եւ խաւար անկող թաղմաց եւ յանդ ելանելոյ բանի մարգարէին որ առէ. Յերեսաց անիրաւութեան բառնի արդար. եւ մեր առ ի նմանէ որը մնալոյ. ի չորրորդում ամի գրելոյ եղբաւր սորա Հեթմոյ աստուածաւէր եւ բարեպաշտ իշխանի եւ մեր եւ բովանդակ զարմից մերոց, ի սեպհական բնականութենէ մերմէ՝ ի դղեկէն Լամբրոնէ կոչեցելոյ եւ ի միարանակեաց եւ հրեշտակարնակ ուխտէ Սկեւոս վերաձայնելոյ. յորում անդ լոջ ծնունդ եւ սնունդ Սրբոյս. եւ յորոց միջի եւ այժմ դամբարան սորա:

Եւ գրեցաւ սկիզբն գրոցս, որպէս յայտնի է որքանութիւն գրոյն այլալոյթեամբ, ի ձեռն ուրումն եղբաւր Աւետեաց սրբաւէր քահանայի, ի միարանակեաց վանս Անապատ անուանելոյ: Իսկ այն ի Սկեւոսյն վերասացեալ՝ ձեռամբ ուրումն ի կլերիկոսաց սուրբ եկեղեցւոյն Զաւր(ա)վար անուանելոյ, ի յիշատակ ներսէսի մեղադարաւ ծառայի Աստուծոյ՝ ի դատադարտութիւն եւ միայն պիտակարար քահանայ կոչեցելոյ, որպէս քուեր սոյն տեառն աստուածայնոյ. որոց յիշատակ իւրաքանչիւրոցն աւրհնութեամբ եղիցի եւ աղաթք նոցա ի վերայ մեր:

Յիշատակեցին, աղաչեմ առաջի Աստուծոյ, ով բարեկամք նորա եւ երջանիկ վարդապետքս մեր եւ տածիչք ողոց մերոց՝ Գրիգոր եւ Բասիլ, առ որովք այժմ գեղեւրմբ ի վարժս. որովք լցեալ առ մեզ լինին թերութիւն Սրբոյն, յորմէ գրկեցաք: Որք յաղաւա եւ ի նսեմացեալ ժամանակս մեր որպէս զաստեղս յուսաւայցծառս փայլին ի դիւշերի, թայց միայն գի խաւարաւ մեղաց կուրացեալ մեք. ոչ կամիմք բանալով զաչս նայել: Ընդ սոսին եւ զանուցիչ մեր եւ տախտակաւ վարժիչ զԲասիլ քահանայ, եւ զայլ եւս ուսումնակից եւ զաշակերտակից անձինս՝ զՅովհաննէս եւ զԲարդղէմէոս: Նաեւ զամենայն զարմս մեր, զմեռեալս եւ զկենդանիս...:

Ընդարեւեցան գիրքս այս, ընդ առաջին գրեալսն ձեռամբ սրբոյ սոնն Աստուծոյ եւ հաւատարիմ պաշտաւնէի Քրիստոսի Ներ-

¹ Կ'սկիզբից Գրիգոր Սկեւոսացւոյ Ներքողեանին մէջ նշանակուած ՈՒԶ (1198) Ներսէսի մահուան տարին:

սէսի. վասն որոյ զգուշացի իւրաքանչիւր ոք, թէ ո՛ր գիտէ եւ առցի ի զաղափար, բանի եւ գրոյ, հրամանի եւ ստորատի եւ տան (Վատիկան, Բորղեան 84, 374ր. ասկէ Պաւլոս, J. Pozzi:

Զեռագիրք:

Էջմիածին, Թ. 45, 23ա (1642): 1331 (ԺԴ.): 1332 (1696): 2588 (1294): Երեւան, 612, 82ա: Երուսաղէմ, 146 (1551. Պողարեան, Յուլ. Բ., 9—11): 650 (1691): 850 (1600): 1141 (1317): Վատիկան, Բորղեան, 84 (1325. Տիւրքան, Յուլ. 177—185): Պաւլոս J. Pozzi (1618: Սիւրմէեան, Յուլ., Թ. 25, էջ 45): Տիւրքիզէն, 54 (1688. Յուլ. 77. Արձաղանք, 1888, էջ 156):

Այլ մասնակի ձեռագիրք, Էջմիածին, 387 (ԺԹ.): 441 (ԺԸ.): 471 (ԺԴ. պակասաւոր): 500, 349ա (1305): 1427, 58ա (ԺԴ.): 1143, 289ա (ԺԴ. թերի): Երեւան, 613 (1779): 614 (ԺԹ.): 615 (ԺԹ.): 616 = Սանասարեան, 41 (1821, Աճառեան, Յուլ. 31—32): Մոսկուա, Լազ. Ճեմ. 24, 25ր: 31, 132ա: Տիւրքիզէն, 55 (ԺԵ.): Երուսաղէմ, 447 (1789): 647 (ԺԵ.): 722 (1707): 781 (1812): 847 (1634): 930 (ԺԵ.): 1254 (ԺԴ.): Վիեննա, 24 (Յուլ. 139—143): 237 (1823. Յուլ. 619): 321 (ԺԵ. Յուլ. 765): 365, 76ա (ԺԹ.): 473 (ԺԵ. Յուլ. 949): 831 (ԺԸ.): Պաւլոս, 165 (ԺԵ.): Թաւրիզ, Ա., 25 (1619. Յուլ. 80): Զմմառ, 155 (ԺԸ.): Անտոնեանց, 49 (1772):

Հրատարակութիւնք:

1. Պորհրդածութիւն սրբազան Պատարադի բացատրութեամբ տեառն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ. Երուսաղէմ 1842, 40 փոքր, էջ 2 + 191 + 27:

Հրատարակուած է «Բացայայտութիւն Պորհրդոյ սրբոյ Պատարադի» (սկսեալ Բ. տպագրութեան 237 էջէն մինչեւ 516): Յաւելուածին մէջ գրուած՝ Հարցաքննութիւնք 1—20 (Բ. տպ. 517—555):

Հրատարակելը տրամադրութեան տակ ունեցած է ԶԽԶ (1293). ԶԿԶ (1317) եւ ՌԾ (1551) գրուած ձեռագիրներ:

2. Ս. Ներսիսի Լամբրոնացւոյ Տարսնի եպիսկոպոսի Պորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ Մեկնութիւն Պորհրդոյ Պատարադին, Վենետիկ 1847, 80 մեծ, էջք ԺԴ + 557:

Մատենագրութիւն:

1. Ed. Dulaupier, Extraits de l'ouvrage intitulé Réflexions sur les institutions: Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens. t. I. Paris 1859, p. 569—578.

2. Alcuni squarci del commentario di S. Nersete Lambronense sulla Liturgia armena accusati e dif si. Venezia 1851, 8° p. 134.

3. Հ. Գ. Աւետիքեան, Բացատրութիւն Շարականաց, Վենետիկ 1814, էջ 747—750 (ձառ. Բղիման):

4. Գաթըրճեան—Տաշեան, Սրբազան պատարադամոցք Հայոց, Վիեննա 1897, էջ 508—556:

5. S. Salaville, Consecration et epiclèse dans l'Eglise arménienne au XIIe siècle: Témoignage de St. Nerses de Lampron: Echo d'Orient 66 (1913) 28—31.

6. Բ. Վ. Կիւլէսէրեան, Ներսէս Լամբրոնացի, Բիւրակն, 1904, էջ 107—110, 122—124, 142—144:

7. Մ. Աղաբեկեան, Բարդէն վարդապետի հայեացքները Ն. Լամբրոնացիի մասին: Անդ, 1904, էջ 145—146, 163—165:

Գեղեցիկ կը գրուատէ գրուածքս Գր. Սկեւոսացի. ուսկից յառաջ կը բերեմ տողերս. «Մեծաւ թախանձանօք հայցեալ (մերձակայ անապատաւորացն) ի նմանէ գրացատրութիւն եկեղեցական զարդու եւ սքանչելատիպ կարգաց որ ի նմին եւ զխորհուրդ փրկական բաշխման մարմնոյ եւ արեան Կենարարին, Եթէ առ ի՞նչ զիտաւորութիւն յեկեղեցւոյ կատարին: Իսկ ծառայն հաւատարիմ... ձեռն ի գործ արկանէ բացատրութեան քահանայապետական զարդուն եւ որ ի նմանէ խոնարհ աստիճանք յերիս երբեակս տարորդեալ ի տիպ վիճիցն եւ զերազարդ քահանայապետութեանցն, եւ զեկեղեցի սուրբ՝ երկնի եւ միանգամայն որ ի նմա խմանի. ի սորոյս գաղափար եւ մեզ լինել տաճար կենդանի եւ բնակարան Երրորդութեանն: Զի՞նչ ապա եւ յաղապս մեծն եւ հրաշալի մերոյ փրկութեան խորհրդոյ, Եթէ զի՛արդ ընդարձակ թանիւ եւ մանրամասն քննութեամբ զկարծին զայն եւ անճաշակ անկիրթն ընդաց՝ ծասքողական մանրեալ ատամամբք խուզման, տայ ի ճաշակ տղայացելոցն ի Քրիստոս... այս ինքն թէ զի՞նչ խորհուրդ մարմին եւ արեան լինելոյ Բանին եւ նովաւ զայ ի չարչարանս խաչի եւ մահու, եւ ամենեցուն վասն փրկութեան զմահ ճաշակեալ. եւ կամ

զի՛արդ զնոյն խորհուրդ անճառելի ի հայ եւ գիւնի աւանդեաց աշակերտացն, եւ ո՞րքան ի նմանէ շահ հաւատով եւ յուսով ճաշակողացն, եւ ո՞յց զչնորհարաշխութեանն անխտիր սիրէ զճառագայթս...» (28—29):

Տակաւին նորնձայ եպիսկոպոս էր Ներսէս, 24 տարեկան հասակին մէջ, երբ առանձնացած Սաղրուի վանքը, կը դարձնէր իր ծրարիւնները իր ապագայ գործունէութեան համար: Այդ լուսութեան մէջ անձնատուր աղօթքի, ընթերցանութեան եւ գրականութեան՝ կերակց այս հոյակապ ստեղծագործութիւնը, զոր կ'անուանէ «լուսութեան պտուղ»: Ան «մանուկ» կը դառնի ինք գիւնքը իր քսանեւ չորրորդ տարեքին. թայց մենք կը տեսնենք իր մէջ վաղահաս միտք մը, որ հասուն տրամարանութեամբ ընդունակ է ճառել իմաստասիրական եւ աստուածաբանական խորախորհուրդ հարցերու շուրջը: Ան համարաւոր է հարուստ պաշար, ոչ միայն սուրբ-գրեկական եւ աստուածաբանական մարդկէն. այլ եւ ազգային եւ այլազգային գրականութենէն եւ պատմութենէն. ծանօթ է ինչպէս հայ, նոյնպէս յոյն եւ լատին ծէսերու, աւանդութիւններու, վանական կենցաղաւորութիւններու: Արդիւնք անշուշտ իր ընթերցանութեան, չըջագայութիւններու եւ չըջահայեցութեանց: Ան երեւան կը բերէ իր «մանկական» հասակին ծերունական խոհմութիւն եւ դատողութիւն: Օժտուած է անհուն համեստութեամբ, աստուածալախ բարեպաշտութեամբ եւ զգոյշ կենցաղաւորութեամբ: Ունի իր տրամադրութեան տակ հմտութիւն հայերէն գրական լեզուի, ճաշակ գրականութեան, կարողութիւն արտայայտելու իր մտաց յղացումները ճկուն ոճով, հաճելի եւ զիրարմաց եւ պատկերաւոր:

«Ընտրելայոցն ի վաստակս երանելոյս, յետ ճառիցն հետորականաց կամ թէ զոյգ իսկ նոցին եւ հաւասար, զրուատից եւ զարմանալոյ արժանի մատենաս այս է բացատրութեան խորհրդոյ սրբոյ պատարադի: Քանզի ի սմա աստուածային հոգի նորա եւ եռանդն ամենայն ուրեք փայլէ. ի սմա բազում ուրեք եւ բնիկ ճարտասանութիւն ինքնագործ գեղովն պերճանայ. ի սմա եւ գիւրիմաց պարզութիւն ընդ նախնի հայկապետան վիճ, բարբառոյ զեղեցկապէս զգեալ³»:

³ Պորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ, 1847, Յառաջարան:

Այն բարեմասնութիւններն, որոնցմով ծաղկած եւ բարդաւածած տեսած էր Ներսէս քոյր եկեղեցիները, եւ այն գեղծումները, զորոնք նկատած էր Հայոց եկեղեցւոյ մէջ եւ այն անշուքութիւնը, որով նսեմացած էին սուրբ տաճարները, բարի նախանձ եւ սրտցաւ արծարծած էին իր աստուածապաշտ սրտին մէջ: Այժմ իրրեւ եպիսկոպոս Տարսնի մտադրած էր որպէս նորոգող հրապարակ գալ իր թեմին մէջ:

Հարկ էր ձայն բարձրացնել տիրող գեղ-ծումներու դէմ. սթափեցնել եկեղեցական-ները իրենց բազմաթափանակեայ թմբիւրէն, հրաւեր կարգաւ մեծին եւ փոքրին ձեռք ձեռքի տալ վերականգնելու հին կարգերը, բարենորոգելու եկեղեցին ըստ արդիական պահանջներու, օրինակ առնելով դրացի եկեղեցիներէն: Ան կը ձգտէր եկեղեցւոյ բարենորոգումի, ոչ նորաձեւումի:

Զգեցած էր ան սուրբ եկեղեցականի հոգին, ամբարած էր անբաւ գիտութիւն, օժտուած էր հզօր ձայնով եւ հետադարձ կարողութեամբ, բայց «մանուկ» հասակն եւ իր համեատութիւնը համարձակութիւն չէր տար իրեն ընդ բարձրանալ եւ երիցագոյններուն եւ աւագագոյններուն լսելի ընել իր բողոքի ձայնը տիրող գեղծումներու դէմ, որոնց շատերը պատասխանատու էին:

Իր դժուարին կացութիւնը կը նկարագրէ ինքնին. «Արդ նախ առաջին ի սկզբանաւ ազաւեմ գտնենեալն... գիշանել ձեզ առ իմ տկարութիւն եւ մանկական իմաստ, որ ի սիրոյ ամենեցուն շարժեալ եկի յայսպիսի յանդգնութիւն, որ իմ նուաստութեան անմարթ էր՝ ձերունաց եւ կատարելոյ հասակաւ ուսուցիչ լինել, եւ մի՛ յորժամ լսէք զգիտման բանիցդ պէտքս անկարգութեան յայտնիչ, ի ներքոյ նոցին կացեալ զընդզէմ յառնելն ախորժէք՝ իբր թէ անձանց լինիք վրէժ-լանդիր. քանզի վրէժխնդիր ամենեցուն մեզ այս է, որ զօրէնսն Աստուծոյ փափաքէ նորոգել. եւ ոչ այն որ արտաքին արկածիցն լինի շատագոյն՝ զի այն յայտ է, թէ ինքն ընդ անձին իւրոյ ոգորի, Գրիտոսի գոյով անդամ, եւ օրինաց նորա թշնամի: Մի՛, [եւ] վասն զի մանուկ հասակաւ եւ մեղսասէր անձամբ սպասաւորեմ չնորհաց Հոգւոյն, եւ հարց մերոց կանոնական սահմանաց, [որք] առ իս բերեք՝ ըստ արժանի իմում՝ սատուել, (եւ) իմ պղազաւ աստուածամարտ գտանիցիք...: Ընդդէմ յամենեցունց մի՛ կշտամբեցայց յու-

մեքէ վասն որոնելոյ զաստանայական սերմանեալ անկարգութիւնս...» (էջ 23—24):

Հեղինակին փափազն էր, որ զրութիւնս բարձրագոյն տեղէն քննութեան առնուէր, ուղղուէր եւ հաստատուէր, բայց ամէն փորձ թէ եկեղեցականներէ եւ թէ իշխաններէ ի դերեւ ելած է. ինչ որ սակաւ սրտցաւութիւն չէ պատճառած իրեն: «Հուր տոչորման սրտի իմոյ որ ի բանքս ցուցաւ, հնարէի եւ յայ՛ս բորբոքել եւ ըստ բանիս դորձ գլխաւորել. եւ անկարանայր այս» (Յիշատակարան, 1193). «Միանգամ եւ երկիցս հանի զսոյն յատեան եւ ի ժողով եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց. եւ ոչ եղեւ պարապումն դոնէ ընթերցման կամ ունկնդրութեան»: «Խնդրեցէք ի մէնջ բան որ առ մեզ ուղղութեանս վկայ. տուաք զբոց սրբոց վկայութեամբ, որ զամենայն հակառակողս ի հաւանութիւն նուաճէր ի սիրելն զուղղութիւն. եւ ծանր եղեւ ձեզ ընթերցումն, եւ կամ այլոց զնոյն ցուցանել... Երբ տեսաք զձեզ առ այն քննութիւնն եւ վրէժխնդրութիւնն տարտամ, ունիմք զյուժ խոնարհութեան եւ նստիմք լռութեամբ ի տան» (Թուղթ առ Լեւոն, էջ 206): Ի վերջոյ հարկադրուած է, 1193ին, զրութեան 16 տարի ետքը անձամբ հրապարակ հանել զայն:

Եթէ ժամանակակիցները չհաճազրգուեցան զրութեամբս, բայց յաջորդ սերունդը ժ.Գ.—ԺԹ. դարերուն, ողջունեց զայն հիացմամբ, ինչպէս կարելի է հետեւցնել բազմաթիւ ընդօրինակութիւններէն եւ հետեւեալ արտայայտութիւններէն.

1551ին Մատթէոս զրիչ կը գնահատէ զրութեամբս.

«Աւարտեցաւ եռահարաւ եւ հողիազարդ Մատեանս, զոր էր շարկապեալ երկցս երանեալ առնն Աստուծոյ սրբոյն Ներսէսի բաժնաւորանդ գունոց ի մի ոստայն անկելով հանձար, զոր արուեստակեալ անուշահոտ ծաղկանց եղեւփեցական կազմութեամբ, ո՛ր ըստ հոգւոյն յատկութեամբ իմանի, զանազան որակութեամբք զաղափարելով, ըստ յոգունց արփիացելոցն զասակցութեանց, առ ի յեկեղեցւոյ յարմարումն յաղիւ խաղաղութեան գլխոյն պատշաճեալ զի յայտնէ կատարելութիւնն: Արդ այսմ անմահական ըմպելւոյ եւ անգին մարգարտիս եւ ամենագովաւրինակիս ցանկացող... եղեալ... առաջնորդ սուրբ առաքելական աթոռոյս Ան-

դրէաս...» (Երուսաղէմ, Թ. 146, Յուցակ, Բ., էջ 11):

Ուրիշ մը՝ Գրիգորէս զրիչ (ԺԴ. դար) կը հիշէ տողերս Երուսաղէմի Թ. 1254ի մէջ. «Այս գիրք աստուածային եւ խորհուրդ բարձրագոյն եւ երկնային ազգեալ Հոգւոյն յանդ լուսոյն՝ տեսուն Ներսիսի Կիլիկիոյ եւ Տարսնոյ հաւատալեալն, հասեալ ի խորս սուրբ Հոգւոյն եւ քննութեամբ վերաբերեալ զիմաստս հանձարոյն, զմարգարտս անգին եւ զաղուսն մեծապէս, զուսկիս սովորեալն եւ զարծաթս Աստուծոյ ընտրեալ եւ թնայատիկ ըստ Սաղմոսին: Բայց մեք խող կեմք ի տղմին եւ իբր զկոյր յարքունական պողոտային...»:

Գործին ընդարձակութիւնն եւ արտայայտութեան «նրութիւնը» սակայն չատերուն անմատչելի եւ անմարտելի երեւցան: Որուն պատճառաւ Մովսէս Երզնկացի ձեռնարկեց Պատարագի Մեկնութիւններէն «համաթիւն մը կազմել (1293ին). որ խորագիրս կը կրէ. «Հաւաքումն համառօտ Մեկնութեան սրբոյ Պատարագին, զոր յառաջագոյն արաբեալ է սրբոյ հարց». Էջմիածին, Թ. 2607, Թղ. 175ր—242ա (1300) եւ Վիեննա, Թ. 591, Թղ. 154ա—211ա (1716):

Յաջորդ զարուն Յովհաննէս Արծիւեցի տուաւ աւելի համառօտ «Տեսութիւն խորհրդոյ սուրբ Պատարագի, հետեւելով Խ. Անձեւացւոյ եւ Ներսէս Լամբրոնացւոյ» (Արտաւազդ եպ. Սիւրմէեան, Յուցակ ձ. Հալէպի, Ա., էջ 215—216): Այս համառօտութիւնը արժանացաւ նաեւ տպագրութեան:

Աւելի համառօտ է «Մեկնութիւնն խորհրդական բանից սրբոյ Պատարագի, զոր ասացեալ սրբոյ Ներսէսի Տարսնոյ եպիսկոպոսի. զոր Յովհաննէս Պրուզ վարդապետ համառօտեաց». Էջմիածին, Թ. 1430, Թղ. 25ա—65ր (1658):

6. Ներսիսի Տարսնի Եպիսկոպոսի Բացայայտութիւն արարեալ Գաւանութեան սուրբ հաւատոյն:

Հաւատամք ի մի Աստուած հայր ամենակալ... Ոչ զպաշտելի եւ զհամաշխարհական Հաւատամքս կարգեցին...:

Վջ. եւ ընդ նմա բերանարացիկ ի դաւանութիւնս եղիցուք...:

Չեռագիրք: Էջմիածին, Թ. 771, 1ա—14ր (1651): Տիւրքիզէն, 53 (ԺԹ. Յուց. 76):

Կեսարիա, Թ. 40, 136ա—148ր (ԺԵ. Պալեան, Յուցակ):

ՆՀԲ. Ա. 13ա. «Առանձին բացատրութիւն Հանգանակի կամ Հաւատամքի, գեղեցիկ աստուածաբանութեամբ. որ չէ ի կարգի Մեկնութեան Պատարագի»:

Թէ ինչո՞ւ չէ առնուած Բացայայտութիւն Պատարագի Մեկնութեան մէջ, յայտնի չէ: Յամենայն դէպս գրուած է նոյն 1177 տարւոյն:

6ա. Մեկնութիւն տեսնուսոյց աղօթիցն, արարեալ Ներսիսի Լամբրոնացւոյ Եպիսկոպոսի Տարսնի Կիլիկիոց, ի բանն որ ասէ. Հայր մեր որ յերկինս...:

[Նախերգանք] Հաստատային աղօթիս ի Փրկչէն մերմէ աւանդեալ իւրոց ժառանգակցացն...:

(Սկիզբն Մեկնութեան) Որ հայր դաւանէ գինքն՝ ի ներքոյ որդիութեան սահմանին գրաւէ...:

Չեռագիրք: Էջմիածին, Թ. 45, 53ր (1642⁴): 771, էջ 141 (ԺԵ.): 851, 297ա (ԺԴ. վջ. պակաս): 1712, 236ա (ԺԵ.⁵): 1812, էջ 587 (1780⁴): 1880, 535ա (1786⁴): 2448, 103ր (1689): 2611, 170ա (1363⁴): 2մմառ, 151, 59ա (ԺԸ.): 155, 2ա, 76ա (ԺԸ.): 267, 105ր (ԺԸ.): 269, 274ա (ԺԸ.): Վեհապետ, Թ. 240, 252ա (ԺԵ. Յ. 602): 302, 88ա (1840. Յ. 1125): Անտ.⁶ 19, 113ր⁴: Երուսաղէմ, Թ. 929 (ԺԵ.⁴): 711 (1619): Վիեննա, Թ. 109, 87ա—89ա (ԺԵ. Յ. 385)⁶:

Հանուած է Պատարագի Մեկնութիւնէն, էջ 451—465: Նաեւ առանձին հրատարակուած. Խօսակցութիւնք Ս. Ներսէսի Լամբրոնացւոյ... Կ. Պոլիս 1861, էջ 27—70:

6բ. Տեսն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ Խրատք եւ սահման:

Քանզի բազում ինչ կցոյց բանս հրահանգութեան գործս սարկաւազացն աստիճանի եւ առ մեօք այս կարգ ընալինք է յեկեղեցւոյ...:

Չեռագիրք: Պարիս, 46, 73ա: 2մմառ, Թ. 112, 219ա (ԺԴ.⁷): 155, 60ա: 127, 108ա (1627):

⁴ Անանուն:

⁵ Կ'ընծայէ «Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի»:

⁶ Կ'ընծայէ «Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի»:

⁷ Լուսաւորի վրայ ծանօթագրութիւն. «Ան հասկ Փոստնգի է եւ ոչ Ներսիսի խրատք. ապա չխորհո»:

Այս մասը անուամբ է Պատարագի Մեկ-նութենէն, տպ. էջ 227—229:

6գ. Խրատ Բախանայի Ներսէսի Տարս-նացի Եպիսկոպոսի ասացեալ:

Ժամ է եւ ժամանակ ամենայն իրաց. զի հարքն մեր յորժամ բանս ինչ խօսէին...: Երեւան, 694 (1611):

Այս սկզբնաւորութեամբ է Յովհաննէս Արժիշեցւոյ Տեսութիւնը, զոր յիշեցի վերա-գոյն: Ուստի մասը կը կազմէ Պատարագի Մեկնութեան համառոտութեան:

7—8. Լուծմունք Նարեկի եւ Վարք Գր. Նարեկացւոյ:

ա. Լուծմունք տեառն Ներսէսի Լամբրո-նացւոյ արարեալ:

ԲՆ. Չայն հառաչանաց: ԼԾ. Չայնն յեր-կուս բաժանի, ի յօգեալն եւ յանյօղն...:

ՎՋ. ԲՆ. Ի քառից աչաց: ԼԾ. Աչք մար-մնոցս խմ եւ խմ եղբօրն չորս էին. բայց տե-սութիւն խորհրդոյն եւ շաւիղն մի...:

Ձեռագիրք: Երուսաղէմ, Թ. 2351, 304ր—424ր (1674). Յուցակ Պարայեան Սա-հակ կաթողիկոսի: Անանուն են հետեւեալ-ները. Երուսաղէմ 1210 (1437): 1211 (1653): Վիեննա, 167, 156ր (ԺԶ. վերջէն պակասա-ւոր, Յուցակ, էջ 4809: Չմմառ, 275 (ԺԷ.): Լազ. ձեմ., 43, 101ա (վերջէն պակասա-ւոր): Երուսաղէմ, Թ. 1324, Թղ. 312—359ա (1412). Յիշատակարանին զրէշը Սիմէոն (Ի Սուրբաթ) կը գրէ. «զԼուծմունք սորին զոր արար յետոյ վսեմամբուն եւ ճարտարա-բանն Սարգիս վարդապետն ի յառաջին ծայ-նէն մինչեւ յաւարտ շնչոյն՝ լիակատար Լու-ծմունք արել է» (Սիմոն, 1900, էջ 98—99):

Այստեղ ունինք ձեռագիրներ, որոնք ա-նանուն կը ներկայացնեն Լուծմանցս հեղի-նակը. մին կը ճանչնայ հեղինակ զՆ. Լամ-բրոնացի, երկրորդ մը՝ Սարգիս վարդա-պետն: Սիմէոն զրէշի Յիշատակարանին ծա-նօթ եղած կ'երեւայ Հ. Մ. Չամչեան (Գ. 57), որ կը գրէ խօսելով ի մասին Սարգիս Ծնորհարոյ. «Արար սա բնորոշակ բանիք եւ յատկ ունի նաեւ զՄեկնութիւն Աղօթից Նարեկացւոյն, որպէս աւանդի ի յիշատակա-բանս ինչ, զոր պիտի չունիմ ի ձեռքին»: Ինչ-պէս գրած եմ յիշեալ տեղը, եւ կը վարա-նիմ բնօրինակ Լուծմունքս թէ՛ Սարգիս Ծնորհարոյ եւ թէ՛ Սարգիս Կունդի»:

Ի նպատակ ներսէս Լամբրոնացւոյ կը վկայեն «վասն Մեկնողաց Աստուածաշունչ

զրոյց» գրութեան հեղինակը. «ՉԱղմոսն կրկին եւ զԱռակացն եւ զԵրկոստասն մար-գարէսն եւ զՊատարագի խորհուրդն եւ զիւր ընդ եղբարան եւ զՆարեկացու Լուծմունքն Ներսէս Լամբրոնացին է արարեալ (Նիկի-սիա, Թ. 52, Թղ. 41ր): Նոյնը կը կրկնէ Դաւիթ Բաղիշեցի (Յ. Թօփճեան, Յուցակ ձեռագրաց Դաղեան Սաչիկ վարդապետի, Ա., էջ 97):

Այս Լուծմունքը անանուն կը գտնուի նաեւ Ժաք Մաթոսեանի Թ. 9 ձեռագրին մէջ, գրուած 1319ին: Վիեննայի, Թ. 592, Թղ. 260—362ր (1635):

Բացայայտութիւն բանից սուրբ Խաչ մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ:

ԲՆ. Դրունք յոքնաթախանձ բանից աղ-տակարաց...: ԼԾ. Տարածմունք ծածկեցե-լոց, յանդիմանութիւնք թագուցելոց, սպե-ղանիք զաւրաւորք ցաւոց բժշկականաց... (Թղ. 360ա—408ր): Վերջաւորութիւնն (ԲՆ.) Ի քառից աչաց: (ԼԾ.) Աչք մարմնոյն չորք էին. էին եւ խմ եւ եղբարն. բայց տե-սութիւն խորհրդոյն մի էր:

Կցուած են այս Լուծմանց՝ Նարեկաց-ւոյ՝ 1. «Գանձ լուսոյ փառաց». 2. «Գանձ բաղձալի բարութեան». 3. «Գանձ անքնին» զանձերու Լուծմունքը:

Թղ. 408ր—412ա: Վիեննա, 592, 359ր—358ա (պակասաւոր):

Այս Լուծմունքը նպատակ ունին գիւրաց-նել ընթերցողներուն Նարեկացւոյ խրթնա-բան եւ զժողովրդաց տեղիքներու եւ բառե-րու խմատը. Լուծողը տեղ տեղ ուսմանը իր բառերով կ'արտայայտուի:

Հեղինակը կարող է Ներսէս եղած ըլլալ՝ նկատի առնելով, որ ան գրած է նաեւ Գրի-գոր Նարեկացւոյ Վարքը, եւ ունէր ձեռքի տակ Նարեկացւոյ գրութիւնքը, մասամբ իր ձեռքով գրուած մասամբ իր յանձնարարու-թեամբ օրինակուած:

Տեղս ի զէպ կը համարիմ ներկայացնել իր Յիշատակարանները եւ խօսիլ անոր յի-շուրհ Վարքին վրայ:

Գրիգոր Ակնեցի ԺԴ. դարու առաջին կէսին կը գրէ թէ Նարեկացւոյ Աղարանի Սաչի Պատմութիւնը օրինակած է Լամբրո-նացւոյ ինքնագիր ձեռագրէն. «խուզեալ գտի՝ գրեալ աստուածընկալ ձեռաց տեառն Ներ-սէսի Տարսնի կաթողիկոսի տիեզերալոյս վարդապետի եւ մեծաւ ջանիւ ըստ կարի յալ-

մարեցի չարժեալ ի սիրոյ» (Սիւրմէան, Յուցակ Հալէպի, Ա., 141 (Յուց., էջ 246):

1173ին Գրիգոր գրէ, որ Հոռմկլոյցէն Սկեւոյց եկած էր, կ'օրինակէ Գրիգոր Նա-րեկացւոյ Աղօթամատոյցը Ներսէսի համար. ձեռագիրս կը գտնուի Էջմիածին, Թ. 1568, ուր ի մէջ այլոց կը կարգանք Թղ. 174ր, կարմրագիր՝ «Չաստուածամերձ քահանայ Ներսէս՝ զորդի մեծաղաւթ սեւաստաւոր Աւչի յիշեալիք ի Քրիստոս, որդիք լուսոյ». եւ Թղ. 155ր. «Ստացաւ սորա զՆերսէս աստուածա-մերձ քահանայ յիշեալիք, եւ զգրիչս աղա-չեմ» (Յովսէփեան, Յիշատ., Ա., էջ 447—448): Ասկէ նմանահանութիւններ՝ Յովսէ-փեան, Քարտէզ հայ հնագրութեան, էջ 30 եւ Տի. ԼԹ. Նոյն՝ Հայ արուեստի մշակոյթի պատմութիւն, Բ., էջ 16—17: Գրեցին կաթողիկոս Տրապիզոնի, Նարեկ, Պուէնոս Այրէս, 1948, էջ 323—324 (Յաւելուած):

բ. Վարք սրբոյ առնն Աստուծոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ. զոր արարեալ է սուրբ արքեպի-սկոպոսի Տարսնի տեառն Ներսէսի Լամբրո-նացւոյ:

Սուրբ հայրս մեր աստուածաշնորհ քա-հանայս եւ կրանաւոր Գրիգոր էր ի Նարե-կոյ վանից ի Հայս, ի գաւառն Վասպուրա-կանի...:

ՎՋ. ... հուպ եկեղեցւոյն սրբուհոյն Սանդիստոյ: — Չմաղթանա սորա, զոր ար-ծարձեալ ի հուր սրտիս խնդրեմք, Քրիստոս ընդալ բարեխաւսութեամբ սուրբ հաւսն հաշ-տութեամբ. եւ քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, 1568 (1173. անանուն): Նոր ձեռագիրք, 1047: Երուսա-ղէմ, 1200, 325ր (ԺԵ.): 1237, 274ա (ԺԶ./ԺԴ. անանուն): 1430 (ԺԷ. անանուն): 2351, 304ր (1674): 2010, 224ա (1692):

Հրա. Գրիգորի Նարեկոյ վանից վանա-կանի մատենան ողբերգութեան, Երուսաղէմ 1868, էջ 411—413 (Թ. 1430էն անանուն):

Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., էջ 143—146 (էջմ. 1568էն անանուն). հմմտ. նաեւ 448:

Այս համառօտ Վարքը առաջին անգամ կը տեսնուի Էջմիածնի Թ. 1568ի մէջ, որ Ներսէս Լամբրոնացւոյ համար գրուած Գր. Նարեկացւոյ Աղօթամատոյցն է. ուր վերնա-գիւր կը կրէ լոկ «Վարք սրբոյ առնն Աստու-ծոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ»: Վարքիս խմրա-գիրը ունեցած է իր առջեւ հնագոյն մը, որ ըլլալու է Յովսէփեանի էջմ. 1566էն հրա-

տարակած «Նարեկացու Կենսագրականը» (Յիշատակարանք, էջ 141/44): Խմբագրին սեպհականն է սկզբնաւորութիւնն եւ մաղ-թողական վերջաւորութիւնը: Այս վերջաւո-րութիւնը առանց տարակուսի ստացողէն է, որ է Ներսէս քահանայ:

Այն հանգամանքը, որ Վարքս կը գտնուի Ներսէսի սեպհական ձեռագրին մէջ, եկող սերունդը հոտառութիւնն ունեցած է ճանչ-նալու խմբագրին եւ խորագրին տակ արձա-նագրած է «զոր արարեալ է սուրբ արքե-պիսկոպոսին տեառն Ներսէսի առաջնորդին սուրբ ուխտիս Սկեւոյցի». այսպէս գրած է Սկեւոյցի մը 1237ին օրինակուած Նարեկ-գրոց մէջ: Այսպէս ունին Ժ. Մաթոսեանի Թ. 9, Երուսաղէմի Թ. 2010 եւ Վիեննայի Թ. 592: Ուրիշներ խորագրած են՝ «Պատ-մութիւն սուրբ առն Աստուծոյ Գրիգորի Նա-րեկացւոյ, զոր արարեալ է սուրբ արքեպիս-կոպոսի Տարսնի տեառն Ներսէսի Լամբրո-նացւոյ»:

Հ. Ղ. Այիշան, Սիսուան, 100 կ'ըսէ, թէ Նարեկացւոյ «զվարս գրեաց (Գրիգոր) Սկե-ւոցիս»: Այլուստ ինձ անձանթ:

7. Սահմանք աղաւթից եւ ժամատե-ղեաց. այլ եւ սակս երեխայից Մկրտոքեան եւ վասն վերջին օծման. այլ եւ վասն ձրա-գալուցի սուրբ գատիկն եւ գգուշութեան կիւրակից. արարեալ մեծին եւ երանաշնորհ վարդապետին Ներսիսի Լամբրոնացւոյ ի խնդրոյ ումեմն Գրիգորի բանասիրի:

Տեղի աղօթից գրեք սուրբ գեղեղեցի մեզ ուսուցանէ, ու՞ր առաւել լսելի լինիցին աղօթք...:

ՎՋ. Այլ դու գգոյշ լեր, Գրիգորիէ, որ յայս աշխատանա զմեզ հարկեցեր, գոյցէ գթեցիս... դարձեալ տեմ. Չգոյշ. լեր: Բազում կամէի գրել, այլ վասն պարապու-թեան ոչ գօրեցի: Սակայն եռակի գրեմ. Չգոյշ լեր, զի մի գոյթակղեցիս: Ա.—Դ. «պրակներու» բաժնուած:

Ձեռագիր. Երեւան, Թանգ. 618, 44ր—49ա (ԺԸ. դարէ): Կ'ըսուի թէ գաղափար-օրինակը «ՈԺԶ» (1167) տարիէն էր: Բայց այս տարւոյն Ներսէս տակաւին 13—14 տա-րեկան էր. հաւանօրէն ըլլալու էր ՈԺԶ տա-րիէն, զրջութեամբ Ներսէս քահանայի:

Ձեռագիրք: Երուսաղէմ, Թ. 632, 30ր—37 (ԺԸ.): Երեւան, 618, 44ր—49ա (ԺԸ. օրինակն յամէ ՈԺԶ, 1167): Աղանեանցի օրինակը (ԺԶ.—ԺԷ. Արձագանք, 1888, էջ

50): Նոր-Ջուղայի Թ. 135, 188ա ունի. «Նորին սրբոյն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ առ Գրիգոր»: Էջմիածին, Գէորգ. 19 կը խորագրէ. «Նորին Թուղթ առ հոգեւոր սրբին խոր Գրիգորիս»:

10. Կանոն գճրիոր եւ գոր ի նմա ջուր սրբելոյ եւ քրաշեղջի եւ յորժամ ինչ հեղձնուցու: Տեառն Ներսիսի արքեպիսկոպոսի կարգած:

Լոյս ի լուսոյ ի Հօրէ...: Աղաւթք. Տէր Աստուած ամենակալ...: Եւ միտէ գիտէն ի ջուրն եւ ապա հեղու գեղն սուրբ եւ ասէ. Աւրհնեացի եւ սրբեացի...:

Տեառն Ներսիսի արքեպիսկոպոսին Տարսնի Լամբրոնացւոյ է շինեալ «Գճրհորաւոր» նէքս ի լրումն եկեղեցական կարգաց, նմանալ առաջնոցն ըստ սրբութեան եւ գիտութեան: Եւ հաւատացաք, թէ յԱստուծոյ է պարգեւս այս, զոր Հոգւովն սրբով տպաւորեաց ի միտսն նորա. զի սա պակասէր ի զրոյ: Եւ զանուն տեառն իմոյ մի պակասեցուցանէք ի զրեւացս: Եւ Տէր Յիսուս Քրիստոս զրոյիս եւ զմեզ յիշողացն ողորմեացի. եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

Ղ. Վ. Համաձեւան, Յուցակ ձեռագրաց Իկոնիոնի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ. Թ. 52 (յամէ 1623) եւ 60 (յամէ 1662). Երկուքն ալ Մաշտոց: Ա. արքեպ. Սիւրմէեան, Յուցակ հայ. ձեռագրաց Հայկաթ, Բ., էջ 80, Թ. 21 Մաշտոց, գրուած 1671ին:

Հմմտ. Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ, Կ. Պոլիս 1807, էջ 94—95 (անանուն):

10բ. Կանոն Զրիոր օրհնելոյ. <Ներսիսի> արարեալ Տարսնեցւոյ:

Գնան ի նմա սուրբ Սաղիւն եւ սուրբ Իւղովն, Շարականաւ...: Եւ ասէ զԱղօթս. Տէր Աստուած մեր, որ արարիչ եւ ամենայն արարածոց...:

Վիեննա, Թ. 68, 105ա—107բ (Յուց. 308):

Հմմտ. Մաշտոց, Վենետիկ 1840, էջ 712—716. ուրնոյն է Աղօթքն՝ Տէր Աստուած արարիչ... (715): Մեծ Մաշտոց, էջ 92—94: Երկուքն ալ անանուն:

Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսուան, 90. կը յիշէ Լամբրոնացւոյ գրուածքներու մէջ. «գրեաց... եւ գիտնա Օրհնութեանց պակասեալս ի Մաշտոցի, որպիսի են. Կանոն ինչ ջուր օրհնելոյ: Պղծեալ Զրհոր օրհնելոյ»:

11. Ներսիսի եպիսկոպոսի Տարսնի Կիլիկեցոց Աստուծով Լուծմունք գանազան խորհրդոց, յորս տարակուսին հանաբեղք:

Ա. Հարցումն. Ծանե՞ան հրեշտակք կամ սատանայ...:

ՎՋ. Այսքան առ ի մէջ ծայրաքաղ հարցմանցս Լուծմունք, ոչ ըստ ինքնայօժար կամաց, այլ ըստ քոյդ բռնադատելոյ, որդի սիրեցեալ Սիմէոն, յորս որքան զօրեաց մտաց մերոց տեսութիւն ի ճշմարտութիւն յեցաւ եւ ոչ ի պաճուճանս բանից: Արդ ընկալ թէպէտ եւ անազան, սակայն անթերի ըստ կարի, եւ դաստիարակեալ այսու զմիտս եւ զմարմին՝ փութա զրդջախոհս ցամաքեցուցանել ճառագայթիւք աստուածայնոցս բանից...:

Տ. Սաւալանեանց կը գրէ Յուցակին մէջ. «Մեկնութիւնք ըստ մասնեայ ինչ ինչ խմատից սուրբ Գրոց Հարցուպատասխանեալ»:

Սորադիրն Ն. Զ. 135 ունի. «Նորին Ս. Ներսիսի Լամբրոնացւոյ Լուծմունք բանիցն Սիմէոնի: Հարցումն...:

Չեռագիրք. Նոր-Ջուղայ, Ամենափրկիչ, Թ. 135, 188ա—190բ (ԺԳ.): Երուսաղէմ, 686 (ԺԸ):

12. Ատեմարանութիւն:

Սուրբ եւ տիեզերական ժողովոյն, որ եղել ի շրջան ընթացից ժամանակի ՈԻԶ (1177) բուականի՝ հրամանաւ Գրիգորիսի յաջորդի առաքելական Աթոռոյ սրբոյ Գրիգորի, համաձայնութիւն Ներսիսի նուազանց յաշտաւանակցի:

Ո՛վ հարք սուրբք եւ վարդապետք ճշմարտութեան, ո՛վ Քրիստոսի ժողովրդեանն զլուսեւ եւ հովիւք...:

ՎՋ. Զի եւ ընդ նմա՝ նորին շնորհիւն լիցուք խաղաղարարքս որդիք Աստուծոյ Հաւմանալման խաղաղութեան, արժանապէս փառաւորել զՀայր...:

Այս խորագիրը կրած է ճառս Ներսիսի Լամբրոնացւոյ գրութեանց Հաւաքածոյքին մէջ, զոր Ներսիս ինքնին կազմած էր 1193ին: Այս օրինակէն արտագրուած է 1205ին Ներսիս քահանայի օրինակը, ուսկից ծագած են 1325ին Բորգեան Թ. 84. եւ ասկէ Յովհաննէս Ալեքսանդրեցւոյ, Սիսի կաթողիկոսին օրհնակը, որ այժմ Ը գանուի յ. Pozzi ի քով ի Պարիս: Այս խումբին կը պատկանին ուրիշ ձեռագիրներ ալ, որոնք պիտի յիշուին ապա:

ճառիս նախնական խորագիրս նոր խմբագրութեամբ վերածուած է հետեւեալ կերպարանքի.

Յաստուածախումբ եւ ի տիեզերական ժողովն Տարսնի, որ եղել ի շրջան ընթացից ժամանակի՝ ՈԻԶ բուականի Հայոց, հրամանաւ համահրեշտակ կաթողիկոսին Հայոց Գրիգորիսի եղբորորդւոյ սրբոյն Ներսիսի յաջորդի առաքելական Աթոռոյ Սրբոյն Գրիգորի եւ Բրիստոսապակ արքային Հայոց Լեւոնի, սակա միութեան եկեղեցւոյ (Հայոց եւ Հռոմոնց) առեմական խօսք մեծի սրբոյն Ներսիսի այնմ քաղաքի Աթոռակալի եւ աստուածախօս վարդապետի:

Այս խորագիրը յատուկ է առաւելապէս ժե. —ԺԹ. զարու ձեռագիրներու. այսպէս Պարիս, Թ. 165: Սեւան, Թ. 95: Վիեննա, 365: 473 եւ այլն: Խեղացի խմբագիրը, նկատելով թէ հին բնագրին մէջ ժողովի տեղը է անուանուած, իսկ Ներսիս Տարսնի եպիսկոպոսն է, համարած է թէ դուժարման տեղն եղած ըլլայ Տարսն, եւ ժամանակի իշխեցողն «քրիստոսապակ արքայն Հայոց Լեւոն»:

Չեռագիրք: Էջմիածին, 72, 1ա (ԺԵ.): 500, 370ա (1305): 502, 191ա (1619): 1331 (ԺԴ.): 1332 (1696): 1427 (ԺԴ.): 2588 (1294): Երուսաղէմ, 146, 1ա (1551, Պոգրեան, Յուցակ, Բ., 9): 850 (1600): 911 (1622): 1562: Պարիս, 165, 126ա: յ. Pozzi (1618. Սիւրմէեան, Յուց. Եւրոպ., Թ. 25): Վասիկան, Բորգեան, 84, 1ա—30 (1325. Tisserant, Catalogus, 177): Թաւրիզ Թ. 5, 3ա (1619. Աճառեան, Յուց., էջ 80): Վիեննա, 365 (ԺԹ.): 473, 136ա (ԺԵ.): 623: Երեւան, 612, 1ա (1677): Լազ. ձեմ. 24, 1ա: Սեւան, Թ. 95 (ԺԶ., Մառ, Յուց. 44):

Հրատարակութիւն: 1. Գիրք սիրոյ եւ խաղաղութեան, շարադրեցեալ ի սրբոյն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ, ճոխմատս եւ աստուածարան մեծի շնորհաւալ վարդապետին մերոյ, ի խնդրոյ հրեշտակալիս կաթողիկոսին մերոյ Տեառն Գրիգորիսի՝ եղբորորդւոյ սրբոյն Ներսիսի. հրամանաւ Տեառն Նորդի. ի թուին Հայոց ՌՃՀԸ (1729. Հաւանօրէն Կ. Պոլիս): 80, էջ 160: էջ 2—3 «Յաստուածախումբ...»:

2. Նոյն ճակատով (Կ. Պոլիս) 1749, 80, էջ 161:

3. Սրբոյ հօրն մերոյ Ներսիսի Լամբրոնացւոյ արհիպիսկոպոսի Տարսնի Կիլիկեցոց Ատեմարանութիւն եւ ճառք ընտիրք ի Համբարձումն Քրիստոսի եւ ի Գալուստ Հոգւոյն սրբոյ: Տպագրեալ բաղդատութեամբ ուղղագոյն օրինակաց: Վենետիկ 1787, էջ 3—60:

4. Ատեմարանութիւն սրբոյն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ թարգմանեալ ըստ ընտիր օրինակաց յիտալական բարբառ ի Հ. Յ. Վ. է Աւգերեան Անկիւրացւոյ՝ ի Միսիթարեան Միարանութենէ. եւ տպագրեալ ի կրկին բարբառ՝ հանդերձ իտալական ծանօթութեամբք, Վենետիկ 1812: Տես վարը՝ ի տալ թարգմանութեան ճակատը:

5—6. Տեառն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ Տարսնի եպիսկոպոսի Ատեմարանութիւն եւ Թուղթք եւ ճառք: Վենետիկ 1838, էջ 91—202: Նոյնը երկրորդ տպագրութեամբ 1865: «Յաստուածախումբ...»:

7. Ներսիս Լամբրոնացւոյ Ատեմարանութիւն վասն Միութեան եկեղեցւոյ եւ ճառք ի Համբարձումն Քրիստոսի եւ ի Գալուստ Հոգւոյն սրբոյ (հրա. Մ. Դ. Թ[աղիադեանց], Կարկաթա, 1851:

8. Թարգմանութիւնք: Oratione Sinodale di S. Nierses Lampronenze arcivescovo di Tarso in Cilicia recata in lingua italiana dall' armena, ed illustrata con annotazioni dal P. Pasquale Aucher dottore del Collegio di S. Lazzaro. Venezia 1812, 8° pp. 190.

9. Synodalrede des Nerses von Lambron. Aus dem Armenischen übersetzt, mit Anmerkungen und einer Einleitung versehen von D. C. F. Neumann. Leipzig 1834, 8° S. 78 S. A aus Zeitschrift für die historische Theologie 4 (Leipzig 1834) 133—198.

10. Max Herzog zu Sachsen, Die Unionsrede des Erzbischofs Nerses von Lampron auf der Synode von Rom-Cla, 1179: Die Kultur, Jahrbuch für Wissenschaft, Literatur und Kunst 18 (1917 Wien) 71—83 (մասնական թարգմանութիւն):

11. Ս. Նազարեանց, Ներսիս Լամբրոնացի եւ նրա Ատեմարանութիւնը Տարսնի տիեզերական ժողովի մէջ, որ եղած է 1179 թուականին: Հիւսիսափայլ 1859, էջ 81—134 (Յառաջարան մը եւ բնագրին աշխարհարար թարգմանութիւնը):

12. Синодальное слово Нерсеса Ламбронского, архієпископа Тарсійскаго. Провославніе Обозрѣніе, 1865, стр. 131—197: Ասկէ ի Հաւաքման՝ Переводы и Статьи Н. О. Эмина. Москва 1897, стр. 171—240 (էջ 171—185 ներածութիւն):

13. Oratio ad Armenos Tarsensis Concilii Patres habita a Sancto Padre Niersese Lampronensi: Clemens Galanus, Consiliatio ecclesiae Armeniae cum Romana... Pars I. Romae 1650, pp. 326—331 (Ատենական խօսք Ս. Հօրն Ներսէսի Լամբրոնացոյն առաջի Տարսնի ժողովոյն: Ի գիրս Միաբանութիւն Հայոց Ս. Եկեղեցւոյն ընդ մեծի Ս. Եկեղեցւոյն Հոռոմայ, Հատոր Ա., էջ 326—331. Հայ բնագիրն հանդերձ լատիներէն թարգմանութեամբ. մաս մը միայն: Հմմտ. նաեւ Բ. 1, 19, 22, 26, 104/5:

13. Օրմանեան, Ազգապատում, Ա., էջ 1536—1537:

14. Յարութիւն Վ. Թէքէեան, 1197ի Տարսնի ժողովը, Ազգարար, 1943, Թ. 19:

Ժողովին գումարման տեղն (Հոռոմիայ) եւ տարին (1177): Վերագոյն առիթ ունեցայ խօսելու ժողովի մասին. որ դումարուած էր ՈՒԶ (1177) թուականին, այն տարւոյն երբ վախճանած էր Կ. Պոլսոյ Միքայէլ պատրիարք (1169—1177): Ժողովը տեղի ունեցած է Հոռոմիայ նախագահութեամբ Գրիգոր Դ. Տղայ կաթողիկոսին: Ներկայ էր ժողովին նաեւ «Ներսէս արքեպիսկոպոս մայրաքաղաքին Կիլիկիացոց Տարսնի»:

Այս ժողովին մէջ, ներկայ 32 հայ Եպիսկոպոսներու առջեւ խօսեցաւ Ներսէս իր ատենական խօսքը, այս ինքն Ատենարանութիւնը, զոր ինքը կը ներկայացնէ իր բն. «Սուրբ եւ տիեզերական ժողովոյն... համաձայնութիւն Ներսիսի նուազ ունեցին (Ժողովոյն ներկայ եպիսկոպոսներու) պաշտօնակցի»: Ուստի ժողովը դումարուած է 1177ին, գատիկն, եւ ոչ 1179ին, ինչպէս կը համարի «Սիւրանի» հեղինակը (էջ 87). դումարուած է Հոռոմիայ, հետեւաբար ո՛չ ի Տարսնի⁸, եւ ո՛չ ալ քրիստոնապաշտի ար-

⁸ Առաջին անգամ Ներսէս Պալենց ցոյց տուաւ ժողովին տեղը Տարսնի. «Սա (Գրիգոր Դ.) արար փոքր թաղում եպիսկոպոսաց ի Տարսնի Կիլիկիացոց, առաջնորդութեամբ Ներսէսի, նոյն քաղաքին եպիսկոպոսի եւ մեծ վարդապետի, փասն սիրոյ եւ միաբանութեան առ թագաւորն Յունաց Մանուէլ (Գաւանոս, Միաբանութիւն, Ա., էջ 324):

քային Հայոց Լեւոնի» օրով, ինչպէս կը հաւատէ Ատենարանութեան խորագրին նոր խմբագրը, որուն տկանջ կախած է Յարութիւն Վ. Թէքէեան, Ազգարար, 1943, Թ. 19, եւ ժողովի տեղը Տարսնի եւ դումարման տարին 1197ին համարած է:

Գնահատութիւններ. 1829ին կը գրէր P. S. Somal, Quadro della storia letteraria di Armenia, p. 97.

„Orazione piena di somma eloquenza e di profonda erudizione, che meritò all' autore di essere pareggiato ai più eloquenti Santi Padri ed ai più illustri oratori della Grecia: anzi così di lui lasciò scritto un valente scrittore italiano, il quale ebbe occasione di leggerne una versione latina: Se Demostene avesse dovuto parlare in quella occasione, si sarebbe espresso colle parole del Lampronense, postochè avesse avuto la stessa fede, e virtù di questo esimio Oratore“. Vi si ammira in essa l'ingegno, il buon gusto, la forza nel ragionare, e tutte le più nobili qualità, che possa avere un grande oratore, un eccellente teologo, un zelantissimo ministro di Dio. Lo stile poi è oltremodo maestoso e patetico.

Ասկէ՝ ՆԶԲ., Ա., 13. «Հօր եւ ազգայ ոճով, զեղեցիկ շարադրութեամբ, մինչ զի այլ ոմն Դեմոսթենէս կամ Կիկերոն անուանեցին զիս հայերէնագէտ Եւրոպացիք» հմմտ. նաեւ Չարբանաբեան, Պատմ. հին Դար., էջ 652—653:

E. Dulaurier, Documents, p. 561: Un monument d'éloquence persuasive et pathétique, de haute et saine raison, et de science théologique.

Հ. Ղ. Ալիշան, Սիւտան, 87, կը գրէ. «Ատենարանութիւնն հռչակապանձ միւս եւս հրաշակերտ գրաւոր գործոց, եւ անուառ փաստ ոչ միայն քաջարուեստ հռետորութեանն, այլ եւ անարուեստ՝ մանաւանդ թէ գերարուեստ չնորհացն աստուածայնոց՝ որովք առյցեալ՝ մանկագոյն ինքն ելով ի Հարս այնր ժողովոյ՝ ծերունեացն եւ հնագունից լեզու կայր եւ առաջնորդ» (անդ):

12. Գլխակարգութիւն Հոռոմոց, գործ պահանջեմ առ ի մէջ ի պէտս խաղաղութեան, ընդ որս եւ Լուծմունի աղբիւր եղեալ:

ա. Նգովեցէք զատոյսն մի բնութիւն գրքիստոս՝ զՆախքէս եւ գրիտակորոս... (Ա.—Թ. պահանջք եւ պատասխանիք):

11ր. Խնդիրք Հայոց ի Հոռոմոց:

ա. Ամենայն մեղուցեալք ըստ խրաքանչիւր յանցանաց՝ կանոնական հրամանաւ դատեցին... (Ա.—Ե.):

Այս Գլխակարգութիւնի եւ Խնդիրքի մեղուած են Ներսէս Լամբրոնացոյ Հաւաքածոյքին մէջ անմիջապէս Ատենարանութեան վերջը. ուստի ապացոյց ընծայուած է մեղի, թէ Լամբրոնացոյն են Հոռոմոց Ա.—Թ. Պահանջներու Լուծմունք: Չայս կը հաստատէ նաեւ Վիեննայի Թ. 78, 67ա, որ պահելով Ատենարանութեան խմբագրուած խորագիրը՝ «Յաստուածախոսութիւն... ժողովն Տարսնի որ եղեւ ի ՈՒԶ թուականի Հայոց...» կը ներկայացնէ «Գլխակարգութիւնք Յունաց... ընդ որս եւ Լուծմունք առնթեր եղեալ. առաջեալ տեսնն Ներսիսի Լամբրոնացոյ առաջի Տարսնի ժողովոյն: Ա. Ունդերեն...»:

«Գլխակարգութիւնք» կը բովանդակեն Յունաց առաջարկութիւնները եւ անոնց կից Հայոց խորհրդածութիւնները կամ Լուծմունքը: Այս «Գլխակարգեալ խնդիրք առ ի Հոռոմոց» պատրաստուած էր Յոյն եպիսկոպոսներու կողմէ եւ ներկայացուած Մանուէլ Կայսեր, որպէս զի հաղորդէ Հայոց: Ստացաւ զանոնք Ներսէս Շնորհալի 1173ին: Լամբրոնացի կը գրէ. «Գլխակարգեալ խնդիրք առ ի Հոռոմոց առաքեալ ի թագաւորէն, զի ի դումարել ժողովոյն Հայոց՝ ընտրեսցեն զոր արժանն է ընդունել սակս Միաբանութեան» (Պատճառ, 156—157):

Ակնարկուած ժողովը դումարուեցաւ Հոռոմիայ 1177ին: Ինչպէս կ'երեւայ, ժողովականները Ներսէս Լամբրոնացոյ յանձնարարած են գրել այդ գլխակարգեալ խնդրոց Լուծմունքը: Սակայն Գրիգորիս կաթողիկոս իր «ձայնակցութեամբ ընդհանուր ժողովոյ Հայոց» առ Կայսր եւ առ Պատրիարք գրած թուղթերուն մէջ այս Լուծմունք մասին որ եւ է խօսք չէ ըրած: Նաեւ Ներսէս իր Պատճառին մէջ զգուշացած է յիշել ինչպէս Ատենարանութիւնն, նոյնպէս ալ Լուծմունքը. թէ եւ կը սպասուէր, որ Հոռոմիայի ժողովին մէջ ընթերցուած ըլլար այն եւ Գրիգորիս կաթողիկոսի թուղթին հետ ուղարկուած Կայսեր: Ներսէս, որ յառաջ բերած էր Պատճառին մէջ այս Գլխակարգութիւնները, պէտք էր տալ նաեւ անոնց Լուծմունքը ինչպէս նաեւ Հայոց Խնդիրները:

Այս Գլխակարգութեանց եւ Խնդրոց անդրադարձութիւն եղած է 1197ին Կ. Պոլիս: Այս մասին պիտի խօսիմ յաջորդ գլխոյն մէջ:

14. Դեսպանագնացութիւն Ներսէսի առ Կայսրն Ալեքս (1197):

Մանուէլ Կայսեր մահուամբ (1180 սեպտեմբեր 24) ընդհատեցան Հայոց եւ Յունաց մէջ եկեղեցիներու Միութեան շուրջը սկսուած թղթակցութիւններն եւ բանակցութիւնները: Հոռոմիայի 1177ի ժողովոյն որոշումներն եւ առաջարկութիւնները, որոնք հաղորդուեցան թղթով Բիզանդիոնի արքեպիսկոսի եւ պատրիարքարանին, արձագանդ չգտան 1180—1185 տարիներուն, երբ պետութիւնը ներքին քաղաքական խնդիրներով զրաւած էր: Հարցը միւսանգամ ձեռք առաւ Իսահակ Բ. Անգեղոս (1185—1195), որ գրեց Հայոց թուղթ մը: Այս թուղթը հրատարակեց A. Papadopoulos Kerameus, Μαυρογορδο-τειος βιβλ., 'Ανεχδοτα ελλην., Կ. Պոլիս 1881, էջ 59—63: Այս թուղթին մասին յիշատակութիւն չկայ հայ գրականութեան մէջ: Իր յաջորդը Ալեքս Գ. Անգեղոս (1195—1203) պատմութիւնը ներքին միւղարկեց Հայոց, որ կը դամաւորութիւն միւղարկեց Հայոց, որ կը բերէր պարոն Լեւոնին թագ մը եւ կաթողիկոսին թուղթ մը (1197): Նոյն տարւոյն իր կողմէ ալ պատգամաւորութիւն մ'առաքեց Լեւոն Ա. թագաւոր. այդ պատգամաւորութեան մէջ էր նաեւ Ներսէս Լամբրոնացի, որ թեան մէջ էր նաեւ Ներսէս Լամբրոնացի, որ կը տանէր իր հետ Կաթողիկոսի պատասխանը. եւ որ լիազօրուած էր կաթողիկոսի կողմէ բանակցել Միութեան հայող հարցերու շուրջը:

Նախահոգ եղած էր Ներսէս առնել իրեն հետ նախորդ թղթակցութիւններու հաւաքածոյքը, զոր ինքը կազմած էր, նաեւ հնադոյն Կ. Պոլսոյ պատրիարքներու Հայոց գրած թուղթերու պատճենները:

Քաղաքական-գիւղանախարարական առաքելութիւնը արքեպիսկոսի հետ կատարելէ ետքը, Ներսէս արքեպիսկոպոս ներկայացաւ Պատրիարքին, որ էր Գէորգիոս Բ. Քսիփիլինոս (1192—1199), եւ մատուց Գրիգոր Զ. Կաթողիկոսին թուղթը, որ կը յայտարարէր, թէ Ներսէս արքեպիսկոպոս լիազօրուած էր բանակցելու Միութեան խնդրի շուրջը:

Բանակցութիւնները տեղի կ'ունենան Ս. Գէորգ պատրիարքական եկեղեցւոյ մէջ: Ներկայ էին Կայսրը, Պատրիարքը, եպիսկոպոսներ, իշխաններ եւ եկեղեցականներ: Կը

տեւեն օրեր. վերջին անգամ Պենտեկոստէէն ետքը:

Վիճարանութիւնները յատկապէս իննը Գլխակարգութեանց եւ Հայոց չորս խնդիրներու շուրջն էր: Պօսեցան պատրիարքն եւ աստուածաբանք: Ամէնառարկութեանց պատասխանեց Ներսէս համարձակ եւ իմաստութեամբ:

Այս բանակցութիւններու մասին հակիրճ յիշատակարան մը գրած է Ներսէս վերոյիշեալ Նամակներու Հաւաքածոյքին վերջը, որ է հետեւեալը.

Բանք Ներսէսի արքեպիսկոպոսի Տարսնի մայրաքաղաքի:

Ներսէս նուազ ստացող մատենիս՝ գրչութեամբ որդւոյ իմոյ Գրիգորիսի, ամի զսուրբ տառս ընդ իս ի Կոստանդնուպոլիս ի թուին Հայոց ՈՅԶ (1197): Եւ աստ նամակաւ արարեալ խօսակցութիւն՝ դառաւ զսոսա անձանթ ի սոցանէ. թանձրարարաւ եւ հրէական կամօք ընդ նիւթս կապեալ. որք ոչ ախորժեն ծառայել Աստուծոյ նորոգութեամբ Հոգւոյն. այլ հնութեամբ գրոյն: Եւ ստրջացեալ ի հոգեւոր կամս մեր՝ դարձաւ յիմաստասիր յուսոյ սոցա ամօթով:

[Նամակքն այս եւ Գիրքն Երեմիայ եւ Գերմանոսի եւ Փաւստոս թուղթքն որ ի Հայք վասն հաւատոյ, եւ Աթանասի եւ Մանեսի:]

Ձեռագիրք: Էջմիածին, Թ. 583, 180ա (ԺԴ. սկ. պակաս): 732, 314բ (1322): 1666, 272ա (ԺԴ.): Տիւրքիզէն, 52, 210ա (1313-Յուլ. 75. Հմմտ. Արձագանք, 1888, էջ 158): Չմմառ, 195, 198բ (Քէչիշեան, Յուլ. 75):

Այս Յիշատակարանը պահուած է Մովսէս Երզնկացոյ կողման Ոսկեփորիկի մէջ, Ներսէսի առ Յուսիկ թուղթին վերջն եւ «Յորժամ չողաւ դեպանութեամբ» գրուածքէն (տես վարք, Թ. 13ա) յառաջ: Ուստի սերտիւ կապակցութեան մէջ վերջնոյս հետ: Հրտ. Սիսուան, 465. Հայապատում, 425. Յովսէփեան, Յիշատ. 601:

Յիշատակարանիս վերջին, քառակուսի փակագծի մէջ անուամբ տողերը կը համարեմ Մովսէս Երզնկացոյ յաւելումը: Այս տեղ յիշուած «Նամակներն» են.

1. «Գիրք Երեմիայ», իմացիր՝ Եւտիմեայ Կ. Պոլսոյ պատրիարքի գրութիւնն վասն էակի:

2. Թուղթ Գերմանոս պատրիարքի առ Հայոս. Գիրք Թղթոց, էջ 358—372:

3. «Թուղթ Փոստոյ» պատրիարքի առ Զաքարիա կաթողիկոս եւ առ Աշոտ իշխանաց իշխան գրած:

4. «Աթանասի եւ Մանեսի»: Փոստի վասն հաւատոյ Նամակէն թուղթ մը ինկած, զի տեղուած է Նամակին վերջը «Նորին Մանեսի» վերնագրին տակ: Իսկ «Աթանասի» կը պատկանի նոյն Նամակին վերջը յառաջ բերուած վերջին կոչումը: Անս անկումը կատրուած է ԺԳ. դարուն մէջ ձեռագրի մէջ: Տես նաեւ վերը, էջ 110—111:

14ա. Տեառն Ներսէսի արքեպիսկոպոսի Տարսնի Կիլիկիցոց. յորժամ չողաւ դեսպանութեամբ ի քաղաքէն Հայոց ի Լեւոնէ ի Կոստանդնուպոլիս. Հարցումն Պատրիարքին եւ Պատասխանի սրբոյն Ներսէսի:

Իրրեւ յառաջեաց սուրբն Ներսէս առաջի թագաւորին Յունաց եւ ետ ողջոյն. մատուցին զպատուէրս եւ զհրամանս եւ զթուղթս տեառն Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսին եւ զթագաւորին Հայոց Լեւոնի...:

Ասէ Պատրիարքն թէ վասն Գրիգորիսի աստուածութեանն եւ մարդկութեանն խօսիմք ինչ...:

Վջ. եւ գտեալ սուրբն յաղթող ամենայն Յունաց...:

Ձեռագիրք: Էջմ. 228, 186ա—194 (1457): 501, 135բ (ԺԶ.): 503, 67բ (1601): 504, 69բ (1780): 581, 453բ (ԺԴ.): 583, 180ա (ԺԵ.): 732, 315ա (1322): 774, 91ա (1651): 1666, 272ա (ԺԴ. ա): 2496, 211ա—217բ (1293): Էջմ. Գէորգ. 57, 213ա—219բ (1294, Marr, Sbornik, Յուլ. 11): Տիւրքիզէն, 52, 210բ—215ա (1313): Չմմառ, 195, 198բ: Հայկ. 144, 217բ (1604. Յ. 250): Վիեննա, 912, 61ա (ԺԶ.): 78, 54ա (Յ. 335): 257, 41ա: 473, 200 (ԺԶ. բ): 324, 163բ—164բ (1305. Յ. 770): Երուսաղէմ, 645: 652, 212ա (ԺԸ.):

Հրատարակութիւն.

1. Տեառն Ներսէսի Լամբրոնացոյ: Յորժամ չողաւ դեսպանութեամբ ի թագաւորէն Հայոց Լեւոնէ ի Կ. Պոլիս յետ Ժողովոյն Տարսնի: Հարցումն Պատրիարքին եւ Պատասխանի Ս. Ներսէսի: Կ. Պոլիս 1757, 80, էջ 1—16:

2. Պօսակցութիւնք Ս. Ներսէսի Լամբրոնացոյ ընդ Պատրիարքին Յունաց: Կ. Պոլիս 1861, 120, էջ 3—24:

Գրուածքս ծանօթ եղած է Գրիգոր Սկեւոացոյ իր Ներքողին մէջ, որ գրուած է 1204ին. ուսկից յառաջ կը բերեմ տեղիքս. «Մի ի բաց ընկեցիկ աստանօր եւ որ յիշատակին է արժանաւոր՝ լիցի: Քանզի ըստ թագաւորական հօր հրամանի եհաս ժամանել սրբոյս յարքայանիստ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս: Եւ զի նախ իմաստութեան եւ առաքելութեանն հասեալ համբաւ ի լսելիս ինքնակալին եւ պատրիարքին, յոլով պատուոյ եւ մեծարանաց ի նոցանէ լինէր ընդունակ. նաեւ ըստ բնաւոր նոցին իմաստասիրութեան եւ յարգանաց հանճարոյ ի քննութեան բանս արկանէին զաստուածային ի մէջ առեալ Կոստանդնուպոլիսի նոսա զանխուլ եւ դժուարաճառ բանս առաջի արկանէին: Եւ զի յօգուց իմաստասիրաց էին Ժողովք, ամենեքեան ի մի վայր գումարէին եւ ըստ սեփական իշխանութեան զհարցականսն ինքեանց առնէին, ի նմանէ զլուծմունսն պահանջեալ: Եւ էր տեսանել իրր զաղաւնի ի մէջ բաղմաց բազէից խուճապեալ գոլով. երկիւղ իմն դառալինն ըստ առնինն ահարկութեան բերեալ. սակայն ի Հոգւոյն շնորհ խրախուսեալ՝ յառաջ մատուցեալ իմաստայեղց հանճարով եւ հեղութեամբ առ պատասխանիսն՝ այնքան հաւանական տուեալ, որ եւ անկնկալն էր ի նոցանէ. մինչեւ հիացմամբ պակնուլ ի զարմացմանցն, եւս ընդ միայնակն այլաբարբառ եւ տարաշխարհիկ գոլով ի մէջ այնքան աթոռակալ իմաստասիրաց. եւ գովական բանս ի բարբառ իւրեանց առ ինքեանս հանրապէս նմա շնորհեցին. Ոչ որպէս լուաք միայն, առնն, այլ գերագոյն եւս տեսաք: Իշխանութիւն ապա հարցման առեալ՝ գրով զհարցականսն առանդէր. եւ ի բաղում աւուրս հոետորացն ի մի վայր գումարեալ խոլմամբ եւ առանձինն, էր ինչ զորպատասխանեցին եւ յոլովք այն՝ յորս պարտեցան: Եւ այսպէս զարմանալի ի միջին նոցա երեւեալ՝ բաղում պատուով եւ ճրիւք ի թագաւորէն եւ ի պատրիարքէն անդէն դառնայր» (Սովիւրք, ԺԵ. 53—54):

Սկեւոացոյ հաւաստումը, թէ Ներսէս իշխանութիւն ապա հարցման առեալ՝ գրով զհարցականսն առանդէր, առանց տարակուսի Գլխակարգութեանց Լուծմունքը կ'ակնարկէ, որոնք ինչպէս տեսանք, հասած են մեզի 1177էն: Այս Գլխակարգութիւնքն իրենց Լուծմունքով ունէր իր հետը Ներսէս: Թէ Հարցաքննութիւնքն ալ զրի առաւ Ներսէս, այն ծանօթ է ինձի: Ինչ որ ունինք այսօր այդ Հարցաքննութեանց մասին, որոնք կատարուած են յունարէն լեզուով, զրի առաւ Ներսէս իշխանաց: Այդ անանունը աշխարհիկ մ'եղած կ'երեւայ, անհմուտ մը դաւանարանական ծիսակառք հարցերու, նաեւ անխաբ գրագէտ մը, որ արտայայտուած է ռամկօրէն հայերէնով:

Հ. Ղ. Ալիշան, Հայապատում, 426, ծան. «Հարագատ չերեւիր» կը գրէ: Հ. Յ. Տաշեան կ'անուանէ. «աղաւաղ գրութիւն մը կրօնական խնդրոց, ի մասնաւորի բաժակի խնդրի մասին» (Յուլ. 336). «գործ մը, որ (Ն. Լամբրոնացիէն) ոչ շատ ժամանակ ետքը գրուած ըլլալու է» (Սրբազան պատարագամատոյցը Հայոց, էջ 176):

14. Ներքողեան ի վերապիտումն ամենաքիտալ Աստուածածնին. ասացեալ ի Ներսէսէ ծնողաց խոստումսն մին ընծայեալ ծառայէ:

Պարտական դատիմ կուսական աւուրս տաւնի ընծայել զպատուս բանի իրր տնկեալ ի նմանէ որթ ի մէջ բիւրաւոր ստեղանց աստուածատունկ սուրբ այս տաճարի...:

Վջ. միաձայն երգովք ի մի հանդէս պարու տաւնեցուք քեզ աստ եւ յանդանկացն խորան...:

Ձեռագիրք: Հայկ. Թ. 141, Թղ. 216ա (1325. Սիւրմէեան, Յուլ., Ա., 245): Էջմիածին, Թ. 131, 11ա (1781): 779, 206ա (1643): Երեւան, Պետ. Թանգ., Թ. 601, էջ 870 (1729): Երուսաղէմ, Թ. 675 (ԺԶ.): Չմմառ, Քէչիշեան, Թ. 151, 16բ (ԺԸ.): 269, 135 (ԺԸ.): Վիեննա, Թ. 610, 72ա (1787):

Հրատարակութիւն: Հ. Հ. Ոսկեան, Ներսէս Լամբրոնացոյ Ներքողեան ի վերապիտումն Աստուածածնի: Հանդ. Ամս. 39 (1925), 355—366, 442—462 = Մատենադարան քննութիւններ, Վիեննա 1926, էջ 66—119 (Ազգ. Մատ. 112):

1ա. Համառօտ խմբագրութիւն. Յայաժաուրք, Բ., Կ. Պոլիս 1834, էջ 81—83: Ասկէ արտագրուած հաւանօրէն՝ Վիեննա, Թ. 923 (Հին՝ 966), Թղ. 111բ (1860) եւ Էջմիածին, Թ. 2682, 1ա (ԺԹ.):

Կը սկսի «Ուր անպատում գեղեցկութիւն է», որ կը համապատասխանէ ընդարձակ

բնագրին (Ոսկեան, էջ 114, տ. 18). «Անդուր յաւէթ ցնծութիւն է»:

Ներքողեանիս հնազոյն ծանօթ օրինակն է Հալէպի Քառասուն Մանկունք եկեղեցւոյ Մատենադարանին Թ. 141, որուն գրիչն է Գրիգոր Ակներցի, ծաղկած ԺԴ. դարու առաջին կէսին: Ձեռագրին զաղափար-օրինակը, որ կը պարունակէր Գրիգոր Նարեկացւոյ Ապարանից խաչի պատմութիւնը, արտադրուած է (ի Սկեւռա՞յ) Ներսէս Լամբրոնացւոյ ձեռագիր օրինակէն. հմմտ. Արտաւազդ արքեպ. Սիւրմէեան, Յուլիոս հայ. ձեռագրաց Հալէպի Ս. Քառասուն Մանկունք եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ 1935, էջ 245—246:

Գնահատութիւն. «Յօրինեալ ի պատանեկութեան իւրում ստորին ոճով, այլ ջերմեռանդն ոգւով» (ՆՋԲ., Ա., 13): «Անուշակ ներքողեան... հաւանօրէն ի քահանայութեանն ասացեալ է նորա զայն ներքող» (Սիւսուն, 97):

«Գեղեցիկ ոճով, բարձր զաղափարներով, ուժեղ շեշտով ու բուն զգածութիւններով գրուած» (Ոսկեան, 75):

Հետեւած է Մանկութեան Աւետարանին եւ Վերափոխման անվաւերական պատմութեանց:

15. Ներսիսի արքեպիսկոպոսի Տաքսոնի կիլիկեցոց Բարեբանութիւն ներքողական գովութեամբ ի փառաւոր աւր Համբարձման Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի:

Յնծայ այսաւր, հարանդ ողջախոհ, եկեղեցի հեթանոսաց...:

ՎՋ. եւ յաւիտենական կենացն ի հանդերձեալ զալուստն մարմնով...:

Ձեռագիրք: Երուսաղէմ, Թ. 351 (ԺԳ.): 1, 49բ: 71, 465ա (1321): Վենետիկ, 202, 420բ (1637. Յուլ. Բ., 99): Վիեննա, 657, 117ա (1766): 850, 100ա (ԺԵ.):

Հրատարակութիւն: Վենետիկ 1787 (Ատենարանութիւն...), էջ 61—82: 1838 եւ 1865 (Ատենարանութիւն...), էջ 243—281:

Վերլուծում մը՝ Մ. Արեղեան, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, Բ., Երևան 1946, էջ 132—139:

16. Գովեստ Ներքողական բացատրութեամբ ասացեալ Ներսէսի սրբազան եպիսկոպոսի Տաքսոնի ի ճշմարիտն Աստուած Հո-

գին սուրբ եւ յիշանելն նորա ի դասս Առաքելոցն եւ յար Պենտէկոստիին:

Ստիպիմ ի սիրոյ սրտիս բաղձանաց նուիրել զբանս աղքատ մտաց խոց աւուրս մեծի...:

ՎՋ. եւ քեզ աւրհնութիւն ի մէջ ի մի բերան ընդ Հօր եւ Որդւոյ ի մշտնջենաւոր կեանսդ եւ անվախճան. ամէն:

Վերնագիրն պէսպէս. 1. «Ներսէսի Լամբրոնացւոյ ասացեալ Ներքողեան ի Հոգին սուրբ եւ ի Ս: Առաքեալն»: 2. «Երանելւոյն Ներսէսի Տաքսոնի եպիսկոպոսի Ներքողեան աս» ի հրաշափառ Գալուստ Հոգւոյն սրբոյ: 3. Երանելւոյն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի Ներքողեան աս «ի Հոգին սուրբ, չքնաղ եւ զարմանալի»: 4. Եր. Ներսէսի աս» ի Գալուստ Հոգւոյն սրբոյ չքնաղ եւ զարմանալի:

Ձեռագիրք: Վենետիկ, Թ. 207, 37բ (1341: Յուլ. Բ. 167): Կեսարիա, Թ. 1, 534բ³ (1342): Մոսկուա, Լազ. ձեմ. 9, 350ա³ (1459): Էջմիածին, Թ. 449, 165ա (1757): Երևան, 601, էջ 428 (1729): Վիեննա, Թ. 5, 232ա¹ (ԺԳ. Յ. 19): 9, 203ա⁴ (1506. Յ. 54): 87² (ԺԸ. Յուլ. 347): 269, 228ա (1720): Երուսաղէմ, 1, 59ա: 71, 479բ:

Հրատարակութիւն: Վենետիկ 1787 (Ատենարանութիւն), էջ 82—100: 1838 եւ 1865 (Ատենար.), էջ 282—317: Վիեննա 1839, 1—16: Նաեւ Ճաշոցներու եւ Ժամայգիրքերու մէջ:

Թարգմանութիւն: 1. Ներսէս Լամբրոնացւոյ Ներքողը Հոգւոյն սրբոյ Գալուստեան վերայ. փոխեց զբարբից աշխարհարար Խ. քահանայ Միլղարէղեանց, Բագու 1874, 80, էջ 63:

2. Ներքողեան ճառ Երանելւոյն Ներսէս Լամբրոնացւոյ ի հրաշափառ Գալուստ Ս. Հոգւոյն (արդի հայերէնի վերածուած). Թարգմ. Եղիշարդ: Սիւն, 1936, էջ 202—207:

17. Ներսիսի Տաքսոնի եպիսկոպոսի փառաւոր որդւոյն:

Եւ ասէ. Առն միող էին երկու որդիք...: Չանազան առակք ի Տեառնէ խօսեցեալք զանազան ունին եւ զհայցուածս խորհրդոց, յորոց որք ի նմին Տեառնէ լուծան...:

ՎՋ. զի եւ ի նորին փառսն հայեցուք յերկինս եւ փառս տացուք անուան իւրոյ...:

Ձեռագիրք: Սերաստիա, 155, էջ 325—349 (անաւ.): Չմմառ, 151, 34ա (ԺԸ.): 269, 106բ (ԺԸ.): Վենետիկ 202, 213բ—219բ (1637. Յուլ. Բ. 84): Երուսաղէմ, 154, էջ 700 (Յուլ. Բ. 42):

Հրատ.: Հ. Հ. Ոսկեան, Ներսէսի Լամբրոնացւոյ ճառ յԱնառակ որդին: Հանդ. Ամ. 42 (1928), 120—135, 311—319:

18. Ներսիսի Տաքսոնի եպիսկոպոսի ի բան Տեառնին: Եւ ասէր առ աշակերտսն. Այր մի էր մեծատուն, որոյ էր անուես...: Ըստ կարգի առակքս այսօրիկ եւ զօրութիւն խորհրդոյ ունին առ միմեանս զյարմարումն երեքեանս. եւ նախ Առակ որդւոյդ...:

ՎՋ. Մոլորին որք ընդ նորին լծովն զանձինս արկանեն...:

Ձեռագիրք: Սերաստիա, 155, էջ 403—422 (անանուն): Չմմառ, 151, 43բ: 269, 122ա: Վ. 202, 233ա—238ա (1637. Յուլ. Բ. 85): Երուսաղէմ, 154, էջ 741 (Յուլ. Բ. 43):

19. (Ներսիսի Տաքսոնի եպիսկոպոսի ի մեծատունն):

Այր ոմն էր մեծատուն եւ ազանէր բեհեզ...: Դարձեալ այս առակ ի կարգի առաջնոցն յարմարի...:

Սերաստիա, 155, 422ա—438 (անանուն):

Անանուն կենսագիրը կը գրէ, թէ Ներսէս «մեկնեաց... զՏէրունական Առակն» (Հայտապատում, էջ 419): Թէպէտ այս վերջինս անանուն կը ներկայանայ միակ ձեռագրի մէջ, ուր նաեւ Թ. 18 անանուն էր, բայց հաւանական կը համարեմ թէ նաեւ ճառիս հեղինակը Լամբրոնացին է:

20. Թուղք առ քրիստոսագոր իշխողն մեր ինքնակալութեամբ Լեւոն ի նուաստ Ներսիսէ որ ի Տաքսոն սրբոյ եկեղեցւոյն պաշտօնեայ:

«Պատրաստ լերուք տալ պատասխանի հեղութեամբ ամենայնի, որ հարցանէ վասն յուսոյն որ ի ձեզ». խրատ տայ մեզ զլիստոր առաքելոցն Պետրոս (Ա. Պետ. Գ. 15)...

Անուշէս ունին վերնագիրն եւ սկիզբը էջմ. 500 (1305) եւ 524: Անթիլ. 25 (ԺԵ.):

Այլք՝ Ներսիսի Լամբրոնացւոյ արքեպիսկոպոսի կիլիկեցոց Պառնասիանի թղթոյն Վարդապետին Տուտեորդոյ եւ նորին նմանաց Չորագեղացոց եւ Հաղբասացոց, առ

բագաւորն Հայոց Լեւոն: — Հեղութեամբ ամենայնի...:

Ձեռագիրք: Էջմ. 500, 209բ (1305): 524, 56բ (ԺԵ.): 912 (1785): Երևան, Թանգ. 568 (ԺԵ.): 616, էջ 401 (1822) (= Սանաս. 41. Աճառեան, Յուլ. 31—32): Վիեննա, 78, 16ա (ԺԸ. Յ. 333): 237, 231ա (1823. Յ. 621): 299, 29բ (ԺԹ. Յ. 727): 376, 34ա (ԺԹ. Յ. 829): 617, 72ա (1783): 623, 225բ (1732): Չմմառ, 155, 89ա (ԺԵ.): 269, 15ա (ԺԸ.): Անթիլիաս, 25 (ԺԸ.): Բէյրութ, Կաթողիկոսարան, 1, էջ 339ա (1812):

Հրատարակութիւն: 1—2. Տեառն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ Տաքսոնի եպիսկոպոսի Ատենարանութիւն եւ Թուղթ եւ ճառք, Վենետիկ 1838, 1865, էջ 203—242:

Թարգմանութիւն.

1. Ս. Նախարեանց, Ներսէս Լամբրոնացւոյ Թուղթը դէպի Հայոց Թագաւոր Լեւոն: Հիւսիսափայլ 1859, էջ 630—646:

2. Ed. Dulaurier, Lettre adressé au roi Léon II: Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens, t. I. (Paris 1869) p. 579—603 (հայ բնագիրն եւ Թարգմանութիւնն, մասամբ):

3. V. Langlois, Lettre à Monsieur l'academicien Brosset, sur quelques points d'histoire politique, religieuse et civile des Arméniens et de Franks, à l'époque des croisades: Melanges Asiatique 3 (1860) 280—291 Քաղուածքներ Թուղթէս:

4. Հ. Աճառեան, Հայերէն նոր բառեր Ն. Լամբրոնացւոյ թղթին մէջ (էջ 227. «Ընդ Ն. Լամբրոնացւոյ թղթին մէջ»): Բաղմալէպ, 1914, կարճօտին մօղկատէլ: Բաղմալէպ, 1923, էջ 180—161. հմմտ. նաեւ Բաղմալէպ, 1923, էջ 269—271:

Թուղթիս գրութեան տարին Հ. Ալիշան կը նշանակէ 1195 (Սիւսուն, 552. հմմտ. նաեւ 461—462): Այսպէս նաեւ Օրմանեան, Ա., 1515: Fr. J. Tournebize, Histoire politique et religieuse de l'Arménie, Paris, p. 274, «հաւանօրէն 1198 տարւոյ զարնան մօտերը» գրուած կը համարի: Ներսէս ունի տողերս. «Գունդ Հեռի, որ Պաղեստինացւոցն ընծայեալ է արքայութեանն, զոր յայտ ամ բերեալ ձեր ի Տաքսոն, սկիզբն զայս արար առ մեզ խօսից, թէ Ոչ զոք գտայ այսօր բարի անուամբ հռչակեալ առ բաղումս, որպէս զքո երկիւղածութիւնդ» (էջ 226):

Գնահատութիւն. Հ. Ղ. Ալիշան, Սիւսուան, 91 կը գրէ Թղթիս մասին. «Կոր եւ մարթ է կիկերոնեան իմն ջատագովութիւն անձին գրել»:

Վերլուծում մը՝ Tournebize, անդ, էջ 274—277: Օրմանեան, Ազգապատում, Ա., 1514—1524:

21. Թուղթ Ներսիսի արքեպիսկոպոսի Տարսնի Կիլիկեցոց. պատասխանի Յուսկանն արգելական նգնաւորի ի մեծն Անտիոք, յորում լուծանէ զհարցումն կղերիկոսացն Անտիոք վասն որ ի Հայք աստուածային շնորհի նշարտութեան ի վերայ քահայան կարգի եւ ժողովրդականաց ուղիղ հաւատովն որ ի Քրիստոս:

Գիրք պատուականութեանդ, երանելի այրդ Աստուծոյ, եհաս առ իմն չափաւորութիւն...: Վջ. ի մէջ սուրբ եկեղեցւոյ տեսականաւ պայծառացեալ եւ լուսաւորեալ, զի փառաւորեցի ի քեզ Հայրն երկնաւոր...:

Ձեռագիրք: Էջմ. 501, 118ր (ժէ.): 503, 61ր (1601): 504, 56ր (ժԼ.): 524, 103ա (ժէ.): 581, 443ր (ժԴ.): 1351, 278ր 103ա (ժէ.): 581, 443ր (ժԴ.): 1351, 278ր (ժէ.): 1784, 133ա (ժէ.): 2607, 343ա (1300): Երեւան, Թանգ. 616, էջ 414 (1822 > 1302 = Սանատ. 41): Վիեննա, 78, 33ա (ժԼ. Յուլ. 334—335): 237, 239ա (1823 < 1302): 473, 202ա (ժէ. Յ. 950): 617, 77ա (1783): 780 (ժԼ.): Տիւրինգէն, 52, 184ա—192ր (1313): Հալէպ, Քառասն. 144, 209ա (1604. Յ. 250): Չմմառ, 195, 193ա (ժէ.): Անտ. 91 (ժէ.): Երուսաղէմ, 645 (ժէ.): 652, 204ր: 653 (ժԼ.): 672 (ժԴ.): 877 (ժէ.): Էջմիածին, Գեւ. 279ա—292ա (1294. Marr, Sbornik, Յաւել., էջ 12): Թորոս Աղբար, Ա., 38:

Հրատարակութիւնք:

1. Սորհրդաթութիւն սրբազան պատարադի...: Երուսաղէմ, 1842. Յաւելում, էջ 21—27:

2. Մսեր Մսերեանց, Ճաշարդ, 1859, էջ 37—45:

Յուսկի մէկն էր այն երեք քահանաներէն, որոնք իրենց անուղղայ բնթացքին եւ չարախօսութիւններուն համար յանդիմանութիւն կրած էին Ներսէս Շնորհալիէն. ապա անցան անոնք Ռուհա. թողուցին Հայ ծէսը

եւ ընդունեցան Յունացը կամ Լատինացը⁹: Յուսկի ժամանակ մը վերջը քաշուեցաւ Անտիոք, միւսանգամ մկրտուեցաւ եւ յարեցաւ Յունաց, եւ եղաւ արգելական ճգնաւոր: Ինչպէս յառաջ, նոյնպէս ասկէ ետքը շարունակեց չարախօսիլ Հայոց եկեղեցւոյ մասին, յատկապէս թէ Ս. Սահակի Տեսիլքին համաձայն դադրած է Հայոց քահանայապետութիւնը, ուստի նաեւ ձեռնադրութիւն տալու իրաւունքը: Այս մասին գրած է նաեւ Թուղթ մը Ներսէս Լամբրոնացւոյ, որ ամենայն խաղաղութեամբ կը պատասխանէ ջրելով անոր առարկութիւնները պատմական աղբիւրներու վրայ յեցած:

Կը յիշէ Յայտնութեան Մեկնութիւնը, զոր թարգմանած է ինքը 1179ին: Ուստի գրուած է Պատասխանս այս թուականէն ետքը:

22. Պատմաւ խնդրոյ Միաբանութեան քաղաւորին Հոռոմոց Էմմանուէլի եւ սրբոց Կաթողիկոսացն Հայոց քուղբ գոր գրեցին առ միմեանս:

Մարգարէն Դանիթ յատուածային երգան սաղմոսացն օրհնարանէ, եթէ Յիշատակ յաւիտեանց եղիցի արդարն...:

Վջ. Իսկ երանելին Հանդուցեալ արժանագովելի թագաւոր Մանուէլ... եւ յեկեղեցիս Հայոց յիշատակ նորա հռչակի ընդ սրբոց թագաւորացն ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ...:

ՅՈՒՏԱԿԱՐԱՆ

Այսմ ականատես եւ ականջալուր եղեալ նուաստս Ներսէս հոմանուն նորին տեառն Ներսէսի Հայրապետի, ըստ փափագման քո, իշխան բարեպաշտ եւ Հարազատ եղբայր իմ Հեթում, շարագրեցի համառօտարար զՊատճառ նամական հանդերձ Թղթովքն:

Իսկ գրովանդակ վարս երանեալ Հօրն մերոյ եւ սուրբ Կաթողիկոսին տեառն Ներսէսի եթէ կամիցիս կարգաւորարար ուսանել, նախ քան զայս է մեր աշխատասիրարար գրեալ տաղաչափական բանիւ, զոր առեալ ի ձեռս ընթերցիս եւ միխթարեցի՞մ հոգւով ըստ առակախօս խմաստնոյն, եթէ Յիշատակ արդարոյ խնդութիւն ժողովրդոց:

Քանզի յայս փափագ միայն զքո բարեպաշտութիւնդ ի մերումս ժամանակի տե-

⁹ Հմմտ. Միքայէլ Ասորի, Երուսաղէմ, 1871, էջ 470—471 եւ Michel le Syrien, ed. Chabot, III 351: Հ. Ղ. Ալիշան, Շնորհալի, էջ 473—474:

սաք՝ վար արեւալ առ ի խնդրել եւ յուսանել. զոր եւ իմ կամելով՝ ըստ կարի գրեցի ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս:

Ձեռագիր՝ Պարիս, 179, 93ա (1231): Էջմիածին, Գեւ. 57, 210ր եւ 301ա:

Հրատարակում՝ Հայապատում, Բ., 426—427: Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., 621—622:

Պարիսի Թ. 179 գրուած է Թորոս գրչէ ի Հոռոմկայ 1231ին, որ կը պարունակէ «Պատճառք խնդրոյ միաբանութեան թագաւորին Հոռոմոց Էմմանուէլի եւ սրբոց Կաթողիկոսաց Հայոց». կից յիշատակարանս. որ թէեւ թուական չի կրեր. բայց կը վերջանայ Մանուէլ Կայսեր մահուան յիշատակութեամբ, որ տեղի ունեցաւ 1180 սեպտ. 24ին: Ուստի գրութեան տարին ալ նկատելու է այս տարին:

Ինչպէս յիշեցինք վերը՝ Ներսէս 1177ին հրաւիրուեցաւ Գրիգորիս Դ. Կաթողիկոսէն Հոռոմկայի ժողովին: Չմեկնած Լամբրոնէն՝ եղբայրն Հեթում խնդրած է իրմէ Միաբանութեան խնդրոյ առթիւ Հայոց եւ Յունաց մէջ փոխանակուած թուղթերուն պատճենները բերել, հանդերձ պատմաւորներով, այսինքն պատմական ծանօթութիւններով մէն մի թուղթին գրութեան շուրջը:

Ի Հոռոմկայ կային անձինք, որոնք ապրած էին Ներսէս Շնորհալի օրով, եւ տեղեակ էին անցուղարձերուն, ի մէջ այլոց Գրիգորիս Դ. Կաթողիկոս: Նոյն ինքն Ներսէս Լամբրոնացի, որ 1169—1173 տարիներուն Հոռոմկայ գտնուած էր, ականատես եղած էր այդ շրջանի անցուղարձերուն. իսկ 1177—1180 շրջանի դէպքերուն ի մօտոյ ծանօթ էր: Ան մի առ մի Հաւաքեց Հոռոմկայի Դիւանին մէջ պահուած թուղթերը, դասաւորեց զանոնք ժամանակագրօրէն, հարցաքննեց անոնց մասին ժամանակակիցները. եւ այսպէս իրրեւ ականատես եւ ականջալուր կազմեց Թուղթերուն Հաւաքածոյն եւ անոնց Պատճառները գրեց: Որմէ օրինակ մը բերաւ Լամբրոն ընծայելու իր եղբոր Հեթում Սեւաստոսի:

Ներսէս դիտմամբ չառաւ այս Հաւաքածոյն մէջ Ներսէս Շնորհալի առ Միքայէլ Ասորւոյ Պատրիարք եւ նոյնին վերին Հայաստան գրած թուղթերու պատճենները, որովհետեւ իր ծրագրին մէջ էին միայն

Հայոց եւ Յունաց մէջ փոխանակուած թուղթերը:

Այս Հաւաքածոյն, որ Պատճառք խնդրոյ Միաբանութեան կը կոչուի, մեծ թուով օրինակներ հանուած են յընթացս դարերու, 1300էն ետքը կցուեցան անոր Ներսէս Շնորհալի Ընդհանրական եւ մասնական թուղթերու Հաւաքածոյքը, զոր կազմեց Թոմաս Հոռոմկայեցի:

Չեմ յիշեր այս տեղ Հաւաքմանս ձեռագիրները: Հրատարակուած է Ընդհանրական եւ Մասնական թուղթերու հետ՝ Պետերբուրգ 1788. Կ. Պոլիս 1825. Էջմիածին 1865. Երուսաղէմ 1871:

23. Գովեստ Ներքողական պատմագրական բանիւ յաղագս վարուց մեծի հայրապետին տեառն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի եւ տիեզերական վարդապետի. ասացեալ տեառն Ներսէսի սրբոյ վարդապետի եւ սորա հարազատի, որդւոյ զստեր եղբար:

Շարժեալ ստիպէ Հարկ տէրունի
Ըզրագարուն իմն բանի
Նիւթ գովեստի տալ յապառնի
Հաւն որ արժան վարուք պատուի...:

Վջ. Այժմ ընդ Պետրոսեանս եւ ի պարի,
Թագաւորեալ ի յապառնի.
Հայցեալ ինել մեզ լրեւի.
Ձեկայք աւրհնեալքն Հայրենի:

Խորագիրը Մաղնիսայի Թ. 3 ունի «Գովեստ... եւ գիտութեան մեծին Հայրապետին Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի, աս «Ներսէսի կաթողիկոսի Տարսնի եւ Լամբրոնի. սէսի կաթողիկոսի Տարսնի եւ Լամբրոնի. եւ սորա եղբար դասեր որդւոյ. եւ այսպէս եւ կոչին սոքա. Կաթողիկոսն՝ Շնորհաց եւ Կլայեցի եւ կաթողիկոսն՝ Շատաշնորհ եւ Լամբրոնեցի:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, 2496, 302ա—341ա (1293): 912, էջ 325 (1785): 1538, 286ա (1625): 1541, 276ա (161): 1558, 340ա (1643): 2390, 196ա (ժէ.): 2377, 219ր (ժԴ.): 2391 (ժէ.): Էջմ. Գե. 57, 326ր (1294: Мартъ, Сборники притчъ Вардана. Յաւելում, էջ 12): Երեւան, 1031, էջ 443 (ժէ.): Պարիս, 165, 145ա (ժէ.): էջ 443 (ժէ.): Պարիս, 165, 145ա (ժէ.): Երուսաղէմ, 830, 205ա (1677): 1240, 328ր (1686): Թաւրիզ, Ա., 14, 264ա (1284. Յուլ. 14): Չմմառ, Անտ. 111, 19ա (ժԼ.): Վիեննա, 543, 209ա (1432. Յուլ. 1016): Չմմառ,

Քէշիշեան, 94, 152ա (ԺԵ. պակաս՝ տունը 494—510): 227, 333ա (1662):

Հրատարակութիւն: 1. Թուղթ ընդ-
հանրական... Պետերբուրգ 1788, էջ 299—
316: 2. Նոյն, Կ. Պոլիս 1825, էջ 215—228:
3. Նոյն, Էջմիածին, 1865, էջ 461—497:
4. Ողբ Եղեւսայ քաղաքի... Կալիպթա,
1832, էջ 167—216:

23ա Ոստանաւոր ասացեալ Ն. Լամբրո-
նացոյ ի վերայ տեառն Ներսէսի Հայոց Կա-
թողիկոսի Կայեցոյ:

Ներսէս պապ ազգի մարդկան...

Ձեռագիր: Երեւան, Թ. 10 (Յայմ. 1610): Երուսաղէմ, 650 (1691): 1208 (ԺԴ.): 1240 (1686):

Գովեստ Ներքողականի Բ. մասն է,
սկսեալ 76 տունէն:

Վկայութիւն. Ն. Լամբրոնացի «Պատ-
ճառ»ին կցած Յիշատակարանին մէջ կը գրէ
խօսքը ուղղելով իր եղբոր Հեթումին. «Ժակ
զրովանդակ վարս երանեալ հօր մերոյ եւ
սուրբ Կաթողիկոսին տեառն Ներսէսի, եթէ
կամիցիս կարգաւորարար ուսանել, նախ քան
զայս է մեր աշխատասիրարար տաղաչափա-
կան բանիւ գրեալ»:

Ներսէս հիւսեց Գովեստս հաւանորէն
1174 օգոստոսին Ներսէս Ծնորհալոյ մա-
հուան տարելիցին, երբ կը գանուէր Հոռոմ-
կայ «Ի վարժումն իմաստից»: Տաղաչափա-
կան իր առաջին փորձերէն մէկն է ան: Կա-
րեւոր պատմական բովանդակութեամբ:

Ինքնին կը խոստովանի իր անվարժու-
թիւնը տաղաչափութեան մէջ:

Չոր ծանուցեալ հաւատացի,
Ստուգեալ ի գրոց տեղեկացի,
Զմինն յընտրելոյ աչօք տեսի.

Գովել բանիւնս բաղձացի:

Այլ զի անվարժ ի չափ տաղի,

Ոտանաւոր տառից կարգի,

Քերթողական մեծ արհեստի:

Ձեզեալ ներհուն ըստ արժանի:

Երկիւղալից անձն իմ լինի,

Թէ ճոխարար բանքս չպատմի

Եւ գերազոյնն յամենայնի:

Հիւսեալ խօսիւք փոքրը ցուցի:

Հ. Գ. Զարբանալեան կը գրէ. «Ունի
Լամբրոնացի քանի մը կտոր մանր քերթո-
ղական գրութիւններ ալ, բայց անոնց ոճը այն-
չափ հեռու է իր արձակ գրութեանց ոճէն, որ

յայտնապէս կը տեսնուի թէ հոռոմացի
ճարտասանին պէս միայն խօսելու ուժով եւ
գեղեցիկ ու համոզիչ լեզուով ծնած էր Լամ-
բրոնացին, քան թէ քերթողարանելու» (էջ
660): Հ. Ալիշան Գովեստս նկատի առնելով
կը գնահատէ. «Այս գրութեան հետեւակ է,
իր մանկական եռանդեան պտուղ, անհա-
մեմատ իր յետագայ թէ արձակ գրութեան,
թէ Շարականաց եւ թէ քանի մի ոտանաւո-
րաց» (Հայագիտութեամբ, Ա., 96):

Մ. Արեղեան, որ վերլուծած է գրութեան,
կը գրէ. «Դա մի պոետ, մի քերթուած է բա-
ռիս սկզբնական նշանակութեամբ իրրեւ ա-
րուեստով յօրինուած մի գործ...: Դա մի
քնարական (լերիկական) քերթուած է, քանի
որ գրաւ մէջ արտայայտուած են հեղինակի
զգացումները առ Ծնորհալին, նա ոչ միայն
պատմում է, այլ եւ գովում, ներքողում է:
Այսպէս լինելով հանդերձ... չունի առանձին
գրական արժէք, որովհետեւ չի արտայայ-
տուած բանաստեղծական ներշնչումով, կեն-
դանի պատկերաւորութեամբ: Ուրբան նա
ջերմ, բուռն մի հուսով է հանդիսանում իր
ճառերի մէջ, այնքան պաղ ու թոյլ է իրրեւ
քերթող» (Հայոց հին գրականութեան պատ-
մութիւն, Բ., Երեւան 1946, էջ 139—140):

Գովեստս ճշգրիտ գնահատելու համար
պէտք է նկատողութեան առնել, որ հեղի-
նակը բաժնած է զայն 10 ուրոյն հատուած-
ներու, որոնցմէ մէկն մին ունի իր սեպակաւ
բովանդակութիւնը, պատմական դէմքեր,
հին եւ նոր, եւ ողբախառն գրութեան Ն. Ծնոր-
հալոյ, որոնք կը կազմեն Զնորհալից պատ-
կերներ, ինքնայատուկ երանգներով, եւ հա-
րազատ զգածումներով: Այս հատուածներն
են.

Տունք՝ ա. 1—6 մուտքն է: Բ. 17—19
նկարագիր ժամանակի 1105էն յառաջ:
Գ. 20—37 գովքն կ'ընէ Գրիգոր Փոքր Վկա-
յաւորի, այն է եղբոր Ներսէսի: Գ. 37—74.
Գովքն Ներսէսի. «Ներսէս պապ ազգի մարդ-
կան...»: Ե. 75—92 պատմադրական Ներ-
սիսի նախնաց, յատկապէս Գրիգոր Վկայա-
ւորի եւ Գ. 93—144 Գրիգորի Փոքր Վկայա-
ւորի եղբոր Ներսիսի: Զ. 109—144 Ներսէս
օգնական իր եղբոր. անոր գրական փաստա-
կեր: Է. 145—201 Ներսէս կաթողիկոս:
Որուն մահէն ետքը՝ Բ. 202—222 կը յաջորդէ
Գրիգոր Տղայ: Ժ. 223—255 Ողբախառն ներ-
քողական Ներսէսի գազալին առջեւ:

Տունքն 256—258 (4—4—4 չափով) ու-
րիշ ձեռքէ յաւելուած է. չունի Վիեննայի
Թ. 543:

Յաջող կարելի է նկատել տունքն 37—
74, ուր ունի ինքնաստեղծ ընտիր տունք,
սիրապէղ արտայայտութիւններ:

Եթէ այս 10 բաժանմունքները, զոր կ'են-
թագրէ Ներքողս, նկատի առնուին, աւելի
իմաստալից եւ կարկառուն պիտի ցոյան տու-
ները:

Հ. Ալիշան, Ծնորհալի, էջ 58—60, 64—
65, 65—67, 109—111, 456—486 եւ այլն
գրեթէ ամբողջութեամբ յառաջբերած է Գո-
վեստս, տուն առ տուն հիւսելով Ն. Ծնոր-
հալոյ Վարքին հետ:

24. Ներքողեան կենսատու սուրբ Խա-
չին, զոր մեծ փառանայապետն Աստուծոյ,
հովիւն փաջ Ներսէս Տարսնեան շարայարեալ
ոստանաւոր չափ առ ի հօրէն մերմէ Դաւթայ
անյաղք փիլիսոփայէ:

Բարձրացուցէք զՏէր Աստուած մեր միարան,
Մարգարէն կանխաձայնեալ տայ մեզ հրա-
ման:

Երկիր պաղէք պատուանդանիս արքունական,
Աստուածաբարձ սրբոյ Սաշիս մեր փրկու-
թեան...:

Ա. մասը կ'աւարտի՝
Եկեղեցի, եկ եւ ուսիր զայս ձայն արժան,
Եւ լեր կցորդ մաքուր հոգւոյն օրհնեղու-
թեան:

Փոխ հատուցուք պէսպէս ըզրանքս գովա-
սան:

Աստուածագոր սրբոյ Սաշիս փառաւորու-
թեան:

Բ. մասը.

Տեառն Ներսէսի ասացեալ յաղագս Կեն-
սարեւ փայտին:

Օրհնեալ եւ փայտ քրիստոսական,
Աստուածագարդ սուրբը նըշան,
Որ դու միայն երանութեան
Յէլիցս հասեր գեր քան զբան...:

Բ. մասը կ'աւարտի.

Եկեղեցի այսօր պարէ
Զպայծառ նըշանս ձայնիս պատուէ:

ԶՅիսուս ի սմա փառաւորէ:

Այժմ եւ յայայն որ գալոց է:

Ընդ ամէնը 604 տող, այն է 151 տուն:

Ձեռագիր: Վիեննա, 185, 134ա—146
(ԺԵ. Յիսուս որդի. Յուլ. 501): 194, 78ր

(ԺԵ. Յիսուս որդի. Յուլ. 514): Զմառ,
Քէշիշեան, Թ. 227, 87ա—93ր (1662. Յի-
սուս որդի): Վիեննայի, Յիսուս որդի, Բ.,
էջ 406. անանուէն):

Գանձարաններ՝ Զմառ, 22, 305ր (ԺԵ.):
Երեւան, Թանգ. 359: Էջմիածին, 424:

Հրատարակութիւն: Ներսէսի Ծնորհալ-
ոյ չափաբերականը. Վիեննայի 1830, էջ
231—263:

Բոլոր ձեռագիրները Ներքողեանիս հե-
ղինակ կը ճանչնան «տէր Ներսէս Տարսո-
նեան». Գանձարաններու մէջ՝ Տաղ Սաշի-
րացին ի Ներսէս Լամբրոնացոյ ասացեալ»:

Վիեննայի հրատարակութիւնը կատա-
րուած ըլլալու է Բ. Յիսուս որդի հաւաքա-
ծոյքէն, որ միակ ձեռագիրն է, որ ունի Ներ-
քողեանս: Կա՞ր ձեռագիրս մէջ Ներսէս
Ծնորհալոյ անունը. խորագիրը, զոր առած
են ձեռագրէս, հետեւեալն է. «Ներքողեան
Կենսատու սուրբ Սաշին առ ի սրբոյ հօրէն
մերմէ Դաւիթ անյաղք փիլիսոփայէ ստացաւ
ոտանաւոր չափով աստանոր եղաւ»: Այս
խորագիրը գրեթէ նոյն է վերը յիշուած խո-
րագրին հետ եւ կ'երեւայ թէ յիշեալ ձեռա-
գիրներու խումբին կը պատկանի եւ պէտք է
ունենար «Ներսէս Տարսնեան»:

Հ. Ղ. Ալիշան, Ծնորհալի, էջ 260—263
խօսած է Ներքողեանիս վրայ. բայց չէ ար-
տայայտած որ եւ է կերպ կասկած անոր
Ծնորհալոյ անունին անհարազատ ըլլալու
մասին:

Թէ իրօք Ներսէս Լամբրոնացոյ գրչին
կը պատկանի Ներքողեանս, կը վկայէ Կիրա-
կոս Արեւելցի իր Յայմաւորութի մէջ, ուր
տալով Ն. Լամբրոնացոյ Վարքը կը գրէ.
«Գրեաց Ներքողականս... եւ ի սուրբ Սաշն
ոտանաւոր չափով» (Վիեննա, Թ. 7, թղ.
548ր. Յուլ. 44):

Հմառ. եւ Զարբանալեան, Պատմ. Հայ
Դպր., 660 «Քերթուած մ'ալ ի սուրբ Սաշն»:

Ն. Լամբրոնացի ոտանաւորի վերածած
է Դաւիթ փիլիսոփայի (Է. դար) ի Ս. Սաշն
գրած ճառը, որ կը սկսի «Բարձրացուցէք
զՏէր Աստուած» բնարանով: Ա. մասին մէջ
նկատի առած է ճառին քննական եւ պատ-
ճառականը. Բ. մասին մէջ գովասանականը:
Ա. մասը երգուած է 4—4—4 չափով եւ ան
յանգով. Բ. մասը 4—4 չափով եւ զանազան
յանգերով:

Ներսէս իր անձի մասին որ եւ է հետք չէ ձգած ամբողջ գրութեան մէջ, ոչ տնական կամ տողակազ գրերով եւ ոչ ալ յիշատակաբանով մը. ինչ որ սիրելի էր Ներսէս Շնորհաւոր իր տաղաշափական գրութեան հետքին մէջ:

25. Տաղ մեծի աւուր Շարաբին քաղման. ի ներսիսէ կամբրոնացոյ: Կցուրդ:

Այսաւր է շարաբի եւ լուսիւն, հանդիստ յերկրի:

26. Ի գուր ստուերին նընջէ արքայն թա՛հաւորն...

Փ. Աշակերտ Տեառն Յովսէփ հաւատարիմ Անտոնիոս պահանջ ըսէր վարդապետին:

Վ. Ի կենդանեաց եւ մեռելոց ի մի բերան, Բեզ գոհութիւն միշտ աւրհնութեամբ ի յաւիտեան:

Ձեռագիրք: Երեւան, 372, 233բ (անաւուն): Պարիս, 80, 158բ: Վենետիկ, Ա. Տաղարան, էջ 443: Բ. Տաղ., էջ 564: 2. Տաղ. 428: ԺԲ. Տաղ. 177: Թիֆլիս, Ներս. 2, էջ 481—483 (1505. Յուլ. 14. անանուն): Վիեննա, 545, 45ա (1617. անանուն): Ը. 6, 799բ (ԺԵ. անանուն):

Հրատ. Բաղմալէպ, 1853, էջ 132—134 (ի թաղումն Տեառն ի Մեծի Շարաբիս ի Ն. Լամբրոնացոյ. Կցուրդ) Ա. Զօպանեան, Հայ էջեր, 51:

Պարիսի ձեռագիրքը ունի «Ի Ներսիսէ Լամբրոնացոյ»: այսպէս նաեւ Վենետիկի (բոլո՞ր) ձեռագիրքը: «Փոխէն» Վենետիկ, 304, 244բ (Յուլ. Բ. 1159. անանուն):

26. Տաղ ժԲ. առաջինը Տեառն ներսիսի կամբրոնացոյ ասացեալ:

Անճառ խնդրութեամբ լցեալ Եկեղեցի սուրբ ցընծայ:

Փ. Անմահութեանց եւ թաղաւոր, Որ եւ ընդ Հաւր միշտ եւ Հողոյն...:

Ձեռագիրք: Երեւան, 372, 357բ—359ա (ԺԴ.):

27. Տաղ Սրբոց Հրեշտակապետացն:

Չարթիր Եկեղեցի ի նորահրաշ հանդէս, Արիք մեք Ելցուք ի յերկնայնոցն մէջ...

Փ. Ձեզ ձայնակից զբարթունք, Պետք երկնայինք եւ իշխանք...:

Ձեռագիրք: Երեւան, 372, 494ա (ԺԴ. անանուն): Վենետիկ, Տաղարան ԺԲ., էջ 119 (յանուն Ներսիսի): Հմմտ. Սիսուան, 91, ծն. 3:

28. Տաղ Սրբոց Գեորգայ գաւառաւորին եւ նմանեաց իւրոց. ի ներսիսէ Տարսնի Եպիսկոպոսէ:

Թագաւորն անմահ յաշխարհէս երեւեալ, Ազատել զազգըս մարդկան ի բանարկութենէն:

Վ. Որ զաւրացոյց զվրկայն, աւրհնեմք միշտ յաւիտեան:

Ձեռագիրք: Երեւան, 372, 456բ—488բ (ԺԴ.): Պարիս, 79, 388ա: Վենետիկ, Տաղարան ԺԲ., էջ 340:

Հրատարակութիւն. Վարք Ս. Գեորգայ, Վենետիկ 1849, էջ 60—62:

Երեւանի ձեռագիրքն ունի. «Ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ»:

29. Տաղ ի սուրբ Յովհաննէս աւետարանիչ:

Յովհաննէս կոյս աստուածարան...:

Ձեռագիրք: Վենետիկ, Տաղարան ԺԲ., էջ 79:

Հմմտ. Սիսուան, 91, ծն. 3. «Ի Սիրելի իւր Յովհ. Աւետարանիչ փափուկ իմաստիւք»:

30. Տաղ Աւետեաց Աստուածածնին:

Ողջոյն սիրալիր բերկրեալ, Աւրհնեալ աստուածընկալ տաճար, Քեզ նըրեմք այսաւր...:

Վ. Փառք քեզ, երանեալ ուրախացեալ, Քեզ գովութեամբ պատիւ ի յաւիտեանս ամէն:

Ձեռագիրք: Երուսաղէմ, 2015: Երեւան, 372, 363բ (ԺԴ.): Վիեննա, 545, 49ա: Ը. 6: Պարիս, 79, 334բ (անանուն):

Հրատարակութիւն: Ն. Վ. Ծովական, Սիսու, 1947, էջ 243:

31. Տաղ Ծննդեան (ի Ս. Աստուածածնին):

Քերովրէից զերազոյն, Սրբոց մաքրենից մաքրազոյն:

Փ. Նոր թագաւորին...:

Ձեռագիրք: Երեւան, 372, 29ա—30ա (ԺԴ. անանուն): Պարիս, 79, 322բ (անանուն): Տիւրքիզէն, 61, 146ա (անանուն):

1 Իրրեւ «Փոխէն», «Օր է աւետեաց» կցուրդին:

Երեւանի օրինակն. Տաղ Ծննդեան Գ. աւուր, Երեկոյն ժամուն: Երեք ձեռագիրքն ալ անանուն:

Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսուան, 91, ծն. 3. Ներսէս Լամբրոնացոյ գիտէ «Մեղեդի հակիրճ ի սուրբ Աստուածածնին. Քերովրէից զերազոյն»:

32. Տաղ Աւետեաց Աստուածածնին ի ներսիսէ Եպիսկոպոսէ կամբրոնացոյ ասացեալ:

Աւր է Աւետեաց. ուրախութեան հնչումն. Պար բոլորեցէք Եկեղեցոյ մանկունք.

Աւրհնել քաղցր երգով զճիւղն աւրհնութեան զսուրբ Կոյսն:

Աւետիս քեզ Մարիամ, զոր Գարբիէլ սկզբնաւորեաց.

աւետիս (երիցս), կոյս Մարիամ աւետիս: Բանաւոր տաճար եղեր, ուրախ լեր (երիցս), կոյս Մարիամ ուրախ լեր:

Տունք Ա.—Բ.:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, Թ. 1637, 236ա (ԺԴ.): Բրիտ. Թանգ. 110. 12բ: 108, 266բ (Յուլ. 280): Բերլին, Թ. 67, 183ա: Վիեննա, Թ. 69, 146ա: 133, 268ա: 514, 5ա: 545, 49ա: 745, 14բ: 1002, 22ա (1654. անանուն): Ը. 6, էջ 808 (ԺԵ.):

Ձեռագիրքներէս ոմանք ունին տաղիս սկիզբը կցուրդ մը (Օր է աւետեաց...): Վիեննայի Ը. 6 ունի վերնագիր մը, զոր առած ենք: Թ. 545 լոկ «Տաղ Աւետեաց Աստուածածնին ի Ներսիսէ»: Այլք չունին կցուրդն եւ անանուն են:

Երեւանի Թ. 372, 263բ ունի կցուրդ եւ փոխէ:

Ողջոյն սիրալիր բերկրեալ,

Օրհնեալ աստուածընկալ տաճար...

Եւ խորագիր կը կրէ. «Տաղ Աւետեաց Աստուածածնին ի Ներսիսէ Եպիսկոպոսէ Լամբրոնացոյ ասացեալ»:

«Տաղ Աւետեաց Աստուածածնին ի Ներսիսէ Եպիսկոպոսէ Լամբրոնացոյ ասացեալ»:

Տաղս «Ողջոյն սիրալիր...» ունի Պարիս Թ. 79, 334բ (ԺԴ.) անվերնագիր:

33. Դարակամ:

Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք Հարցմանց, էջ 637: Կը գրէ. «Ներսէս Լամբրոնացին զԱյսօր յարեալ, գնորդեալ կղզիքն եւ զԹողանցն» արար:

1. Օրհնութիւն Զատիկի Յարութեան Աջ:

Այսօր յարեալ ի մեռելոց փեսայն անմահ եւ երկնաւոր:

2. Կանոն նոր Կիւրակէին.

Օրհնութիւն Գ. Նորոգեալ կըղզիք աս Աստուած Եկեղեցիք հեթանոսաց:

ՀԱՐՑ. ԱԿ.: Որ խոնարհեցար յանճառ փառաց փեսայդ անմահ:

ՄԵԾԱՑ. ԱԿ.: Նոր խորանիդ արեգականն արդարութեան:

ՈՂՈՐՄ. ԱԿ.: Որ վերստին նորոգեցեր ըզմեղ...:

ՏԵՐՅԵՐԿ. ԱԿ.: Այսօր նոր ժողովուրդք...:

ՀԱՄԲ. ԳԿ.: Յորժամ եկին ի զերեզմանն իւզարեր կանայք:

Զմմառ, Թ. 116. «Տեառն Ներսէսի Լամբրոնացոյ Եպիսկոպոսի եւ քաջ վարդապետի ասացեալ»: Օրհնութեան տնական գիրքը կը հիւսեն՝ ՆԵՐՍԷՍ:

Հ. Զամչեան, Գ. 95 կը գրէ. «Ի նմին ժամանակի եղբայր սորա Հեթում շինեաց զԵկեղեցի ի սուրբ ուխտն Սկեռայ... եւ յաւուր Նոր Կիւրակէի ի նաւակատիս այնր տաճարի մատոյց անդ պատարազ Լամբրոնացին. եւ որպէս երեւի՝ ի նմին աւուր երգեաց զարականն նորոգեալ կղզիք»:

Եկեղեցոյն շինողն է Օշին Բ. հայրն Հեթումի եւ Ներսէսի իրր 1154/5ին. իսկ Հեթում նորոգեց եւ նկարադարեց իրր 1180ին: Զամչեանի անձնական ենթադրութենէն է գրի առնուածը:

3. Որդւոցն եւ Թողանց Ս. Գրիգորի:

ՀԱՐՑ ԱԿ.: Որ զլոյս աստուածային քո գիտութեան հիւսիսական ազանց ծագեցեր...:

ՈՂՈՐՄ. ԱԿ.: Որ հրաւիրեցեր զորդիս մարդկան յորդեգրութիւն...:

ՏԵՐՅԵՐԿ. ԱԿ.: Այսօր ընդ երկնային զըւարթունան...:

ՄԱՆԿ. ՀԱՄԲ. ԳԿ.: Աստուածային հաւատոյ հարցն սրբոց զաւանուսն...:

Զմմառ, 116. «Ներսիսի Լամբրոնացոյ է ասացեալ: Հմմտ. Ամատունի, Պարակա՛նոն, 113:

4. Համբարձման:

«Զարական Համբարձման Տեառն ասեն արարեալ սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ» (Աւետիսեան, Բացատրութիւն Շարականաց, 342: Հմմտ. Ամատունի, էջ 103):

զաղապարուած է յետնագոյն դարուն ընտիր օրինակէ մը» (Բագմալէպ, 1935, էջ 186): Ճշդիւ նոյն դասաւորութեամբ ինչ-պէս էր Մարաշի ձեռագիրը (Հայաստան), մի եւ նոյն թուականներով եւ այլն: Նոյնը հրատարակուած է Զարբանաբեան, Մատենադարան, էջ 754—755. Հայաստանում, Բ., էջ 432. Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., 599—601:

Թարգմանիչը կը շեշտէ, թէ Օրինագիրքին թարգմանութիւնը կատարուած է երկու անգամէն. նախ Օրէնք թագաւորաց ասորի եւ յետ որոյ ապա Մովսիսական, Լեւոնի եւ Կոստանդեայ եւ Զինուորական օրէնքները յոյն բնագիրներէ: Յունարէնէ թարգմանութիւնք ի գլուխ ելած են «ՈՒՆ» տարւոյն «Լեւոն թագաւորի» օրով: Որովհետեւ Լեւոն թագը ընդունեցաւ «ՈՒՆ» տարւոյն, հարկ է «ՈՒՆ» (1196) կարգաւ ՈՒՆ (1198):

Սրբագրութեան կարօտ է երկրորդ Յիշատակարանն ալ. «Յամա քահանայապետութեան Հայոց Գրիգորի, որ երրորդ էր նախնեացն իւրոց ի Հռոմկայն յաջորդ աթոռոյն, ի թուին ՈՒՆ. (1193). ի ԺԼ. ամի նորին հայրապետութեան»: Այս տեղիքը տարա-կուսական դատած էր Հ. Ալիշան: Գրիգոր Դ. Տղայ կաթողիկոս դա՛ րարձրացած էր 1173, սեպտ. 9ին իրրեւ երրորդ յաջորդ Հռոմկայի աթոռին վրայ. եւ վախճանած 1193, յուլիսին ի Տարսն, իր հայրապետութեան ի. տարւոյն: Ուստի ԺԼ. տարին էր ՈՒՆ (1191):

Ես կ'առաջարկեմ «ՈՒՆ» կարգաւ «ՈՒՆ».

«Ի ԺԼ. ամի» կամ «յԱ. ամի» եւ կամ «յԺԼ. աւուր». այլ է 27 սեպտ. 1173:

Այս միջոցին պէտք է պատահած ըլլայ ինչ որ կը պատահի Յիշատակարանի յաջորդ տողերու մէջ. «Յեկին առ Հայրապետն ի Հայաստանեայց աթոռնք կղերիկոսք եւ աշխարհականք» ի խնդիր Հայոց «Քաղաքական օրինաց» մատենին: Ներսէս, որ Կաթողիկոսէն Հռոմկայ կանչուած էր, անոր հետ մի առ մի աչքէ կ'անցնէ Կաթողիկոսարանի Գրադարանին մէջ պահուած գիրքերը. բայց «ոչ գտաք, կ'ըսէ, Օրէնք». վասն զի «Քաղաքի Օրէնքն ոչ գտաւ ի մէջ Հայոց, ո'չ յեկեղեցին եւ ո'չ առ իշխանս»: Կաթողիկոսը «խնդիր առնէր առ այլ ազգս. եւ պատահաւ անդ յԱսորեոց թէոզոս անուն կիրթ յիմաստութեան քահանայ, յայտնեաց

Տեառն», զի գոյր առ ինքն այս (Ասորա-հոմաճական) Համառօտ Քաղաքական Օրինագրութիւնն: Եւ հրաման տուեալ ինձ տառապեալ իւր ձեռնասուն որդւոյ Ներսէսի (քահանայի)՝ յեղաշրջեցաւ ի հայս»:

Ո՞վ է այդ «թէոզոս» ասորի քահանան «կիրթն յիմաստութեան»: Մեզի ծանօթ է այս շրջանին թէոզորոս Բար Վահրուն Մեղիտենցի (Մալաթիացի) քահանան, աշակերտն եւ պաշտօնեայն (սինկեղոս) Միքայէլ յակորիկ Ասորեոց պատրիարքի:

Կը պատմէ Միքայէլ Յակորիկ Ասորիներու պատրիարքը իր ժամանակագրութեան մէջ (Գ. 335), թէ թէոքիանոս երբ երկրորդ անգամ Հռոմկայ ուղարկուած էր Մանուէլ Կայսեր կողմէ Միւսթեան խնդրոց համար, խնդրած էր իրմէ թուղթով մը ժամադրութիւն. բայց ինքը խոյս տալով անոր հետ տեսակցութենէ, զրկած էր Հռոմկայ իր աշակերտն եւ պաշտօնեան (սինկեղոսն) թէոզորոս Բար Վահրուն, որ հմուտ մըն էր իմաստախրական ուսմանց: Սա ներկայ գտնուեցաւ թէոքիանոսի եւ Ներսէս Ծնորհաւոյ մէջ տեղի ունեցած վիճարանութեանց իրրեւ գիտող մը (1172): Ոչ թէոքիանոսն եւ ոչ Ներսէս Լամբրոնացի յիշած են իր անունը: Բայց թէոքիանոսի Հարցաքննութեանց վերջը կը յիշուի յոյն օրինակին մէջ, թէ թէոզորոսի եւ թէոքիանոսի միջեւ բանակցութիւն եղած է Քեսուն (Migne, Patr. gr. 133, էջ 271—298. հմտ. Ալիշան, Ծնորհաւոյ, 432):

Ներսէս Ծնորհաւոյ վախճանեցաւ 1173, աւգոստոս 13 (15)ին: Աթոռին վրայ յաջորդ ընտրուեցաւ Գրիգոր Դ. Տղայ կաթողիկոս (1173, սեպտ. 3ին): Օծութեան ներկայ էին Քեսունի Գրիգոր եւ Ռարանի Բարսեղ ասորի կաթիկոսները: Երբ յայտնեց կաթողիկոսը իր ընտրութիւնը գրով Միքայէլ Պատրիարքին, ան ալ պատասխանեց մաղթանքներով եւ ընծաներով: Պատրիարքին պատգամաւորներու անունները չեն յիշատակուած. կրնանք սակայն ենթադրել, թէ անոնցմէ մէկը եղած ըլլայ թէոզորոս:

Պարագայ մ'եւս:

Միարանութեան խնդրոց համար նոր ժողով մը գումարուեցաւ Հռոմկայ 1177ին: Ներկայ էին 32 հայ կաթիկոսներ. «էր (!) ընդ նոսին եւ յեպիսկոպոսապետէն Ասորեոց (Միքայէլէն) վարդապետք եւ իմաստուն արք» (Ն. Լամբրոնացի, Պատմաւ, էջ 180): Այս տեղիքը թերեւս նախնարար գրուած ըլլ

լայ «էր ընդ նոսին եւ... <թէոզորոս> վարդապետ եւ իմաստուն այր»: Յամենայն դէպս եթէ ներկայ էին ժողովին Ասորիներ, անոնցմէ մէկը ըլլալու էր թէոզորոս իրրեւ հայերէնագէտ:

Յիշատակարանին «ՈՒՆ եւ ի ԺԼ. ամի» ուղղելով ՈՒՆ. յԱ. ամի կը ստանանք 1173/4 տարին. այս շրջանին Ներսէս Լամբրոնացի իրրեւ արեղայ կը գտնուէր Հռոմկայ «ի վարժումն իմաստից»: Իսկ եթէ «ՈՒՂ (1177) կարդանք, հարկ պիտի ըլլայ «ԺԼ» ենթադրել նախնարար՝ «Ի Ե. ամի», որ դժուար է:

Աւելի ուշ շրջան փոխադրել թոյլ չի տար թէոզորոս Բար Վահրունի կենսագրութիւնը. վասն զի անիկա 1179/80էն մինչեւ 1193 տարիներուն, երբ իր կուսակիցներէն ընդդէմ Միքայէլ պատրիարքի հակաթոռ պատրիարք հռչակուեցաւ, կրեց Յովհաննէս անունը: Եւ որովհետեւ չկրցաւ օրինաւոր պատրիարքին (Միքայէլի) աթոռը դրաւել, հարկադրուեցաւ հեռանալ երկրէն. փորձեց նախ երուսաղէմ հաստատուիլ. բայց ապա դիմեց Հռոմկայ, ուր գտաւ Գրիգորիս Դ. կաթողիկոսին ասանջականութիւնը: Կաթողիկոսը ներկայացուց զինքը ապա Լեւոն իշխանին, որ ճանչցաւ զինքը պատրիարք Կիլիկիան Հայաստանի յակորիկ Ասորիներու: Վախճանեցաւ 1193ին: Կը յիշէ զինքը Ներսէս Լամբրոնացի իր առ Լեւոն թղթին մէջ. «Պատրիարքն Ասորեոց, որոյ գրերն առ մեզ են եւ րարի վկայութիւնն մեր աղքատութեան մեծահոգակ» (էջ 226): Այդ գրերէն մին, գրուած «առ եպիսկոպոսն Տարսնի» ասորիէն լեզուով, հրատարակեց J. Gerber, Zwei Briefe Barwahn's, Halle, 1911, էջ 11—67: Bar Vahnunի մասին հմտ. Chronique de Michel le Syrien, t. III, Paris 1905, 382—388. A. Baumstark, Geschichte der syrischen Literatur, Bonn 1922, S. 300—301:

Այս թէոզորոսի համար կ'ըսուի թէ հմուտ էր յոյն, հայ եւ արաբ լեզուներու ինչպէս իր մայրենի ասորի բարբառին:

Լամբրոնացի ասորի քահանան «թէոզոս» կ'անուանէ. ուրիշ տեղ Կ. Պոլսոյ «թէոզորոս» պատրիարքը յորջորջած է «թէոզորոս» անուններու նմանահնչիւնը պատճառով եւ կամ հեղինակին եւ կամ իր գրիչներուն շփոթիլ անուններս:

Արդ ընդունելով, թէ Յիշատակարանիս թէոզորոսն նոյն է թէոզորոս Բար Վահրուն

քահանայի հետ, եւ ան է որ տրամադրեց Կաթողիկոսին ասորիէն Օրինագիրքը, դիւրին պիտի ըլլայ ըմբռնել իրաց առած ընթացքը. այսինքն Կաթողիկոսը յանձնարարեց Ներսէսի, որ հոգս պիտի թարգմանութիւնը: Ներսէս եւ թէոզորոս լծուեցան գործի. թէոզորոս ասորի բնագիրը ձեռքին թերադրեց օրէնքները հայերէն լեզուով եւ Ներսէս գրի առաւ անսայթաք հայերէնով: Այսպէս «յեղաշրջեցաւ այն ի հայս»: Չ'ըսեր Ներսէս «յեղաշրջեցի», այլ «յեղաշրջեցաւ» աշխատակցութեամբ երկուքի: Նման եղանակով թարգմանուեցան ապա նաեւ ուրիշ երկեր յունարէնէ: Ինչպէս վերջիններս ենթարկեց Ներսէս քերթողօրէն սրբագրութեան, նոյնպէս ընթացած պէտք է ըլլայ նաեւ այս դէպքին: Կան Օրինագիրքէս օրինակներ, որոնք ռամկախառն հայերէնով են, եւ կան օրինակներ ալ որոնք գրաբար բարբառով են:

Այս այսպէս կոչուած ասորահոմաճական Օրինագիրքը կը ներկայացնէ ժողովածու մը օրինական որոշումներու, որ կազմուած է Ասորիքի եկեղեցականներու դատաստանական խորհուրդին համար: Ծիշդ չէ թէ ան միայն երեք քրիստոնեայ Կայսրներու քաղաքական օրէնքները կը բովանդակէ, այսինքն Օրէնք յաղթող թագաւորաց Կոստանդիանոսի, թէոզոսի (Ա.) եւ Լեւոնի: Յամենայն դէպս Լեւոնի (457—474) թագաւորութեան շրջանէն ոչ յառաջ, բայց մօտաւորապէս 468էն ետքն է որ թարգմանուած է ասորիէն: Այս ասորի օրինակէն թարգմանուած է հայերէնը եւ ասիէ ալ վրացերէնը: Ասորիէնէն յառաջադայած են նաեւ արաբերէն պէսպէս իմրադրութիւնները: Ունի ասորիէնն ալ իր կարգին 4 զանազան իմրադրութիւններ. լաւագոյն օրինակը կը համարուի այն ասորի ձեռագիրը, որմէ թարգմանուած է հայերէնը, այժմ կորսուած:

Հայերէնը թարգմանուած է ոչ 1193ին, այլ, ինչպէս տեսանք, 1173, սեպտեմբերի վերջերը: Թարգմանուած է թէոզորոս ասորի քահանայի օրինակէն եւ անոր թիւյրութեամբ Ներսէս քահանայէն, հրամանով Գրիգորիս Դ. կաթողիկոսի:

Թարգմանութիւնը կատարուած է ասորիէնէն, ինչպէս հաստատած է Սախաու, ուստի ոչ յունարէնէն, ինչպէս կը համարի Բաւմաշեան, եւ ոչ ալ արաբերէնէն, ինչպէս կ'ենթադրէ Ղլտճեան:

Կանոններու թիւն է ըստ ոմանց ճԾԶ, ըստ այլոց ճԾԱ եւ ճԾ. բայց սկսուածքն եւ վերջաւորութիւնը ամէնուն քով նոյն:

Թարգմանութիւնս կատարուած ըլլալով 1173ին, ան կարող էր ծանօթ եղած ըլլալ Հայոց Դատաստանագրոց հեղինակին 1184ին:

Դատաստանագիրքի քննիչները հաստատած են, որ Օնինագիրքէս փոխառութիւններ կան Դատաստանագիրքին մէջ:

Գրականութիւն: 1. H. Petermann, Über die armenische Übersetzung der Gesetze Constantins: Monatsberichte der K. Akad. der Wissenschaften zu Berlin 1867, S. 419—424.

2. J. Kohler, Altsyrisches und armenisches Recht: Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft 19 (1906) 103—130.

2. ՅՈՒՆԱՀՈՍԵԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԳԻՐԻՔ

Հետեւեալ Օրինագիրքը անծանօթ է իր ծագումով: Յ. Կարստ կը համարի յունահռոմէական օրինագիրք մը, որ հաւանօրէն ասորական միջնորդութեամբ հասած է Հայոց: «Ասոր նոյնացումը չէ յաջողած մինչեւ այսօր» (էջ 29):

Պէտք է քննել, թէ արդեօք Ասորահռոմէական Օրինագիրքին հետ միաժամանակ թարգմանուեցաւ:

ՀԱՄԱՌՈՏ ԺՈՂՈՎՈՒՄՆ ՕՐԻՆԱՅ ՎԵՐԱՏԻՆ

Ա. Իւրոյ դատաւորին եւ իշխողի քաղաքին չէ պարտ զնալ արտաքոյ յայլ աշխարհ իրաւունս ասնել...:

ՎՋ. 26. Աղջիկ, զոր ձեռնառու են եւ մեռանի խօսնայրն... ամէնն մնայ կնոջն:

Ձեռագիրք: Էջմիածին 488, 105ա: 778, 324բ: 795, 332ա: 209, 42բ: 485, 215ա: 487, 4ա: 2593, 219բ: 2մմառ, 202, 26բ: 226, 299բ: Երուսաղէմ, 182, 161բ (Յուց. Բ. 142): 805, 205ա: 366 (պկս.): 1183: Վիեննա, 579, 437բ: 581, 314ա: 582, 97ա: Լազ. ձեմ. 128, 32ա: Պարիս, 177, էջ 169): Վենետիկ, Թ. 1229, էջ 571:

Հրատ.: Բառաքան, Բանասէր, 1907, էջ 14—18:

2.

ԲԻԵՋԱՆԳԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ
Հայկական Կիլիկիա մինչեւ 1180 Բիւզանդական Կայսրութեան սահմանին մէջ էր: Կարծէին հոն բիւզանդական օրէնքները:

Այդ օրէնքները ի զօրու մնացին հոն նաեւ այնուհետով, որովհետեւ նոր տէրերը չունէին իրենց սեպհական օրէնքներ:

Շատ ուշ խորհեցաւ Լեւոն Ա. Թաղաւոր Անտիոքի Անտիոքը արժեքներ իր իշխանութեան սահմաններու մէջ: Միաժամանակ կարեւոր տեսաւ Սմբատ Գունդատար Կիլիկիացոց համար պատրաստել ուրոյն Դատաստանագիրք մը հետեւելով Միսիթար Գոշի սեպհականութեամբ Դատաստանագիրքին:

Անոնցմէ յառաջ զգացած էր Տարսուի արքեպիսկոպոսը քաղաքական Օրինագիրքի մը պէտքը: Ինչպէս տեսանք վերադոյն, թարգմանած էր ան 1173ին ասորի բնագրէ Ասորահռոմէական Օրինագիրքը վերին Հաստանի համար: Անկէ քսան տարի յետոյ կը ձեռնարկէ թարգմանել Բիւզանդական Օրինագրութիւնը, ձեռագրէ մը, զոր «ձեռագրեալ» կ'անուանէ, այս ինքն հնագիր օրինակ. յամենայն դէպս 800էն ետքը գրուած, բայց նախորդ շրջանի օրինագրութիւնը պարունակող, որոնք 2.—Թ. դարերուն կը պատկանին, խմբագրուած յոյն լեզուով, ուսմիախառն տարագրի տակ: Այս անկման շրջանի բիւզանդական օրէնագրութիւնը տակաւին չէ ուսումնասիրուած. այս պատճառով ալ չենք կրնար ցոյց տալ հայ թարգմանութեան հիմ ծառայած բնագրերնու մեր ծառոր օրինակներ: Այս կէտի մէջ նկատի առնելու է եւ այն պարագան, որ թարգմանիչը նպատակ չէ ունեցած ամբողջական բնագրերնը ներկայացնել, այլ բաւականացած է «ծայրաքաղ» համառոտութեամբ:

Այս Օրինագրութիւնը այլ եւ այլ դատաւորութեամբ ներկայացուած են հայ ձեռագրերնու մէջ, որոնք մեծաւ մասամբ ուշ ժամանակէ են, զետեղուած Հայոց Դատաստանագիրքին վերջը. հազուադիւր են ինքնակաց օրինակներ, հին թուականներով: Այս պիտիներէն մէկն է Վենետիկի Թ. 1223, գրուած պարոն Օշինի համար, հաւանօրէն ԺԳ. դարու վերջերը:

1. ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՅԱՐԻՆԱՅՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆԱՅ ՂԵՌՈՆԵ ԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՅ ԽՄԱՍՏՈՒՆ ԵՒ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԹԱԳԱՌՈՐԱՅ. ԶՈՐՈՅ ԵՒ ՄԵԾՍ ՅՈՒՄՏԻՆԻԱՆՈՍ ՆՈՐՈԳԵԱՅ ԶԱՐԳՆ ՈՒՂԱԵԱՒ Ի ԲԱՐԵՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ:

ա. Համառատ բնութիւն ի Քաղաքական արիմաց Թէոդոսի, Յուստինիանոսի,

Ղեւոնի Կոստանդիանոսի բարեպաշտ քաղաքաց:

Յառաջարան Քաղաքական Արիմադրութեան:

Տէր եւ արարիչ Աստուածն մեր, որ ստեղծ զմարդն ի պատիւ անձնիշխանութեան, օրէնս ետ նմա...: ՎՋ. բարեխոհ Սակիլիոսի հրամայեցաք նշանագրել եւ ընդաւրինակել յամենայն դատաստանացն գլխոց. զի բարի վարձս ընկալցի...:

Այս Յառաջարանս իր խորագրով հանդերձ զետեղուած է Յաղթող Թաղաւորաց Օրէնքէն յառաջ եւ կը գտնուի ինչ ինչ ձեռագրերնու մէջ միայն՝ էջմ. 488: 778: 795: Եղմ. 157: 849: Ձեքուշ, 37: 2մմառ, 202 (սկ. պկս.): Կը պատկանի, ըստ յոյնին, այստեղ, ինչպէս ունի Վենետիկի Թ. 1223, էջ 30:

Բ. Ամենիմաստ քաղաքացն Հռովմայեցոց արիմադրութիւն: Տիտղոս Ա. Գլուխս ունի Դ.:

Յանկ Ա.—ԺԹ. տիտղոսներու. «ա. վասն հաստատութեան ամուսնացելոցն եւ արձակման...»: ՎՋ. ԺԹ. Ժբ. վասն որք պղծեն զլրօնաւոր կանայս:

Գ. Ընտրութիւն համառոտ յԱրիմացն քաղաքականաց Լեւոնի եւ Կոստանդիայ իմաստուն եւ բարեպաշտ քաղաքաց. գորոյ եւ մեծն Յուստինիանոս նորոգեաց զկարգն ուղղեալ ի բարեպաշտութիւն:

Տիտղոս Ա. գլուխ ա. բ. գ. դ.: Ա. Կանոն վասն հաստատութեան եւ արձակման: ա. Հաստատեցի ամուսնութիւն քրիստոնէից այսպէս. Եթէ ի տղայական հասակէն...:

ՎՋ. (ԺԹ. տիտղոս) Ժբ. Եթէ որ յաղիւտակէ... եւ ինքն իւրով մասամբն կացցէ ի վանսն յապաշխարութիւն:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, 488, 107ա: 778, 330բ: 795, 335ա: 556, 1ա (ԺԳ.): 209, 45ա (ԺԷ.): 2մմառ, 202, 52բ: Վիեննա, 579, 446ա: 581, 319բ: Օքսֆորդ, 96: Վենետիկ, 223, էջ 30—144: Երուսաղէմ, 182, 332ա:

գ. Յաւելուած:

ԺԹ. Ժբ. ըստ ցանկին կ'աւարտի այս տեղ: Ձեռագիրքներէն ոմանք ունին իրրեւ շարունակութիւն.

ԺԳ. վասն արդարութեան Օրինացն յԱ. եւ յԲ. Տիտղոսէն եւ յառաջին Գրոցն:

Արդարութիւն է հաստատուն եւ սեփհական խոկումն...:

ԺԴ. վասն արդարութեան աստուածայնոյն եւ մարդկայնոյն:

Ինչ որ աստուածային արդարութիւն է, ոչ է մարդկային...:

ԺԵ. վասն բնութեան օրինաց հեթանոսաց. Քաղաքականաց յԱ. Տիտղոսէն եւ յԲ. Գրոց հրամանացն:

Օրէնքն բաժանի ի քաղաքս եւ յաւանս քաղաքաց...:

ՎՋ. զոր պատրաստեաց Աստուած պահողացն զօրէնսն:

Վենետիկի Թ. 1223, ունի Ա.—2:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, 556, 73ա: Վիեննա, 589, 474բ—476ա: Մարաշի օրինակը: Վենետիկ 1223:

Հրատ.: Հայաստան 1847, Թ. 63: Հմմտ. Բագմալէպ, 1848, էջ 42:

Լեւոն եւ Կոստանդին Իսաւրացի Կայսրներու 740ին հրատարակած 'Εκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντηρῶ γενομένη ἀπὸ τῶν ἰνσιτοῦ-των... τοῦ μεγάλου 'Ιουστινιανου διατόξεον καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρῶπότερον տպագրութեամբ տուած են K. E. Zachariae von Lingenthal, Collectio librorum iuris Graeco-Romani ineditorum, Leipzig, 1852. նոր հրատ. A. G. Monferratus, Athen 1889: Հմմտ. Karst, 28: Ամատունի, 182—183.

2. ԱՌԻՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՌԻՆԱՅ ԹԱԳՈՒՀԻՈՅ, ՄԱՐԻ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՅ:

վասն զգուշանալոյ երդմանց ըստ պատուական Տեառն հրամանին: — Բարութեանց [Տեառն] պարգևող եւ պատճառ եւ տէր զամենեցուն Աստուածն հաւատամբ...:

Այս եւ յաջորդ հատուածները ձեռագիրներու մեծ մասը զետեղած է Թ. 1, ԺԹ. տիտղոսին Կանոններու մէջ իրրեւ ը. եւ Բ. գլուխներ. բայց Վենետիկի Թ. 1223 ունի անջատ: Իրենէ Կայսրուհին 797—802:

Յոյն բնագիրն՝ J. Zepos, Jus graeco-romanum, I. 45—49. Nov. 27.

Ձեռագիրք. Վենետիկ 1223, էջ 347—360: Տեա վերը Թ. 1:

3. ՅԱՐԻՆԱՅ ՅՈՒՄՏԻ(ՆԻ)ԱՆՈՍԻ

Գլուխ ԺԲ. վասն պատուելոյ Թաղաւորաց եւ իշխանաց զԿանոնս եկեղեցւոյ եւ որ

մէջ կը հրատարակէ Յայտնութեան գիրքը վաւերական եւ Անդրէաս եպիսկոպոսի Մեկնութիւնը ընդունելի: Բայց Կ. Պոլսոյ պատմաբաններու թուին մէջ ոչ թեւալիտոս եւ ոչ ալ եւթալիտոս անունը կը յիշուի:

Յիշատակ տալիս գտողի տեառն Ներսիսի գերաւորակ վարդապետի, զոր գտնալի մեծն Անտիոք գրեաց զսա ի լուսաւորութիւն հոգւոց:

Ես Ներսէս նուաստս ի Քրիստոս եւ տարտամս յուսումնասիրաց, վերջին եւ նուազեալ ժամանակի ծնունդ, յընթեռնուն զՅայտնութիւնն Յովհաննու տաղնապէի յանձն իմ առ ի յոյ գիտել զլուծումն բանից սքանչելեաց. եւ այսր անդր խոզելով զՄեկնութիւնն նորին ի մերս բարբառ ոչ գտի: Յետ որոյ եհաս ինձ ընթանալ ի մեծն Անտիոք եւ շրջելով յոր անդ վանորայք Հոռոմոց եւ Փռանդաց, այս տենչումն բորբոքէր ի միտս իմ. ուստի եւ քննեալ գտի ի գրեանսն հրոհակաւոր ուխտին սրբոյն Պաւղոսի ի քաղաքի անդ զՄեկնութիւնն Յայտնութեանս ի Լուսնապարտ բարբառ եւ ի նոյն գիր, որով վարին Փռանդք, երկուց Մեկնաց արարեալ. եւ փափագելով թարգմանել՝ ոչ գտի զոք որ յայնմ բարբառոյ ի հայս կարէր յեղաշրջել: Ապա ելեալ արտաքոյ քաղաքին ի սուրբ լեառն որ ի հիւսիսոյ կողմն անդր ի մի վանորէիցն Հոռոմոց, որում անուն էր Բեթիաս, առ ոմն արգելաբան միայնակեաց, որոյ անուն Բասիլ, կնքեալ գտի զցանկալին ի հելլենացի բարբառ եւ ի գիր, ուղղարան եւ վայելուչ, որ լեալ էր Աթանասի պատմաբանի նորին քաղաքի: Եւ ինդրեալ աղաչանօք ի բարեմիտ առնէն՝ առեալ փութացայ զրովքն ի հայրապետական աթոռն առ տէրն իմ եւ կաթողիկոս սուրբ Գրիգորիոս, զոր ծանուցեալ ուրախ եղեւ ըյծ եւ հրամայեաց թարգմանել ի ձեռն մետրապոլիտն Յերապոլիսի Կոստանդեայ, որ անդ ի ներքոյ սրբոյ հայրապետին հովանոյ հանդէս: Եւ սկսեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ եւ սրբոյ տեառնն՝ նա ի թարգմանել եւ ես ի գրել. վերընծայեցաք եկեղեցւոյ Հայաստանեայց ուսումնասէր մանկանց զայս սքանչելի եւ աստուածային Յայտնութեան Մեկնութիւն:

Ազաւեմ զընթերցողս եւ իմաստութեան գիրողս՝ յիմանալ զիստ իմաստիցն Աստուծոյ քննութեամբս՝ զսուրբ հայրապետն Հայոց գտէն իմ գրիգոր գրարեմիտն եւ

գրարեւէրն եւ զառիմն թարգմանութեանս եւ զհրամայող, մաղթեցէք ի Քրիստոսէ յատիւ խաղաղութեամբ պահել եւ ի հանդերձեալն սրբոյ իւրոց յերկնից արքայութեանն ժառանգակից ընդունել: Այլ եւ զԿոստանդիոն մետրապոլիտն որ թարգմանեաց, եւ զԲասիլ կրօնաւոր, որ զօրինակս եւս, Քրիստոս ողորմութեանն իւրոյ արժանաւորեցէ աղօթիւք ձեր:

Թարգմանեցաւ աստուածային Յայտնութեան Մեկնութիւնն ի թուիս Հայոց ՈԻԸ (1179) ի սուրբ եւ ի հայրապետական աթոռն որ կոչի Հոռոմիլայ, շրջապատեալ յաղենական աղբերէն Եփրատայ, որ մատակարարէ բնակչացն զամենայն մարմնական պիտոյս ինամօքն Աստուծոյ, ընդ հովանեաւ աստուածընկալ Նշանին Վանկոյ եւ այլ սքանչելի սրբոցն որ հանդուցեալ են անդ ի փառս Աստուծոյ:

Իսկ սրբաբանեցաւ¹ ի նշանագրութեանէն քերթողական արհեստիւ ի յապահով աշակերտս ի սուրբ Գէորգ ի մէջ լերինս Տաւրոսի, որ է Գահ Կիլիկիոյ եւ իսկիդրն Պանփիլիայ, ձեռամբ նուաստ եպիսկոպոսի նորին մայրաքաղաքի Տարսուսի՝ տառապելոյն Ներսիսի, շնորհիւ եւ ողորմութեամբն Քրիստոսի, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

— Վիեննա, 61, թղ. 109բ (Յ. 283) եւ Լազ. 178:

Ձեռագիրք. Էջմիածին, 1391, 198ա (1414): 1409, 169ա (1299): 1418, 2ա (1280): 1405, 165ա (ժէ.): 1416 (1662. սկ. պկ.): 1417 (ժէ.): 1419 (1318. սկ. պկ.): 1423 (ժԸ): 1424 (1620): 1425 (1689): 1161, 1169բ (1407): 2516 (1387): 2520, 256ա (1306): Երեւան, 566 (ժէ): Լազ. ձեմ. 178 (1685): Երուսաղէմ, 20 (1825): 404 (ժԴ. սկ. վժ. պկ.): 425 (1679): 505 (ժԸ): 814 (ժէ.): 934 (1817): 998 (1623): 1255: 1026 (1816), 1072, 147ա (1611): 1131 (ժԴ.): 1134 (1822): 1601 (ժԵ.): 1587 (ժէ.): 1681, թղ. 93ա (1285): Վիեննա, 56 Յուց. 265): 351 (ժԳ. Յուց. 803—804): 61

¹ Ուրիշ ձեռքէ յարմարեցած է այս Յիշատակաթարգմանեցաւ աստուածային Յայտնութեան Մեկնութիւնն ի ՈԻԸ թուականութեան Հայոց. եւ սրբաբանէն ձեռն իմոյ նաւաստութեան Ներսիսի ուսումնասիրի եւ Հայոց կաթողիկոսի եւ ի ձեռն Կոստանդեայ մետրապոլիտն (Չարբ., Մատենադարան, 303):

(ժԹ. Յուց. 278—283): 571, 24ա (1283. Յ. 1037): 935 (ժԸ.): Պարիս, 41 (ժԴ.): Չմատ, Քէշիշ. 117 (ժԵ.): Անտ. 8, 329ա (1695. պկ.): 19, 2ա (1693): Բոլոնիա, 3292 (ժէ. Յուց. Գալէմքեարեան):

Հրատարակութիւն: Մեկնութիւնն Յայտնութեան Ս. Աւետարանին Յովհաննու աւարեալ Տ. Անդրէի եւ Արեւտասայ եպիսկոպոսացն Կեսարու: Երուսաղէմ, 1855, 80, էջ 324:

Յիշատակարանը՝ 1. Մեկն. Յայտն. Երուս. 1855, էջ 321—324: — 2. Չարբանաւան, Մատենադարան, 297—303: — 3. Տաւեան, Յուցակ Միսիթ., էջ 283: Հմատ. Հանդ. Ամս. 1906, էջ 2—3: — 4. Արարատ, 1900, էջ 210—211: — 5. Հայապատում, Բ., 427—428: — 6. Ֆ. Մուրատ, Յայտնութեանն Յովհաննու հին հայ թարգմանութիւն, Երուսաղէմ 1911, էջ ձիթ—ձի: — 7. Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., էջ 473—476:

Վկայութիւն: Ներսէս Լամբրոնացի ընդարձակ հատուած մը յառաջ կը բերէ թարգմանութեանն իր առ Յուսիկ զրաժ թուղթին մէջ. ուսկից կու տամ միայն տեղիքս. «Ձիթն առեմք եւ զերանելի աստուածաբանին Յովհաննու սքանչելի Յայտնութիւնն ի վերայ թաղաւորական քաղաքիդ, առ որ բնաւդ ունելով զաղնարկութիւն, ձայնէք որպէս զիստայէն՝ Տաճարն Տեառն, Տաճարն Տեառն. զոր ես ինքնին քարգմանեցի յօրինակէ Աթանասի քաղաքիդ հայրապետի. եւ զտի զլուծումն Մեկնացն որ վասն այնք էր... Եւ զայս Յովհաննէս կանխաւ ի վերայ Կոստանդնուպոլսի ետես եւ Մեկնիչն Անդրէաս եւ Թէոփիլոս մանրամասնաբար հելլենացի բարբառով եւ գրով ի վերայ նորին լուծին, որ կայ առ իս նոյն քարգմանութեամբ» (Ն. Լամբրոնացւոյ, Խորհրդածութիւն Ս. Պատարագի, Երուսաղէմ 1842, Յաւելուած, էջ 24—26):

Ուշադրութեան արժանի է, որ այս տեղիքը, զոր յառաջ կը բերէ Լամբրոնացի, կը պատկանի ոչ թէ Անդրէասի, այլ Արեթասի, որ հոս թէտալիտոս կը կոչուի (Մեկնութիւն, էջ 130):

Գրականութիւն: Մեկնութեան վերլուծութիւնը տուած է Հ. Յ. Տաւեան, Յուցակ, էջ 278—283, ուր վերհանած է մասնաւորապէս հին աղբիւրներէ կոչմունք:

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ներսէս 1179ին կը գրէր, թէ «յընթեռնուն զՅայտնութիւնն Յովհաննու, տաղնապէի յանձն իմ առ ի յոյ գիտել զլուծումն բանիցն սքանչելեաց»: Կը յայտնէր ասով, թէ ունէր ձեռքի տակ Յայտնութեան հայերէն թարգմանութիւն մը: Անոր մուծ տեղիքները լուծելու համար կը կարօտէր Մեկնութեան մը, զոր չէ կրցած գտնել հայ մատենագրութեան մէջ: 1177ին երբ կանչուեցաւ Հոռոմիլայի ժողովին մասնակցելու՝ հանդիպեցաւ Անտիոք եւ Սեաւ (կամ Սուրբ) լեռան վանքերու մէջ փնտուց այդ Մեկնութիւնը. գտաւ նախ լատիններէն թարգմանութիւն մը, եւ ապա անոր յունարէն բնագիրը, որ Անտիոքի Աթանաս եպիսկոպոսին էր: Առաւ զայն եւ տարաւ Հոռոմիլայ, ուր ապա Կոստանդին մետրապոլիտի հետ թարգմանեց: Բայց երբ ձեռնարկեց այդ թարգմանութիւնը սրբաբանելու, տեսաւ որ իր ձեռքի տակ ունեցած Յայտնութեան թարգմանութիւնը շատ տեղեր կը խոտորի այն բնաբաններէն, զորոնք կը ներկայացնէր Մեկնութիւնը: Այդ թարգմանութիւնը համաձայնեցնելու համար Մեկնութեան բնաբաններու հետ հարկադրուեցաւ սրբաբանել այդ թարգմանութիւնն ալ: Ասկէ յառաջ եկաւ Լամբրոնացւոյ անունին հետ կապուած Յայտնութեան թարգմանութիւնը, զոր առաւ զեւ տեղեց իր կազմած Աստուածաշունչին մէջ 1198ին: Այս այն տարին է, երբ Ներսէս աչքէ անցուց իր բոլոր գրաւոր աշխատութիւնները, զատաւորեց զանոնք եւ յաւանդ յանձնեց ապագային: Չգացած էր որ այս տարին իր վերջին տարին էր:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻՈՅ

Այս Յայտնութիւն աստուածաբան աւետարանին Յովհաննու, սրբոյ հարցն մերոյ վարդապետութեամբ պատուեալ ի պէտս վկայութեանց, զերծաւ ի գայթաղութենէ կարծեաց ոմանց, որք այլանդակ իմացան զամանէ: Քանզի մեծն Դիոնիսիոս յաստուածաբանական ճառսն հիւսեաց զվկայութիւն սորա, եւ Իրենիոս Մեղաղու² եպիսկոպոսն, Գրիգորիոս աստուածաբանն ի Հրաժարական ճառն, Գրիգոր Նիւսեայ յեպիսկոպոսացն

² Իմացիր Lugdunum (Lyon) Ղուգդունոն. իսկ Մեղաղէ՝ Հմատ. Մեղաղէ Կեսարիա (Աղաթ. 428):

Համ է այս Թարգմանութեան Բեթիաս վան-
քին մէջ: Գեղեցիկ կը նկարագրէ ձեռագրին
գիւտի եւ Թարգմանութեան պարագաները
յետագայ յիշատակարանին մէջ, զոր ինքը
գետեղած է Թարգմանութեանս սկիզբը յա-
ռաջարանականէ մը ետքը:

Այս տեղ կարենոր կը համարիմ ներկայացնել գրուածքիս բաժանումները եւ նախադրութենէն մաս մը:

Գրիգորի սրբազան պապի երիցու Հռովմայ Բանք պատմականք առ Պետրոս նախասարկեալք իւր վասն քաղաքաւորութեան զանազան հարցն, որք յիտալիա փայլեցին. ի Հորս գիրս:

Նախադրութիւն: — Գովելի է արդարեւ
քան զամենայն ինչ ստանալ զառաքինութիւն,
յորովէ ոչ ինքեանք միայն շահին, այլ եւ որք
զինի ուղիղ վարուցն հետեւին... Արդ բա-
զում փոյթ եղեւ ի հնումն եւ ի նորումն զվա-
րուց սրբոցն զկտակ թողուլ գրով, որք պատ-
մեցին զեղեակսն եւ մարգարէացան զառ-
յապա լինելոցն... Այսպէս եւ որ մեծ է ի
սուրբս հայրս մեր ամենեւեանիկ Գրիգորիոս
մեծանուն քաղաքին Հոռովմայ եղեալ պապ,
լնդ այլ գիրս բազումս զորս պաճուճարանս
եւ խոր մտածութեամբ խաւսեցաւ, երեւե-
ցոյց եւ զվարս որք յիտալիա փայլեցին սուրբ
արք, եւ զգամանակս յորում էին եւ զտեղիս
յոր եղեն: Եւ արար ի հոռովմայեցի լեզու զոր
վասն նոցին զգիրս: Եւ անց ղնդ մէջ ամս
հարիւր վաթսուն եւ հինգ, եւ ոչ ոք փոյթ
արար յեղաշրջել զգիրսս զայս ի հոռովմայեցի
լեզուոյն յերազացի բարբառ: Իսկ Չաբարիա
երջանիկն եւ հրեշտականման առաքելական
աթոռոյն Հոռովմայ պապ, որ ի վերուստ աս-
տուածային օգնականութեամբն վերակոչե-
ցաւ հովիւ եւ հովուապետ եւ առաջնորդ
հաւատոյն, աստուածասէր եւ բարեսէր հո-
գին, յետ ամենայն առաքինութեան եւ ուղ-
ղութեան եղ զանճն իւր եւ յաշխատութիւնս
յայս...»

Կը յաջորդէ Ներսէսի Յիշատակարանը,
տե՛ս վարը:

Գրիգորի սրբազան պատյուն Հռովմայ
առ Պետրոս նախաարկաւազ նորին եկե-
ղեցւոյ:

Գիրք Ա. Գլուխ ԻԲ. : Յառուր միումս յի-
րաց ինչ աշխարհական դրողմանց ծանրու-
թենէն ձանձրացայ յոյժ... (ԻԲ. գլուխը) :

Ֆիրմ Բ. Սրբազան հայրապետին Հոռոմայ Գրեգորի առ Պետրոս նախատարկաւագ

պատասխանի վաւերացումը փոխարինելով հարկային բեռնէկիկտոսի (Ա.—ԼԲ. գլուխ) :

Գիրք Գ. Նորին սրբազան հայրապետին
Գրիգորի առ Պետրոս սարկւսազ (Ա.—ԼԳ.
ԳՂԽԸ) :

Գիրք Դ. Սրբազան հայրապետին Հոմայ Գրիգորի ասացելալ վասն զի ճշմարիտ է հոգեւորն քան զմարմնաւորն (գլուխք Խ.):

Ա. Յետ որ ի դրախտին ուրախութեանն մեղաւք նախահաւրն մարդկան ազգի ի փառաց նորին զրկեցաւ :

ՎՋ. որպէս զի այսու եւ զԱստուած Հաշ-
տեցուցուք, որ փառաւորեացէ զմեզ առ
եւ արժանի արասցէ երկնային փառացն: Կա-
տարունմն Դ. դրոցս:

Ձեռագիրք. Էջմիածին, Նոր Ժողովածոյք, 219 (ԺԳ. / ԺԴ.): Վենետիկ, 305, 153ա—191բ (1849. Սարգիսեան, Յուզակ, Բ., 1165—1168), Կոստյի վանքին բաւորակէր ձեռագրէ. որ Յովհաննէս արքայեղբոր օրինակութիւնը կ'երեւայ⁷: Այս ձեռագիրն ըլլայ Թերեւս Էջմիածնի Թ. 219:

Ուրիշ ձեռագիրներում մէջ պահուած է
Դ. ԳԻՐԵՎ. այսպէս Նոր-Զուղայ, Ամենա-
փրկիչ 163, 163ա—175ա (1292): Վիեննա,
33 (1852, Յուլ. 186): 78, 115ա (ԺԸ. Յուլ.
337): Երուսաղէմ, 1926, 69ա (1308): Սե-
բաստիա, 220 և. 180, էջ 66 (ԺԸ): Զմամա.
Անտ. 73, 113ա (1700):

Գրականութիւն: Չարբանալեան, Մատենադարան, 358—361: Յոյն թարգմանութիւնը՝ Migne, Patrol. latina, 77, 149—432, Բ. դերբը, անդ, 86, 125—204: Հին իտալերէն թարգմանութիւն մը կը յիշէ J. Fabricius, Bibl. Latina mediae et intimae aetatis, հար. 3, (Patavii 1754), էջ 86, որ կարող է «Լոմպարտերէնը» ըլլալ, զոր կը յիշէ Լամբրոնացի.

Անդրադոյն տեղեկութիւններ դործի՝
Մարտին՝ Bardenhewer, անդ, էջ 293—294:

Հ. Տաշեան թարգմանութիւնը կը գտնի
«չատ սորկօրէն» եղած (Յուլյ. 186):

7.
Ս. ԲԵՆԵՏԻԿՏՈՍԻ ՍԱՀՄԱՆՔ
1. Սրբոյ հօրն ԲԵՆԵՂԻՖՈՒՍԻ սահման ա-
ռաջին ընթացից կրօնաւորաց :
ա. Ունկն դիւք, որդեակք, խրատու հաւր

7 Ձեռագրերն սկիզբ դեռեղուած էր Գրիգոր
Մարտ 13. Patr. Or. 21, էջ 159.—(62) այդտեղ վերջին
մասն ժխտելն մնացած, Յուզ. Բ. 1167:

ձեր, խոնարհեցուցե՛ք զլսելիս սրտից ձե-
րոց...

ՎՋ. Ապա եւ մեք վասն նորին պարտիմք
համբերել ամենայն վշտաց, զի ժառանգա-
ւորք լիցուք արքայութեան նորա:

2. Սահմանվ վանից, զոր արարեալ է աշակերտաց սրբոյ հարն Բենեդիկտոսի մանրամասն զգուշութիւն արինաց նոցին. զոր գրեաց վարդապետն վրնջէր ի կողմ իտալիոյ, ի վանքն Փիսկանի. եւ բերեալ յԱնտիոփ ուղղեաց ըստ այսմ արինաց գեոջակաւոր ուխտ սրբոյն Պաղոսի:

Բ. Որպէս շինեն զվանսն: — Ուր հան-
դերձեալ է միաբանութիւն եղբարցն բնակել
է միասին, շինել արժան է վասն բնակու-
թեան նոցա...

Վջ. Աստուած արարիչն, որ զաւրու-
թեանց տէրն է, տագէ քեզ զառող||| (Թերի):

Ձեռագիր. Վենետիկ, 305, 192բ—219ա
(1849: Յուլյ. Բ. 1168): Էջմիածին, Նոր
Ժող. 219 (ԺԳ./ԺԴ.): Երուսաղէմ, 986
(ԺԷ.): Միայն ա. Երուս. 300: 1207: Բեր-
լին, 269, 266բ (ԺԶ.): Վիեննա, 307 (1754,
Յուլյ. 735 (օրինակուած Հարց Բենեդիկ-
տեանց Ս. Գէորգայ վանքի Մատենադարանի
օրինակէն):

Հրատարակութիւն. Սահման Բենեդիկ-
տեան Վանաց, Վենետիկ 1880, 80, էջ 123.
Հայ. եւ լատին թարգմ. դէմ առ դէմ. լա-
տիներէնի վերնագիրն՝ Statim monasticum
Benedictinum a Magistro Berenger concina-
tum a S. Nersete Lambrenensi olim ex La-
tina in Armeniam linguam conversum et re-
cens latinae fidei rursus redditam. Venetia
1880. Ժխայն Բ. մասը: էջ 113—118 վարջ
Ս. Բենետիկտոսի (ի Յայսմաւուրաց) եւ 119—
123 լատ. թարգմ.:

Վկայութիւնք: Լամբրոնացւոյ անանուն
կենսագիրը. «Թարգմանեաց եւ զգիրս Գրի-
գորի պապուն, որ Տիարողոս կոչի» (Հայաս-
420): Կիրակոս Գանձակեցի, 63. Ներդէս
Թարգմանեց «եւ զՊատմութիւն Գրիգորի
պապուն Հռոմայ. եւ զՕրինագրութիւն սըր-
բոյն Բենեդիկտոսի»: Եսայի Նչեցի առ Մատ-
թէոս Թղթին մէջ. «Յանդիմանէ զնոսա
(զԼատինս) եւ սուրբ Հայրն անապատի եւ
բանոնն մաքուր վարուց ճգնաւորաց՝ Մեծն
Բենեդիկտոս (ա՛յսպէս) Լատինացի, գրե-
լով այսպէս ի րանս իւր, թէ Պարտ է զՀո-
րեքարաթին եւ սլութեաթն պահօք անցու-

ցանկի մինչև զինն ժամն, ապա ճաշակել»
(Ճռաքաղ 1860/61) :

ՅՈՒՆԱՏԱԿԱՐԱՆ

«Իսկ ապա ի հուսկ յետին ժամանակս ըստ Թուոյ Հայոց ՈւԻԸ (1179) յամի խոյ Ներսիսի Տարսոնի եպ. ի մանկական հասակ ուսումնասիրութեան տենչանօք շրջելով ի վանորայսն որք առնթեր մեծի քաղաքին Անտիոքայ ի լեառն որ Ռասխանձիր¹ կոչի, յափն ծովուն, հիանայի ի տեսանելն զառաքինազարդ միայնութիւն եւ զճշնութիւն հոռիմայեցի միաբանակեաց վանօրէիցն, որ այժմ կոչին Փռանդք: Եւ իբրեւ ընդ անընտել իրս սիրացեալ՝ հարցի ընդ ոմն իմաստուն կրօնաւոր որ ի Յունաց Բասիլ անուն. Ուստի² սոցա այսքան ուղղութեան կարգացս չնորհ, որով գերադանց դասնին այսօր ձեզ եւ մեզ: Պատասխանեաց. ի Բենեդիկտոսէ երանեալ հաւրէն. զորոյ զվարան պատմէ սուրբն Գրիգոր պապն: Եւ ունի³ արդեւք զնոյն գիրս, ասացի: Պատասխանեաց. Այո: Եւ երբ առաջի իմ. եւ իմ փոքր մի վարժ գոյով հելլենացի գրոյն՝ ընթերցայ աստ անդ. եւ բորբոքեցաւ յիս ցանկութիւն աստուածային գրոցս թարգմանութեան: Այլ զի ոչ կամէի անձամբ վճարել զգործն՝ խափանեցաւ յայնժամ: Եւ թարգմանեցի զնորին Բենեդիքտոսի կարգ եւ զաւրէնս կրօնաւորաց նոյնժամայն ի լատին լեզուէն ի Փռանդ վանս սուրբ Պաւլոսի որ ի քաղաքն Անտիոք, ի ձեռն հասակակից կրօնաւորի միոյ ի նոցանէ, Կիլամ² անուն: Իսկ ապա եկեալ ի վանսն որ Սիմանակլա կոչի հուպ Անարզաւոյ, յորում բաղում գրեանք ի յունական գիրս աւանդեալ է, մանրամասնաբար խուզեալ գտի զայս գիրս. եւ հրճուեալ ի վերայ գեալ գտի զայս գիրս. եւ հրճուեալ ի վերայ այնչափ խնդութեամբ, որպէս գիտեն փորձքն ուսումնասիրութեան, որ է նոյն եւ աստուածասիրութիւն: Առեալ զնացի ի հայրապետական աթոռն որ կոչի Հոռմկլայ յափն Եփրատայ. եւ կամաւն Տեառն մերոյ կաթողիկոսին Գրիգորոյ թարգմանեցի զսա եւ զՄեկնութիւն Յայտնութեանն Յովհաննու ի ձեռն առաքինի մետրապոլտին Յերասպոլսի կոստանդեայ. եւ իմովամբ տկարութեամբ յեղեղեալ եւ ուղղեալ թողի զսոցն յեկեղեցի

¹ Սեղեւկեան քոր է յոսն լերինն, որ հուշէ բերբար-
եանսն, որ է յգր ծովոսն, Zeitschrift für arme-
nische Philologie (1909), 42 206:
² Guillaume,

Հայոց ապացոյց բարեաց եւ հրճուականք միտթառութեան զբաղեցելոյն ի վարս առաքելութեան:

Արդ որպէս ընկալաւ զսա եկեղեցին հռոմայեցի ի յերջանիկ հաւրն Գրիգորի Պատմութենէն եւ եկեղեցին Յունաց ի թարգմանութենէն սրբոյ Հայրապետին Չաքարիայ, նոյնպէս եւ զուր, որ Հայաստանս եկեղեցւոյ էք մանկունք, ընկալարուք ի նուազս պաշտաւակցէ ձերմէ զսոյն եւ հաւատով պատուեալ միտթառեցէք զանձինս ի յոյսն որ ի Բրիտանոս:

Ա. Գրոց վերջը.

Ներսէս տրուպ եւ անարժան,
Սուրբ Պատմութեան սիրով թարգման,
Յորոց սովաւ հողով ցընծան,
Հայցեմ ներումըն թողութեան:

Յիշատակարանս հրատարակուած է. 1. Սահմանք Բենեդիկտեան վանաց, էջ II—III (լատիներէն թարգմանութեամբ՝ էջ VII—VIII): 2. Չարրանարեան, Մատենադարան, էջ 358—360: 3. Հայապատում, Բ., 428—429: 4. Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., էջ 477—480:

8.

ԿԱՐԳԱՊՐՈՒՄԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈՎ ԱՐՐՈՑ

1. Կարգադրութիւն Աստուծով սրբոց մայրաքաղաքաց եւ մետրապոլիտաց եւ արհեստակցութեան: Եւ եղաւ այս կարգ աստիճանացս Բահանայապետից ըստ տիեզերական ժողովոց արիմաց:

Առաջին աթոռ երէցն Հոռոմ զլիաւոր եւ նախապատիւ առաքելոյն Պետրոսի...

Վջ. Հինգերորդ առաքելական աթոռ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ...:

Էջմիածին 1898, 225ա (ԺԴ.): Վատիկ. 3, 270ա: Հմմտ. Չարր., Մատ. 500: Հրատարակուած Z. f. arm. Philologie. I (1903) 198—199: Հմմտ. Fr. C. Conybeare, On some armenian Notical: Byzantinische Zeitschrift 5 (1896) 118—136:

2. Եպիփանու եպիսկոպոսի Կիպրացոց վասն նախապատիւ եկեղեցեաց իւրաքանչիւր արքայոց մայրաքաղաքաց:

Նախ առաջին պատրիարք Հոռոմայ: Պատրիարք Կոստանդնուպոլսի...:

Աստիճանք Մետրապոլիտաց, արքեպիսկոպոսաց ինքնազլիաց:

Նախառաջին Կապադոքիական Կեսարիա...:

Վջ. տասներորդ Տրիմիթուս. մետասաներորդն [առաջնորդ] Կարպատին:

Ձեռագիրք: Էջմիածին 1898, 225ա—234բ (ԺԴ.): Վատիկան, 3, 271բ—284ա (Tisserant, Յուլ. 211—212): Վենետիկ, 261, 101ա (1604. Յուլ. 816):

Հրատարակած՝ Ֆ. Ն. Ֆինկ, Եպիփան Կիպրացու՝ „Ex θεσις πρωτοκλησιων, πατρι-archων τε και μητροπολιτων“. Հայերէն եւ յունարէն. Թիֆլիս 1902, 80 փոքր, էջ 120: Յոյն ամբողջական բնագիրը հրատարակեց H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum; Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften, 21 (1901) 599—641. Հմմտ. մատենախոսականս Հանդ. Ամս. 1903, էջ 58—61:

Էջմիածին Թ. 1698 ձեռագրի մասին, ուսկից հրատարակած է Ֆինկ, տես Zeitschrift für armenische Philologie 1 (1903) 1—32 եւ 97—120:

3. Գիր որ եղեւ առ ի նեղոսէ կրանաւորէ մակակոչեցելոյ նեղոս Դոքսապատիո, ի խնդրոյ եւ հրամանաւ բարեպաշտ մեծի Բագանարին Փռանգաց ի Սիկիդիա կղզին Ռոմերի վասն եինգ պատրիարքացն արքայոց եւ որ նոցունց են արքեպիսկոպոսք ի մայրաքաղաքս, եւ մայրաքաղաքացն եպիսկոպոսք եւ որք ինքնագլուխք են արքեպիսկոպոսք եւ իւրաքանչիւրոցն լինակք ըստ պատրիարքական արքայոց սահմանեալ. եւ քէ երբ կամ որպէս հաստատեցաւ իւրաքանչիւր պատրիարքացն արքայ. եւ վասն կարգաց նոցին եւ յատկական իւրաքանչիւրոցն անուանց:

Ամենամեծատոհմ տէր իմ, վասն պատմութեան զոր գրեցեր...

Վջ. Այս է ամենայն քաղաքք եւ իշխանութիւնք Կ. Պոլսի:

ՈՒՐ. Թուին թարգմանեցաւ ի ձեռն ներսիս եպիսկոպոսի եւ Կոստանդնուպոլսի մետրապոլիտի ի փառս Աստուծոյ:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, 20, 386բ (ԺԴ.): 502, 277բ—294ա (1619): 1784, 140բ (ԺԴ.): 1898, 235ա—245ա (ԺԴ.): Վատիկան, 3, 284ա—298ա (1286. Յուլ. 212): Հմմտ.,

Բէշլէան, 195, 160ա—168ա (ԺԴ.): Օքսֆորդ, 41, 67 (Յուլ. 91): Երուսաղէմ, 700 (ԺԴ.): 858, 207բ (ԺԴ.): 1365 (ԺԴ. պկս.): Նիկոսիա, 16, 146ա (պկս.): Հմմտ. Չարրանարեան, Մատենադարան, 559—560:

Հրատարակած՝ Ֆ. Ն. Ֆինկ, Նեղոսի Դոքսապատի կարգադրութիւն պատրիարքական աթոռոցն: Հայերէն եւ յունարէն. Վաղարշապատ 1902, 80 մեծ, էջ 46 (Des Nilos Doxapatres Tâxiς τὼν πατριαρχικῶν θρόνων armenisch und griechisch. Herausgegeben von Franz N. Fink.

Այսպէս պէտք է ուղղել Չարր., Մատ. 560 եւ Ալիշան, Հայապատում, Ա., էջ 114բ «վասն հինգ պատրիարքութեանց» մասին եղած ենթադրութիւնները:

4. Արժանապատուութիւն ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ, գոր կալցին ժառանգաւոր սարկաւաք:

ա. Եպի տաւն արխանդաւն: Սա զպատիւ անուանն միայն ունի... (Ա.—ԻԶ.):

Վջ. սոքա լիցին ի վերայ այսոցիկ եւ մեք աղաթից եւ բանին հպատակ լիցուք:

Կարգ երգողացն, որք ոչ լինին սարկաւաքք, այլ կէս սարկաւաքաց, եւ երգողաց եւ ընթերցողաց եւ զայլ որ հանգոյն սոցին աշտիճանաց կալցին զձեռնադրութիւն: — Դէմէսիդիոս. լաղին է: Ինքն կայ ի մէջն եւ հրաման տայ երգողացն...: Վջ. Կուկիսիաւս. լատին է: Սա ի զարն արքեպիսկոպոսին... եւ զգացուցեալ ճանապարհ տանէ:

Տեառն Ներսիսի է քարգմանեալ, եպիսկոպոսին Տարսուցի (գ)այստիկ կարգաւորութիւնք:

Հմմտութիւն Թ. 195 ունի. «Թարգմանեցաւ ի բուին Հայոց ՈՒՐ (1179) ի ձեռն ներսիս եպիսկոպոսի Տարսուցի եւ Կոստանդնուպոլսի մետրապոլիտի»:

Ձեռագիրք: Էջմիածին, 1026, 274բ (ԺԴ.): Վենետիկ, 261, 115բ: Վատիկան, 3, 298ա—300ա: Հմմտ., 195, 201բ (ԺԴ.):

Հրատարակած՝ Ֆ. Ն. Ֆինկ. Zeitschrift für arm. Philologie, 1 (1903) 200—204:

Այս Ա.—Դ. գրութիւնները թարգմանուած են Հոռոմիկայ, 1179/ին, ի ձեռն Կոստանդին մետրապոլիտին եւ Ներսէս Լամբրոնացւոյ:

Վկայութիւն: Ներսէս Լամբրոնացի տոմարիկ թուղթին մէջ հետեւեալ կոչումը յառաջ կը բերէ Նեղոսի գրութեան, զոր «Տաք-

տիկոն» կ'անուանէ. «Եւ ի Տաքտիկոնն, յորում կարդ եպիսկոպոսաց սահմանի, գրեալ է, որ Հայոց կաթողիկոսն պատուեցաւ, վասն սրբոյն Գրիգորի, որպէս եւ կղզին Կիպրոսի վասն առաքելոյն Բառնարայ. եւ յիւրեանց եպիսկոպոսացն անունն արքեպիսկոպոսին ձեռնադրութիւն: Եւ զայս ի ձեր գրոց ունիմք հաստատալ եւ ոչ ի Հայոց» (Պորհրդածութիւն Ս. Պատարադի, Երուսաղէմ 1842. Յաւել., էջ 24):

5. Անուանք քաղաքաց:

Հ. Գ. Չարրանարեան, Պատմ. Հայ հին Դար., 660 կը գրէ. «Ժամանակաւ կրտսերագոյնք կ'ընծայեն իրեն (Ն. Լամբրոնացւոյ) նաեւ...: Անունք Բաղաքաց շինողաց ի խնդրոյ Արուսայիտ բժշկի»: Սիւսեան 516 ծն. Ալիշ. Շնորհալի, 120: Այս գրութիւնն է. Տեառն Ներսիսի գտեալ հարցմամբ յԱպուսայիտ իմաստասիրէն:

Սեբեկոս թագաւոր յետ Աղեքսանդրի շինեաց զՍեբեկիա ի յիւր անունն, որ է յոան լերինն որ կոչի Լոռալը Պանսիւր, որ է յեզր ծովուն...: Վջ. Գ. Եղեւիսի, յորոյ անունն շինեաց զԵղեւիսի, որ է Ուռհա:

Չայսոսիկ տեսան իմոյ Ներսէսի կաթողիկոսի սրբոյ, նաեւ տիեզերալոյս վարդապետի եւ իմաստասիրի քննեալ հարցմամբ յԱպուսայիտ իմաստասիրէ եւ բժշկէ Ասորւոց, որ էր յոյժ հմուտ երկուց գիտութեանց՝ ճշմարիտ պատմութեամբ. որոց ողորմեցի տէր Յիսուս Գրիգորոս. ամէն:

Էջմիածին, 1898, 248ա (ԺԴ.): Ասկէ հրատարակեց Ֆ. Ն. Ֆինկ, Zeitschrift für arm. Philologie 1 (1903), էջ 206 (բնդ. ամէնը 13 տող բան): 1770, 358բ⁸: Վենետ. 262, 92ա (1716. Յուլ. 824):

6. Տեառն Ներսիսի գտեալ հարցմամբ ի յԱպուսայիտ իմաստասիրէն:

Մատթան քահանայի որ ի ցեղէն Ղեւեայ, երեք դասերք էին...:

Վջ. Ահա Եղիսարեթ ազգական քո եւ նա յղի է:

— Էջմիածին, 1770, 358բ (1654): 1898, 248ա (ԺԴ.)⁹: Վենետիկ, 262, 91ա (1716.

⁸ Այլուստ բան:

⁹ «Այլուստ»:

27. Կարգ աւրհնութեան որով աւժանեն զինքնակալ արքայն ի նմին քաղաքին ի Հոռոմ, բարձրագոյն քան զամենայն թագաւորս :

Եւս 1922 թ. հասնումն թագաւորս :
 Նախ խոստանայ ի ձեռն Պապուն սրբոյ
 Ինքնակաւն այսպէս. Ես այս անուն շնոր-
 հաւքն Աստուծոյ ինքնակաւ Հոռմայ... :

Էջմ. 1026, 207բ—210ա: 973, 284ա:
Վիեննա, 610, 10ա: Վենետիկ, 297, 172ա
(Յուդ. Բ. 1086):

28. Կարգ աւրհնութեան թագաւորի ըստ
Հայաստանեացի աւրինաց:

Յեա զգեկոյ զամենայն թաղաւորական
զգեսան, ուրոյն զնէն զփիլոնն եւ զթագն ի
վերայ սրբոյ սեղանոցն արծաթի սկտեղբ... :

Հիմնադրվել է, 1026, 235ա—238բ: 953,
501ա: 969, 218ա: Տեղեկություն, 28, 107ա:
Հիմնադրվել է, 1893, էջ 236—237:

29. Կարդ աւրջնութեան ամուսնութիւն տալոյ ըստ Հռոմայ եկեղեցւոյն սովորութեան:

Պատրաստի քաճանայն պատարագի զգեստովն առանց նախորտի . . . :

$129d$ μ δ μ , 1026, 228 μ —234 μ :

30. Կարգաւորութիւն աթոռակալութեան, յորժամ դայ եպիսկոպոսն նստել յաթոն յոր ձեռնադրեցաւ:

Գան ընդ նմա երեք եպիսկոպոսք...:
Էջմ. 1026 242 245

52d. 1026, 243m—245p:

31. Կարգ որ կատարել յորժամ զոսկերս
սրբոց զսուրբ Նշխարս ածեն յարկեղացն ող-
ջունել եւ երկրպագել ժողովոյն ի տաւնս
նոցա կամ յայլ աւր:

Յեւ երկուսն սարկաւաղն առէ բարձրա-
ձայն քարով. եւ եւս խաղաղութեան... կայ-
ցութե քարիով եւ բազկատարած...:

32. $h_{1026} = 245\mu - 249\mu$.

32. Կարդ սրբու թիան աստարի եւ աւրհ-
նու թիան որ ի նմա սեղանոյն:

Նախ քան զսուր նախադասացն, յառաջ քան զգալ Լալիսկոպտանին ի սուրբ տաճնն, զոր կամի սրբել, առաքէ նախ զմի ի սարկուս գացն....:

h₂d. 1026, 251_p—258_m:

33. Կարգը որ լինի հանդուցանել զնշխարանս
սրբոց ի տաճար որ աստ

Պատրաստի Նշխարք սրբոցն յայլ կեկե-
լանէի արեւպիտեղապոսն զարգարեալ ըզգոմ-
թեմս 1886

$k_{22}^{\text{eff}}, 1026, 258_{\text{ur}}-260_{\text{ur}}$

11.

ԹՈՒՂԹ ԲԱՌՆԱԲԱՅ ԱՌԱՔԵԼՈՅ

«Ես ներսէս թարգմանեցի զԹուղթս զայս»
 Ի հայ բարբառ ի թագաւորական քաղաքս ի
 փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ որ է աւրհ-
 նեալ յաւիտեանս . ամէն» :

Յիշատակարանս կը գտնուի Հոռոմ, Վա-
տիկանեան Մատենադարանի Թ. 859 յոյն
ձեռագրին մէջ, «Բառնարայ առաքելոյն
Թուղթի» յոյն բնագրին վերջը:

Յիշատակարանս նմանատպութեամբ՝
Սիսուան, էջ 92. Հմմտ. էջ 91, ծան. 6:

Բառնարաս առաքելոյն անունով ունինք
Թուղթ մը, որ գրուած ըլլալու է 70—133
տարիններու մէջ, ըստ գիտնոց: Չայն կար-
դացած է Կղեմէս Աղեքսանդրացի († 215/6)
իրբել հարազատ գործ Առաքելոյն: Որոգի-
նէս համարած է զայն «Կաթողիկէ Թուղթ»,
իրբել այդպիսի ներս առնուած է Codex Si-
naiticus-ի մէջ: Բայց Էկեղեցին չճանչցաւ
զայն Կանոնական գիրք: Յերոնիմոս դասեց
Թուղթս անվաւերական կամ ծածուկ գրոց
մէջ:

Մխիթար Այրևիճանեցի տուած է մեզի
երկու ցանկ «Գիրք Հրէից ծածուկքն» եւ
«Սրբոյն Կղեմայ եթէ ո՞ր զիրք ընդունելի է»:
առաջինը կը յիշէ «Կաթողիկէ Թուղթք Բառ-
նարայ». եւ երկրորդը՝ «Թուղթն Բառնա-
րայ» (էջ 33): Հին թարգմանութիւն մը այս
Թուղթին կամ քուղքերուն՝ ծանօթ չէ: Ինչ-
պէս կը հաւատաւ ն. Լամբրոնացի Յիշատա-
կադրութեանս մէջ, թարգմանած է ինքի՛
այս Թուղթը յոյն բնադրէ: Այս թարգմանու-
թիւնը, որ մեզի հասած չէ, պէտք է կատա-
րուած ըլլայ 1197ին Կ. Պոլիս, ուր առիթ ու-
նեցած էր աչքէ անցնել Պատրիարքարանի
յոյն ձեռագիրները:

Ներսէս Հեամամուտ եղած էր Հայ Աստուածաշունչ Մատենանը ճոխացնել նոր յաւելլուածներով, սուրբ-գրեանկան գրքերով: ասկէ յառաջ Աստուածաշունչի մէջ ներմատած էր Յայտնութիւնն Յովհաննու, այժմ գտնելով Բառնարատ առաքելոյն Թուղթը՝ կը թարգմանէ զայն: Կ'երեւայ թէ ապա տատամած է նոյնին Կանոնականութեան մասին:

Բառնարարսի թուղթին հայող հրատարակութիւնք Էւ քննութիւնք տես O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, Band I, zweite Auflage, Freiburg i. B. 1913, S. 103—116.

12.

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻՈՅ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶ
ՄԱՏԵԱՆԸ

Մուլէս Երզնկացի օրինակած է 1298ին
Էջմիածնի Թ. 153 Աստուածաշունչ Մա-
սեանը: Այս տեղ, թղ. 418ր յիշատակա-
դրած է.

«Փառաւորէ մարդասէրն Աստուած զհոգի տեառն Ներսէսի Լամբրոնեցւոյ, որ ի վերայ ամենայն յաւելլուածոց բարեացն, զոր պարզեւեաց ազգիս մերում թարգմանութեամբ եւ մեկնչութեամբ բազմաց տառից, եւ զայս եւս յաւելլ, չնորհելով մեզ ի միտսին զՀաւաքունն աստուածաշնչիցս, նախանձ բարի արկանելով ամենեցուն. զի մինչեւ ցնա ոչ երեւէր թէ լիեալ էր յազգիս մերում: Եւ ի մերումս ժամանակի դրեթէ երկուս կամ երիս միայն տեսաք յաւելեալք զկնի նորա: Եւ տես զտարտամովսիւն ազգիս. զի այժմ հարիւր ամ կամ թէ եւս աւելի ի նմանէ մինչ առ մեզ եւ այնչափ գոն աճեցեալք, որչափ ասացաք:

Եւս առաւել զարդարեսցէ Աստուած զՀո-
ղիս սրբոց թարգմանչացն, որք աստուածա-
բար երախտաւորք են ազգիս Հայոց. որք
բազում երկամբք եւ աշխատութեամբ այս-
պիսի անկողոպտելի դանձ պարգեւեցին
մեզ»:

Հրտ. Արարատ, 1904, էջ 127. ասկէ՝
Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., էջ 607—
609: Այս ձեռագրէն արտագրուած կ'երևայ
Թորոս Հոռովկայեցոյ օրինակը, գրուած
1309—1310ին. ուսկից ծագած է Դադեան
Խաչիկ վարդապետի Թ. 2 Աստուածաշունչը,
գրուած 1610ին, որ նոյնպէս պահած է Յի-
շատակագրութիւնս, տես Յ. Թովհեան,
Յուցակ Խ. Վ. Դադեանի ձեռագիրների,
էջ 6:

Ս. Գիրքի Կանոնական գիրքերը թարգմանուած էին թէեւ Ե. դարուն, բայց կը տեսնուէին անոնք հրապարակի վրայ ուրոյն ուրոյն հատորներով, որոնք կազմուած էին երկու-երեք գիրքերու միացումով: Ներսէս տեսած էր անշուշտ, Յունաց, Ասորաց եւ Փրանկներու քով, թէ այդ մասերը որոշ դասաւորումով մէկ հատորի մէջ հաւաքուած էին: Անոնց հետեւելով հաւաքեց ինքն ալ հայ Աստուածաշունչի զանազան մասերը եւ կազմեց անոնցմով հաւաքում մը մէկ հատորի մէջ: Այդ հաւաքումին մէջ առաւ ինչ բնագիր որ առձեռն գտաւ: Վասն զի կային

բնագիրներ, որոնց թէ յունարէնէ եւ թէ ասորերէնէ թարգմանուած էին, ինչպէս նաեւ գոյութիւն ունէին սրբադրուած եւ ոչ սրբադրուած բնագիրներ:

Իր կազմած Հաւաքումին մէջ կը պահ-
սէր Յովհաննու Յայտնութեան Հին Թարգ-
մանութիւնը, բայց գտաւ զայն նոր Թարգմա-
նութեամբ մը, զոր Հարկատր տեսաւ սրբա-
գրութեան: Կատարեց սրբագրութիւնը եւ
սկսեցեղեզ Աստուածաշունչին մէջ:

Մովսէս իրաւունք ունէր զանգատելու,
թէ ԺԳ. դարու ուսումնասէրք անկոյթ գրտ-
նուած էին բազմացնելու Լամբրոնացոյ Աս-
տուածաշունչը: Այս պատճառով ալ անծա-
նօթ անոր գոյութեան, Սարգիս Երզնկացի
եպիսկոպոսը միւսանգամ կը ձեռնարկէ նման
հաւարման մը. թոյլ կու տամ իր գրչին ան-
հաւատ ճշգրտացնել գործին որպիսութիւնը.

«Զատարցաւոյ այսմ աստուածաշունչ տա-
ռիցս համահաւաք կտակարանաց Հնոց եւ
Նորոց, գառաքելաշնորհ եւ զարհի եպիսկո-
պոսն մեր եւ զվերադիտող մեծի վիճակիս
եկեղեաց գաւառիս եւ մեծահռչակ քաղաքիս
երզնկայիս գտէր Սարգիս եւ զաստուածասէր
եւ զամենխմաստուն իշխանն զպարոն Յով-
հաննէս հանդերձ աստուածատուր զաւակաւք
իւրովք յիշեալիք ի Տէր, ով պաշտանեայք
սուրբ եկեղեցւոյ. քանզի մեծառ փափաքա-
նաւք եւ ջերմեռանդն սիրով շարժեալ եղեւ ի
Հոգւոյն սրբոյ Հոգիբնկալ միտս սորա ժողո-
վել ի մի վայր զամենայն տառս Հոգեւունազ
մարգարէիցն եւ զԳրիստոսի Աստուծոյ մե-
րոյ տնաւաւթնութիւնս, զկենսաբեր քարոզու-
թիւնն եւ զհանգամանսն եւ զսրբոց առաքե-
լոցն զգործս եւ զնոցին քարոզութիւնն եւ
զՏեսիլն Յովհաննու աւետարանչի որ ի Պատ-
մոս կղզւոջն: Զոր Տէր բարեխաւսութեամբ
սրբոց մարգարէիցն եւ առաքելոց եւ ամե-
նայն սրբոց ժողովեսցէ զսոսա յիւր արքայու-
թիւնն, եւ նմա փառք յաւ":

Աւրհնութիւն... ի թուականիս Հայոց
ՉԺԸ (1269) : Արդ գրեցաւ պրակս աստուա-
ծային սուրբ մարգարէին Եսայեայ հրամա-
նաւ եւ արդեամբք տեառն Սարգսի սրբասէր
եւ արհիաւան եպիսկոպոսի եւ նորին հարա-
զատ որդւոյ աստուածասէր եւ քրիստոսա-
պահ իշխանին պարոն Յովհաննիսի, ի վար-
ժումն անձին իւրոյ եւ ի պէտս սուրբ եկե-
ղեցւոյ եւ ի խրատ աստուածատուր եւ զե-
ռարոյս զաւակայ իւրոյ Ներսէսի եւ Գրի-
գորի : Ոյ մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ, ա-

Ուսումով, չըջանալեցութեամբ, հար-
ցաքննութեամբ ձեռք բերած տեղեկութիւն-
ները Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անցեալի եւ
ներկայի մասին կը դասաւորէ, զանոնք կը
համեմատէ քոյր եկեղեցիներու մէջ տակաւին
կենդանի կարգ ու սարքերու հետ. եւ կը գրէ
իր Պատարագի Մեկնութիւնը յարակից մա-
սերով:

Այս տեղ կը նկարագրէ Հայոց եկեղեցւոյ
ժամանակակից վիճակը, երկրի եւ գաղթ-
աշխարհի մէջ. զոր գտած է շատ նոսր: Հին
կարգերը, որոնք գոյութիւն ունէին ի հնումն
եւ այժմ կենդանի էին քոյր եկեղեցիներու
մէջ, աղաւաղուած են եւ եղծուած: Մոռ-
ցուած են հին աւանդութիւնները, եւ տեղի
տուած նոր սովորութիւնները. չիջած է
եկեղեցւոյ պայծառութիւնը եւ կ'իշխէ խա-
ւարը: Եկեղեցիները չունին իրենց առաջ-
նորդները, հօտը իր հովիւը. խորանը իր
պատարագիչներն եւ բեմը իր քարոզիչները:

Նորն Պաւղոս սրտցաւութեամբ ձայն կը
բարձրացնէ. աղէտին դարման կ'առաջարկէ:
Լոյս կը ճառագայթէ խաւարը մերժելու,
զանգերը կը զօղանջէ զարթոյնելու ծանրա-
քուն թմբիւրէն: Դժբախտաբար չուղեցին բա-
նալ աչքերը, եւ խցեցին ականջները: Ամէն
կողմէ լուռեցաւ սպանալիքը. Մի մարգա-
րէանար:

Կարծէ արձանագրել այստեղ համառո-
տիւ այն պատգամները, զորոնք հնչեցուց
Լամբրոնի բարձունքէն. ճշմարտութիւններ,
որոնք կ'արժեն բոլոր ժամանակներու հա-
մար:

1. Պէտք է բաժնալ աթոռներու ժառան-
գարար յաջորդութիւնը, ինչպէս կաթողի-
կոսներու, նոյնպէս եպիսկոպոսներու, որոնք
պէտք է յաջորդեն ընտրութեամբ:

2. Պէտք է խափանել կաշառքով եւ այլա-
զէն իշխողներու միջնորդութեամբ եկեղե-
ցական աթոռներու տիրանալը:

3. Քաղաքի եւ գիւղի եկեղեցիները կը
պատկանին եպիսկոպոսներու եւ ոչ մասնա-
ւորներու. այդ եկեղեցիներու երէց պիտի
նշանակէ եպիսկոպոսը. եւ ոչ թէ ժառանգա-
բար պիտի փոխանցուին ուրիշներու:

4. Եպիսկոպոսները իրենց նիստը պէտք
է ունենան քաղաքներու մէջ եւ Կաթողիկէ
եկեղեցւոյ կից. եւ ոչ թէ վանքերու մէջ:

5. Եպիսկոպոսներն եւ առաջնորդները

պէտք է երեւան խորանի վրայ իրբեւ պատա-
րագիչ եւ քարոզիչ:

6. Պէտք է խափանել քաղաքներու եւ
գիւղերու մէջ առաւել թուով եկեղեցիներ
կառուցանել շահագործութեան համար:

7. Պէտք է խափանել անչափահասներն
եւ անուսները եկեղեցական աստիճաններու
բարձրացնել:

8. Պէտք է պաշտամունքին մասնակցին
պաշտօնեաները իրենց աստիճանով եւ աստի-
ճանին սեպհական զգեստով (դպիր, սարկա-
ւազ, քահանայ):

9. Կրօնաւորութիւնը առանձին կարգ է.
անոր կը պատկանի կնիւղը:

10. Կրօնաւորը կարող է կոչուել եկեղե-
ցական աստիճաններու (սարկաւազութեան,
քահանայութեան). աստիճանի փոփոխու-
թիւնը կը բերէ իրեն հետ զգեստաւորութեան
փոփոխութիւն: Նախ կրօնաւորիլ. եւ ապա
աստիճաններու բարձրանալ:

11. «Ձէ պարտ եկեղեցականաց կնիւղով
կալ յեկեղեցւոյ»:

12. Պէտք է խափանել վանական եկեղե-
ցիներու մէջ «քան զթիւ բնակողացն զսեղանս
բաղմացուցանել»:

13. Պատարագի խորհուրդը պէտք է կա-
տարուի եկեղեցւոյ մէջ. խորանը բաց պէտք
է ըլլայ ի տես ժողովուրդին:

14. Ժողովուրդը պատարագին պէտք է
ներկայ գտնուի եւ ոչ թէ եկեղեցիէն դուրս
նախադարձի կամ եկեղեցւոյ կից տունե-
րու մէջ կանգնի:

15. Պաշտամունքի զգեստները պէտք է
ըլլան «յարոյ եւ ոչ ի կտաւոյ»: Չգեստնե-
րու վայելչութիւնը արտաքին փայլը պիտի
ըլլայ խորհուրդին վեհութեան:

16. Սաղմոսերգութիւնները պէտք է կա-
տարուին յստակ արտասանութեամբ եւ մեղ-
մաձայն երգեցողութեամբ:

17. Ինչպէս եկեղեցականները պարտա-
ւոր են պատարագելու, նոյնպէս ժողովուրդը
պէտք է հաղորդուի Ս. Խորհրդոյն, առանց
չքմեղելու ինքզինքը, թէ արժանի է:

18. Վանքերուն եղած նուէրները պէտք է
ըլլան ձրի եւ ոչ թէ փոխարէն պահանջով:

Ներսէս Լամբրոնացի կ'աւարտէ այս
հրահանգները զիտողութեամբս. Գրեցի,
կ'ըսէ «անձին միայն ի յօգուտ եւ ոչ թէ յայլ»
սփռել: Է՞ր վասն: Քանզի անկար է յայլս

ձգել այսօր զիմաստութիւնն, այնու զի գե-
րեալ տեսանեմք զեկեղեցի Քրիստոսի որ ի
մեզ ըստ մարմնոյ ի մարմնական ժառանգու-
թիւն. եւ գերեալ ոչ յօտարաց կամ ի հեթա-
նոսաց, այլ յանմիտ մերոց կամաց եւ ի
ամարդի վերակացուաց. որք քարչեն տա-
ւապեցուցանեն զնա. եւ առեալ բունի ի կուր
բարբարոսաց ատամանց ձգեն: Ո՛վ աղե-
սիցս, ո՛վ աշխարհի իմաստնոց գործոցս:
Բայց սակայն եւ ոչ ողբալոյ տան թոյլ, զափս
ի բերան եղեալ խփեն զճատագովաց ճշմար-
տութեանն զլեզուս. կա՛մ այսպանելով երգի-
ծանեն, կա՛մ սաստիւ կռիւհաւարեն, միայն զի
մի՛ ի ստութեան սուտք երեւեսցին...: Ես
զոր ծանեայ դուշակեմ...» (518):

Արդեամբք ալ իր բաղմիցս փորձերը,
ներկայացնել աշխատութիւնս Կաթողիկոսին,
Եպիսկոպոսներու եւ Իշխաններու, ձախո-
ղեցան: Ոչ մէկ կողմէ գտաւ ունկնդրութիւն:
Գրիգոր Դ. Կաթողիկոս մահուան անկողնոյն
մէջ խոստովանած է Ներսէսին. «Հարստա-
հարեալ եմ զքո ճշմարտասիրութիւնդ մար-
դահանոյ կամօք. ներողութեամբ թող ինձ»
(Թուղթ առ Լեւոն, 226/7):

Այս անտարբերութիւնը թէեւ սրտցա-
ւառեց իրեն, սակայն չմատնեց զինքը
յուսահատութեան: Ինչ որ գրով աւանդած
էր, ջանաց անձամբ իրագործել Տարսոնի եւ
Սկեւռայի մէջ:

Սկեւռայի մէջ պատրաստեց հոգելից եւ
զիտուն պաշտօնեաներ: Այն տեղ պայծա-
րացուց եկեղեցական կարգերը, Պատարագի
խորհրդածութիւնն եւ ժամակարգութիւնը.
նոյնպէս Տարսոնի եկեղեցւոյն տուաւ հրա-
ւոյր, ներքին եւ արտաքին բարենորոգում-
ներով. որոնք գտան տոհմիկներէ եւ օտար-
ներէ հիացմունք եւ բաւականութիւն:

1195ին կը գրէր պարոն Լեւոնին. «Ես
Աստուծոյ կամօք ի ճշմարիտ ճանապարհի եմ
եւ մեծամեծ ուղղութեանց, որք նսմացեալ
էին, նորոգելի ի Հայս — թէ ընդունիւր —
զոր գիտեմ եւ ձեզ վարդապետեմ եւ առաջ-
նորդեմ ձեզ ընդ ճանապարհն որ առ Աս-
տուած ածէ. իսկ եթէ անտես առնէք, եւ ոչ
այնպէս լռեմ. եւ ասեմ առ Աստուած, Տէրդու
զիտացեր, զի զարգարութիւնս քո ոչ ծած-
կեցի ի սրտի իմում. ասացի եւ ոչ թաղուցի
չնոյն ի ժողովրդենէ մեծէ. եւ նոքա չուրջ
պատեն զինեւ չարեօք, որոց ոչ գոյ թիւ:
Եւ ամենայնին յօժարութեամբ տանիմ, զի

զՔրիստոս շահեցայց եւ գտայց ի նմա: Եւ
ըստ այսմ յուսոյ զնամ խնդարով յերեսաց
ստոնի քո վասն Քրիստոսի անարդեալ»:

Կիրակոս Գանձակեցի կը գրէր, թէ Ներ-
սէս Սկեւռայի մէջ «կարգեաց զպաշտօն վա-
նիցն ըստ օրինակի այլոց ազգաց՝ սարկաւա-
գաւ եւ դպրաւ եւ անծածկոյթ գլխաւ. զոր
յոլովք դարովեն ի Հայոց» (63):

Այս դարովողներն էին Հաղրատացիք,
որոնց գլուխն էր Գրիգոր Տուտեօրդի: «Նոքա
ինձ երկու երեք թուղթ են գրեալ նախա-
տիւրք. ես գիրք մի բովանդակ եմ գրեալ
զՀայոց ազգիս անկարգութիւնս որ յետոյ
մտեալ են: Համեմատեմք իրերաց, թէ ո՞
գորանայ առ ճշմարտութիւնս եւ ի գրոց ձայ-
նակութիւնս, ի՞նչ թէ նոցայն» (Թուղթ առ
Լեւոն, 140) կը գրէր Ներսէս առ Լեւոն:
«Սոցա ոչ կամեցաք ոչ խօսակից լինել զբով
եւ ոչ ընդունելութիւն ունել բանիւ. եւ ոչ
նոցին կայր առ մեզ լեզուադարութիւն եւ ոչ
տուրեւառութիւն ի տեսուն մերոյ Գրիգորի
աւուրան. յորում նովին կարգաւս երեւելի
էաք բնաւիցն» (219):

Հաղրատացիք սկսան «լեզուադարիլ»
Գրիգոր Կաթողիկոսի մահէն (1193) ետքը.
յատկապէս 1194ին, երբ Գրիգոր Ե. բան-
տարկուեցաւ եւ ապա քարաւէժ եղաւ:

Գրիգոր Ե. տակաւին «մանուկ», «տղայ»
էր, երբ իրբեւ թիկնածու կաթողիկոսու-
թեան ներկայացաւ կամ ներկայացուեցաւ,
վասն զի ծնունդով կը սերէր Գրիգոր Դ.ի
կղերայներէն, ուստի նկատուած էր առաջին
«ժառանգ» կաթողիկոսական աթոռին: Իր
ընտրութեան զիմարած էր Ներսէս, նախ որ
թիկնածուն անչափահաս էր, հասակով եւ
կրթութեամբ, եւ երկրորդ տոհմականու-
թեան չարաչար սովորութեամբ յառաջ կը
կոչուէր: Բայց եւ այնպէս, Հաղրատացիին-
կոչուէր: Բայց եւ այնպէս, Հաղրատացիին-
րու սնդումի վրայ ընտրուեցաւ ան կաթողի-
կոս եւ ձեռնադրուեցաւ, պարոն Լեւոնի հրա-
մանով, Ներսէսէն: Այս մասին կը գրէ Ներ-
սէս. «Ձեր աստուածապաշտութիւնդ կոչեաց
զմեզ ի մանուկ կաթողիկոսին ձեռնադրելն.
յետ այնք արտաքս հանիք յաթոռոյն. եւ կո-
յտ այնք արտաքս հանիք յաթոռոյն. եւ կո-
չեցիք (զիս) ի քննել. հրաժարեցաք մի եւ
ձեր զմեզ բռնադատեաց: Եկաք եւ զոր ինչ
արարիք յայն ժողովն՝ համաձայնեցաք: Գի-
տէաք եւ մեք զի մարդիկ էին մեռեալ ի
Կլայն, եւ արծաթ էիք առեալ անտի եւ ոսկի:

և Էջաբ տկար լեզուաւ քան զնոսա, և ոչ ի ձեզ ի նոյն խորհրդակից որպէս զոմանս... րայց իրեն Աստուծոյ հրամանին իշխանութեանդ հնազանդեցաք» (էջ 219/20): «Իսկ էթէ այնք աւուր խաժամուժն ի քո իշխանութենէդ զանգիտեցին և զմեզ նպատակ նախատանաց փոխանակ քո արարին, և զամբոխեալ ոգիւն և զանախառն ընդ ինքեանս շարժեցին, դու զնախատինս նախատաց քոյ յանձն առողս ընդ նոսի՞ն նախատես» (220):

«Տուտէորդին և ժողովք չարեաց Հաղբատացիքն ոչ քննեցին և ոչ հաւատացին մեր արդար իրաւամբք զՄանուկն նահանջելոյ ի (տպ. և) Հարակնելոյ իշխանութեանն, որով առնթիւն էաք և տեղեակ: Այլ ի րացեաց զոյլով և ի նորին ծանօթութենէն և ի մեր ճշմարտութենէն, կամեցաւ ունել մանուկ Հայրապետ...: Անտես արարին զաստուածահաստատ Իշխողիդ գիր և զսուրբ ժողովոյ եպիսկոպոսացն, որ ընդ քեզ և զարժանաւոր եպիսկոպոսին հրեշտակութեանն. և զՄանկանն անհանձարի գիր այնպիսի մանկանց պատգամաւորութեամբ պատուեցին... և զքեզ... և զմեզ ընդ քեզ յանդուգն բերանովք զրպարտեցին հրեշտակութեամբ միոյ մոնղոնի, որոյ և անունն Աստուծոյ էր անգիտելի» (222/3):

Ներսէս այս տողերու մէջ կը յիշեցնէ Իշխողին Լեւոնի, Գրիգորի Գ. կաթողիկոսին մահէն ետքը Գրիգորի Ե. ի ընտրութեան պարագաները. երբ Կիլիկիոյ եպիսկոպոսները, յատկապէս Ներսէս ընդդիմացան անոր կաթողիկոսանալուն, րայց Հաղբատացիք պնդեցին և ի վերջոյ Լեւոն տկամաց տուաւ իր հաւանութիւնը: Բայց քիչ յետոյ, երբ աժգոհութիւն յարնուեցաւ կաթողիկոսին դէմ և հարկադրուեցաւ Լեւոն ուղարկել Յովհաննէս եպիսկոպոսը Հոռմկլայ որպէս զի կարանաւորէ կաթողիկոսն և Կիլիկիա բերէ, Հոռմկլայեցիք ոտք ելան ի նպատակ կաթողիկոսին. շրջապատեցին Հոռմկլան. դուրսէն և ներսէն նետեր արձակուեցան, մարդիկ սպանուեցան. ի վերջոյ յաջողեցաւ եպիսկոպոսը կարանաւորը փոխադրել Սիս. ուր բանտարկուեցաւ Կոպիտառայ բերդին մէջ: Մինչ դուրսը դատ կը վարուէր, կաթողիկոսը փորձեց զիջեալաբան փախչել բերդէն, րայց քարավէժ եղաւ և վախճանեցաւ:

Որովհետեւ Ներսէս ընդդիմացած էր ա-

նոր թիկնածութեան, համարուեցաւ թէ ա-նոր զրդուամով տեղի ունեցած է կաթողիկոսին կարանաւորութիւնը: Նոյն իսկ ըսող եղաւ թէ նաեւ Ներսէս մէկն եղած է այն եպիսկոպոսներէն, որոնք կը ձգտէին կաթողիկոսական աթոռի (Օրմանեան):

Ամէնն ալ գիտէին սակայն, թէ կայանաւորութիւնն եղած էր Լեւոնի հրամանով. րայց վասն զի Էջին համարձակեր Իշխողն մեղադրել, նախատեցին Տարսուսի անմեղ արքեպիսկոպոսը, որ ունեցաւ տիրաւորութիւնը յանձն առնել ամէն զրպարտութիւն: Մեղմորէն կը հարցնէ իշխողին. «Դու զնախատինս նախատաց քոյ յանձն առողս ընդ նոսի՞ն նախատես» (220):

Ոչ միայն օրուան խաժամուժ ամբոխէն նախատուեցաւ, այլ և ստացաւ Հաղբատացիներէն նախատալից թուղթեր, զորոնք իր խնամութեամբը թողուց անպատասխանի: Անոնք զխմեցին Լեւոնին, բամբասելով Ներսէսի բարենորոգումները: Բայց Ներսէս ուշադիր ըրաւ Իշխանապետը, թէ անոնց նպատակը ոչ թէ իր բարենորոգումներն խժրժելն է, այլ Բարսեղ Անեցիին կաթողիկոսութեան զահ րարձրացնելը: Առանց Հաղբատացիներու ձայնը հարցնելու կաթողիկոս ընտրուեցաւ Գրիգորի Զ. Ապիրատ:

ԲԱՐՍԵՂ ԱՆԵՑԻ

Լամբրոնացի կը գրէր իր թղթին մէջ Լեւոնին. «Որք վասն զԱնեցի արբեալն... ի կաթողիկոսութիւն քարէլոյ՝ զմեզ նախանումն... զի նոցա կամացն լրումն Բարսղի կաթողիկոսութիւնն է և ոչ իմ ի նշմարտութեանէ մոլորումն» (227/8):

Վերադոյն (էջ 39) խօսք եղաւ Բարսղի մասին: Յիշատակագրի մը համաձայն Բարսեղ արքեպիսկոպոս 1172ին «եկեալ ի գաւառէն Սաշենոյ... եղև... վերատեսուչ համայն քրիստոնէից Հայոց, որ ընդ գաւաղաթաթաւութեանս Վրաց, յաջորդեալ զաթոռ տեսուն Գէորգոյ (առաջնորդին Հաղբատաց) ... էր ի հարց և ի հաւուց ազատ յազատաց և մեծագլի ի մեծագլեաց»: 1173ին, երբ վախճանեցաւ Ներսէս Կլայեցի, ներկայացուած է Անիի արձանագրութեան մը մէջ «աստուածապատիւ և հոգեւոր տէր Բարսեղ Հայոց Կաթողիկոս» (Շիրակ, 85): Բայց երբ ընտրուեցաւ Գրիգորի Գ., «Կաթո-

ղիկոսն» վերածուեցաւ «Հայրապետի»: 1193ին Գրիգորի մահէն ետքը զարձեալ մէջ տեղ կ'ըլլէ «Կաթողիկոսը», այսպէս Անիի Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ արձանագրութիւնը գրուած է «յամս աստուածապատիւ և հոգեւոր տեսուն Բարսղի Հայոց Կաթողիկոսի... յամի Ոմի (1193) թուականիս» (Բաւմաջեան, Թ. 31, էջ 47): Կ'ընտրուի Գրիգոր Ե. (1193/4) և կը վախճանի 1195ին: Հոռմոսի վանքին արձանագրութեան մէջ է. «Ի թւ Ոմի. յառաջին ամի կաթողիկոսութեան (ապա կրով լեցուած) տեսուն Բարսղի և ի տէրութեան վանաց Գրիգորոյ...» (Շիրակ, 22):

Բարսեղ 1177ին մասնակցած էր Հոռմկլայի ժողովին իրրեւ «Բասիլիոս արքեպիսկոպոս թագաւորանիս քաղաքին Անեոյ» (Պատմառ, 198): 1187ին կը յիշուի իրրեւ «Եպիսկոպոս Հաղբատայ» (Յովսէփեան, Ա. 522): 1195—1220 տարիներուն Հաղբատի եպիսկոպոսն էր Յովհաննէս (անդ, 591, 735, 749, 795):

Այս վկայութիւնները ցոյց կու տան թէ Հաղբատացիք 1172/3էն սկսեալ կը ձգտէին կաթողիկոսական աթոռը միւսանդամ փոխադրելու Անի և կամ ունենալ իրենց սեպհական կաթողիկոսը: Եթէ 1173ին ան կաթողիկոս կը հռչակուի, պէտք է դադարի կաթողիկոս օծուած ըլլար: Օրինակ ունէին Աղթամարցիները: Այս մտածմունքը կը հաստատէ 1195ին արձանագրելը, որ նոյն տարին «Ա. ամս կաթողիկոսութեան Բարսղի» կ'արձանագրէ: Ուստի իրաւունք ունէր Ներսէս շեշտելու թէ Հաղբատացւոյ «կամացն լրումն Բարսղի կաթողիկոսութիւնն է»: Բայց նաեւ այս անգամ չյաջողեցան:

Ներսէս, որ յարձակում կրած էր Զորոյ դետացիներէն նախատալից թուղթերով, և ամբաստանուած էր անոնցմէ Իշխանին առջեւ, հարկադրուեցաւ մերկացնել անոնց դիմաւոր յեցած այն տեղեկութիւններու վրայ, զորոնք լսած էր Եկուորներէն: Իրեն ծանօթ էին Գրիգոր Տուտէորդոյ թուղթերն գրուած 1177ի ժողովին առթիւ Գրիգորի Գ. կաթողիկոսին, և վերջնոյս պատասխանները: Տուտէորդին նշաւակուած էր հոն իրրեւ հերձուածող: Լամբրոնացին քաջ գիտէր այն շարժառիթները, որոնք գինած էին իր թշաւիները, և այն նպատակները, որոնց հետամուտ էին անոնք: Եւ որովհետեւ այդ նպատակները որ և է աղերս չունին Լամ-

բրոնացւոյ Գործին հետ, բաւական կը համարեմ այն, որ յառաջ բերուեցաւ վերը: Գրիգոր վարդապետի մասին պիտի խօսեմ այլուր ընդարձակ: Լամբրոնացին կը յիշէ նաեւ Դաւիթ Քորայրեցւոյ անունը. իր մասին գրած եմ իմ Մատենագրական Հետազոտութիւններ, Ա. (Վիեննա 1922), էջ 44—68:

ՆԵՐՍԵՍ ԱՊՏՐՈՆԱՅԻ ԻՐՐԵՆԻ ԳՐԻԶ

Ներսէս գրէի մարդ էր: Ոչ միայն կը հեղինակէր, կը թարգմանէր, կը յանձնարարէր քաջադիր գրիչներու իր Մատենագրանին համար գրքեր օրինակել, այլ և ինքնին կ'արտագրէր գիրքեր: Իր անանուն կենսագրելը կը գրէ. «Ինքն ձեռամբ իւրով գրեաց կրկին զԱստուածաշունչ գիրս և զամենայն բանս սրբոց հարցն» (420): Ունինք իր գրչէն նաեւ յիշատակագրութիւններ այլ և այլ ձեռագիրներու մէջ: Ասոնք կը վկայեն, թէ հմուտ էր գրչութեան արուեստին. իւրացուցած էր գեղեցիկ գիր. այն, ինչ որ գրած էր ինքը ի մասին Ներսէս Շնորհալիի, կրնանք աներկեւան մերձեցնել իրեն:

Որպէս հօրանս ուլուց ցուցաւ
Գեղեցկագիր գիրքն կարգաւ:

Այս տեղ պիտի ներկայացնեմ իր ինքնագիր գրութիւնները, և անոնց յիշատակագրութիւնները:

ԿԻՐԵՂ ԱՂԵՔԱՆԴՐԱՅԻ. ԳԻՐԻՔ ՊԱՐԱՊԱՆՅԵՆ
ԵՒ ԳԱՆՁՈՒՅ. ՆԻ ԳԻՈՆԵՍԻՈՍ ԱՐԻՈՊԱՊԱՆՅԵՆ:

Գրիգորի Գ. Տղայ կաթողիկոս կը խընդրէր առ Գրիգոր Տուտէորդի գրած թուղթին մէջ. «Եթէ գտանի առ ձեզ Դիոնէսիոս գիրք կամ Բնութեան կամ Կազմութեան կամ Վեցօրէիցն կամ Փիլոն Նախախնամութեան, առաքեսցես ի յիշատակ ծերոյ չորդ, վասն զի փափաքելի է ինձ» (Արարատ, 1893, էջ 253): Թուղթին գրութեան տարին չէ նշաւակուած: Այս գրքերը չէին գտնուել Հոռմկլայի Մատենագրանին մէջ: Կ'երեւայ թէ Կաթողիկոսին նուիրակը տէր Գրիգորի վարդապետին բերաւ այդ հատորներէն Նիւսացւոյ Յաղագս Բնութեան և Կազմութեան և Դիոնէսիոսի գրութիւնները: Առաջինէն օրինակուած է 1244ին Տրդատ Պալեան եպիսկոպոսի օրինակը, որուն մէջ գրիչը լուսանցքի վրայ

1 Հաւանորէն Ն. Լամբրոնացւոյ փափաքը գրչացնելու համար:

արտադրած է գաղափար-օրինակին յիշատակագրութիւնը. «Գրեալ է սուրբ Հայրապետան Հայոց Գրիգորիոս, թէ Յունվար ամիս, որ եղաւ Թիւ ՈՒԲ. այնչափ ձիւն երեկ եւ պաղեց, որ ընդ Եփրատ Կլայիս գիպան. եւ յամէն տեղի ի վերայ անգանէին եւ զարդ երկրի անցաւ. քոչուն եւ չորփոտանիք եւ ձուկն» (Յովսէփեան, Յիշատակարանք, էջ 452):

ՈՒԲ տարին կը սկսէր 1173 փետր. 6ին. ուստի անարկուած յունուարը կը պատկանէր 1174 տարւոյն: Կաթողիկոսը «Նիւսացւոյն» Բնութեան հատորը պէտք է ստացած ըլլայ 1173 տարւոյն վերջերը: Այս միջոցին ստացած է նաեւ Դիոնիսիոսի հատորը. վասն զի Ներսէս Լամբրոնացի ՈՒԴ տարւոյն ի վիճակի կ'ըլլայ օրինակելու ի Սկեւոյ Կիւրղի Պարապմանցն եւ Գանձուցն եւ Դիոնիսիոսի հատորը. զոր կը կազմէ Գրիգոր Արեւելցի նոյն ՈՒԴ (1175) տարւոյն, երբ կը գտնուէր Սկեւոյ. ուստի էջմիածնի Թ. 3276 ձեռագրին ՈՒԴ պէտք է ուղղել ՈՒԴ (Յովսէփեան, անդ, էջ 781. տե՛ս վարը):

Լամբրոնացւոյ այս ձեռագիրը 1412ին կը տարուի Մեծոփայ վանքը. «ՉՄկրտիչ վարդապետն Մեծոփեցի յիշեալիք... որ զսուրբ Գրիգոր Կիւրղի (եւ Դիոնիսիոսի) գրեալ ձեռամբ սուրբ հաւրն Ներսիսի երեք ի մեզ հասցը՝ ի պիտականուն վարդապետս Թովմայ, որ եւ տեսի եւ ուրախացաւ յոգի եւ երկրպագութեամբ համբուրեցի... Գրեցաւ ՊԿԱ» (1412). Կնիք Թովմայի ՊԿԱ (1412) թուակաշնով (Վենետիկ, Թ. 448. Չարբանաբեան, Մատենադարան, 391):

Ժամանակ մը վերջը ձեռագիրս սեպհականութիւնը կ'ըլլայ Բողէշի Ամիրտորու վանքին. որուն գրադանիւն մէջ կ'արձանագրէ վարդան Բողէշեցի. «Ղ. Դ. մի օր (ինակ). Գրեք Կիւրղի Պարապմանց եւ Գանձուց բնաբանն եւ մի հատոր Դիոնիսիոսին. ձեռամբ Ներսիսի Լամբրոնացւոյն գրեալ եւ թարգմանեալ (!)». Արարատ, 1903, էջ 183: Ձեռագիրը այժմ կը պահուի Վենետիկ, Միսիթարեանց Մատենադարանին մէջ, Թ. 448:

Յիշատակարանները տուած են Չարբանաբեան, անդ, էջ 513—521 եւ Հ. Եսայի Տայեցի, Ս. Աթանասի ճառք, Վենետիկ 1899, էջ ԺԴ—ԺԵ:

Ա. Փառք ամենատարբեր Երրորդութեանն. ամէն: Ի թու՝ ՈՒԴ տարեկան հին հաւատոյ գիրս Պարապմանց, զոր իմ Ներսիսի

տրուպ եւ անարժան բանասիրի ի վարժունքն իմաստից զորով ընթերցաւ ընդ բազում բանս սրբոց եւ զսրբոյն Կիւրղի քննութիւնս ուղղափառ հաւատոյ. եւ ի դիպող ժամանակի եկեալ ի հայրենի աշխարհս սկիզբն ետու առնել ամին ի ձեռն պաշտանակցի եղբար մերոյ Յովսէփա՛ եւ ձեռամբ իմով աւարտեցաւ ի դձուճ եւ մրճոտեալ աւրինակէ: Ընդ որ յոյժ |||| գտանես եւ զաւգտարան աւրէնս եկեղեցւոյ ||| (էջ 466): Նմանահամութեամբ՝ Սիսուան, 87:

Չարբանաբեան եւ անարժան չնորհաց իմոյ Ներսէս, որ ըզձալի սիրով սկիզբն արարի սրբոյ մատենիս եւ ձեռաւք իմ աւարտեցի ի թու՝ ՈՒԴ (էջ 411): Չարբանաբեան, 518, Յովսէփեան, 102:

Ես տրուպ վարդապետս Ներսէս աստանաւր զողբս ի բերան սուեալ լամ աղիողորմ, թէ ընդէ՛ր զայսպիսի առհաւատչեայ հաւատոյ հարցն ունելով՝ եկեղեցիք քրիստոնէից պատուեալք դեռ եւս անգեղջ են ի նոյն» (էջ 433):

Ի ՈՒԴ թուակաշնոյ շարագրեցաւ բանս աստուածային ի ձեռն Ներսիսի. գրասիրս յիշեցէք ի Տէր զկնի աշխատողի սորին (էջ 421. էջմ. 3276 ՈՒԴ վերածած է ՈՒԴ. Յովսէփեան, էջ 781):

Չարբանաբեան եւ զտիեղեբական վարդապետ տէր Ներսէս եւ զհարազատ եղբայր նորին Հեթում սեւաստաւս որդիք Աւշնի սեւաստաւսի յիշեալիք աղաթիւք ի Տէր, առ ի յերկարել զկեանս իւրեանց (էջ 168):

Հրամանաւ տեառն Ներսիսի եւ տիեղեբական վարդապետի կազմեցաւ գիրքս այս ձեռամբ ումին տառապեալ Գրիգորիսի Արեւելցւոյ: Արդ տէր Յիսուս վայելել տացէ երկար ժամանակաւք ի կամս իւր. ամէն (էջ 842. Չարբ. 390): Այլեւ, Սիսուան, 101, ծան. 2, այս Գրիգորիսի Արեւելցին շիտթած է Գրիգոր Սկեւոյցւոյ հետ: Յովսէփեան, Յիշատ. 781 գետեղած է զայս 1215 տարւոյ տակ:

ԵՓՐԵՄ ԱՍՈՐԻՈՑ ԳՐՈՒԹԻՒՆԻՔ (1195)

Եփրեմի ընդդէմ Մարկիոնի. եւ Մեկնութիւն յառակա աւետարանչացն. եւ ի վախճան դալստեանն Տեառն:

Յիշատակարանը տես էջ 108:

Չեռագիր: Վենետիկ. ասկէ հրտ. Ս. Եփրեմի Մատենագրութիւնք, Վենետիկ 1836, էջ 8 (Յառաջարան): Չարբ. Մատ. 448—449:

Պատմ. հայկ. հին Դար. 91—92: Յովսէփեան, Յիշատակարանք, Ա., 587—588: Նմանահամութիւնը՝ Սիսուան, էջ 88 եւ Հալապատում, Բ., 423:

ԵՓՐԵՄ ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍՈՑՈՒԱԾԻ ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՍԵՒԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻ (ՆԱԽ ԲԱՆ 1190)

Ներսէս Լամբրոնացւոյ համար գրուած է Եփրեմի Վշտասան ասացուածք վասն Նիկոմեդեայ քաղաքի (Երուսաղէմ, Թ. 326, թղ. 278ա—369ա): Յառաջ կը բերեմ տեղիքներս.

Չաէր Ներսէս սրբապետ անձն եւ տիեղեբական վարդապետ ստացաւ յաստուածեան մատենիս յիշեալիք ի Բրիստոս. եւ նոյն ինքն ձեզ ողորմեցի. ամէն (թղ. 284բ):

Չաէր Ներսէս սրբազան արքեպիսկոպոս Տարսոնի եւ առաջնորդ սուրբ ուխտիս Սկեւոյ, որդի Աւշնի Սեւաստաւսի, ստացաւ սուրբ մատենիս, յիշեալիք ի Բրիստոս հանդերձ գեղեցիկ եւ ծաղկեալ չորեսին հարազատաւքն Հեթում, Ապիրատիւ, Շահանշահի եւ Գրիգորի: Եւ զիս զմեղուցեալ գրիչ Յոհաննէս աշակերտ նորին... (թղ. 295):

Տէր Յիսուս ողորմեա տեառն Ներսիսի առաջնորդի մերոյ եղբայրութեան: Ընդ նմին եւ մաւր նորա մեծանուն Սեւաստուհոյ. եւ այնոցիկ որք յիշեն զնոսա. ամէն (թղ. 356ա):

Ես Յովհաննէս գեոարոյս ի զրչաց, տեառն իմ հրամանաւ Ներսիսի իմոյ դաստիարակի եւ զիս յաստուածայինսն ձգաւղի, սկսայ զվղբս զայս եւ զողեւհս բանքս սուրբ հաւրն մերոյ Եփրեմի, զոր ասացեալ է վասն Նիկիոմիդեայ քաղաքի, եւ կատարեցի: Արդ որք ընթեռնոյք զսա, յիշեցէք ի Բրիստոս զտէր Ներսէս զսուրբ եւ ընտիր եւ զտիեղեբական վարդապետ. ընդ նմին եւ զաստուածաւոր մայր իւր տիկնաց տիկին Շահանշահու կոչեցեալ եւ զհարազատս իւր զՀեթում Սեւաստաւս եւ զԱպիրատ եւ զՇահանշահ եւ զԳրիգոր... (թղ. 369):

«Ապա ի ներքոյ, սեւաղեղով եւ մանր կանոնաւոր գրով, յայլմէ գրէ, թուի թէ ի նոյն ինքն Ներսիսէ յաւելեալ է այս ինչ»:

Եւ զգրիչս յիշման արժանի արարէք. եւ զաշխատողս ի յողղելս:

Ֆ. Մուրատ, Յայտնութիւն Յովհաննէս, էջ Ժ—ԺԳ:

Այս յիշատակագրութիւնները, որոնք Ներսիսի կրտսեր եղբայրն Գրիգոր տապաւն կենդանի կ'ենթադրեն, պէտք է 1190էն յառաջ գրուած ըլլան, որովհետեւ այս տարւոյն վախճանած էր Գրիգոր:

ՊԱՐԻՍԻ ԱԶԳ. ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԻ Թ. 27

(Bibliothèque Nationale, cod. arm. 27)

Թուղթք՝ 323: Մեծութիւն՝ 28×22,2: Գրութիւն՝ երկսիւն, մասամբ՝ Լոսախն: Տող՝ 22: Նիւթ՝ մաղաղաթ: Գիր՝ յունարէնն հին երկաթագիր, հայերէնը՝ բոլորգիր՝ մէտ շղագրի:

Բովանդակութիւն՝ թղ. 1ա—74բ. Գործք Առաքելոց Եւթաղեան Յառաջարանով. ա. սին յունարէն եւ Բ. սին հայերէն: Սկիզբն եւ վերջն պակասաւոր (թուղթեր ինկած). պոմ կը սկսի (կը յիշեմ միայն հայերէնը). «Առաքելոցս. միանգամայն եւ զկաթողիկէից թղթոցն ստաքելոց զարաթ մի ողջ ջանացեալ... (տե՛ս Վարդանեան, Մատենագրութիւնք Եւթաղի, Վիեննա 1930, էջ 126, տ. 4):

Թղ. 75ա—297. Կաթողիկեայ եւ Պաւլոսի Թուղթք, Լոսախն, այսինքն յունարէն, հայերէն, լուսանցքի վրայ խաւերէն թարգմանութիւնք:

Թղ. 298ա—323. Յայտնութիւն Յովհաննէս, յունարէն եւ հայերէն. վերջն պակասաւոր:

Թղ. 292բ. Ներսիսի Յիշատակարանը. «Ներսէս նաաս եպ' Տարսոնի սիրով վաստակաւոր ի սուրբ մատենս, զոր ծերացեալ գտի ըստ հիլլենացւոյք եւ նորոգեցի ըստ հայւոյք. չնորհի աղաթից լիցիմ ի վախճանագր արժանի»:

Ներսէս Լամբրոնացի ձեռք բերած է հնագիր ձեռագիր մը Նոր Կտակարանի, պակասաւոր. լրացուցած է զայն հայերէն հին թարգմանութեամբ. այսպէս կազմած է տասակ մը երկղեղեան բնագիր:

Յիշատակարանին տեղիքս «Ներսէս նաաս եպիսկոպոս Տարսոնի սիրով վաստակաւոր» կը յիշեցնէ 1195ի Յիշատակարանի «Ի նաաս կը յիշեցնէ Ներսիսէ»: Հաւանորէն ժամանակակից են երկու Յիշատակարաններս:

Կը պարծի E. Dulaurier, որ առաջին անգամ ինքը ուշադիր եղած է Լամբրոնացւոյ այս ձեռագրին, որուն յիշատակարանը նմանապաւնութեամբ տուած է (Documents armé-

niens, I. էջ 568, հմմտ. էջ 562): Նմանա-
պատկերներ տես նաև Սիսուան, 112. հմմտ.
87, ծ. 1. և Հայաստանում, Բ., 425: Ձե-
ռագրին մասին խոսած է Macler, Catalogue,
p. 12—14: Յիշատակարանը՝ Յովսէփեան,
Յիշատակարանք, էջ 609: Չարբ., Պատմ.
Հայկ. հին Դպրութեան, 92:

Հ. Ն. ԱԿՈՆԵԱՆ

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԸՅՈՎԵՐՏԻ ՈՂՐ ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՐՐՈՆԵՑԻՈՑ

Ս. Ներսէս Լամբրոնացի ունեցած է խա-
չատուր անունով աշակերտ մը, որուն կեն-
սագրութենէն շատ քիչ բան ծանօթ է: 1192ին
գրուած Յիշատակարանէ մը¹ կ'իմանանք թէ
Գէորգ Սկեւոսցւոյն հետ «համակրօն», այս-
ինքն՝ Սկեւոսայ Վանքի վանական է, ուր
Ս. Ներսէս Լամբրոնացւոյ Առաջնորդութեան
տակ «ճշնագրեաց» և անոր «մաքուր ան-
ձինն սրբութեամբ պաշտօնեայ», «աշակե-
րտալ բանից և նմանութեամբ ընթացից» իր
Վարդապետին՝ Ներսիսի: «Հաւասար տեսն
իւրոյ և վարժապետի»՝ սիրող եղած է գրոց
և ընթերցմանց, մանաւանդ Ս. Հայրերու
Վարդաց, որով «ի նորին (Ս. Ներսիսի) յոր-
դորմանէ և խրատու» խաչատուր՝ իր «հա-
մակրօն եղբոր» Գէորգ Սկեւոսցւոյն 1192ին
գրելու տայ «Վարք Հարանց» մը: Այս մա-
սին վերոյիշեալ Յիշատակարանը կը գրէ.
«Յամի թուակ. Հայոց ՈՅԱ. (=1192) և ի
հայրապետութեան Գրիգորի՝ մակակոչեցե-
լոյ Տղայ, և ի թագաւորութեան Յունաց
Խոսհակայ... գրեցաւ Վարք Սրբոց Հարցն
և խաւսք ազատակալք և բանք վարդապե-
տութեան լրացէս, որ դատաւ այժմ ի զանա-
գան աւերակա՝ ի մի հաւաքեալ, ի վանքս
Սկեւոսայ... հրամանաւ ճգնագրեաց եղբար
մերոյ խաչատուր, քանզի այս աստուածային
այս ստիպեաց զիմ տէրութիւնս՝ համա-
կրան եղբարս իւր Գեորգեայ՝ ընդ զփա-
փաք տենչանաց իւրոց այսու մատենիւս. և
ես... յանձն առի աւելի քան զկար իմ, և
շնորհիւն Աստուծոյ կատարեցի, ընդ ձեռամբ
հոգեւոր վերապետութեան տեսն իմոյ Ներ-

սիսի արքեպիսկոպոսի սրբոյ, որ այժմ կայ
ի գլուխ սուրբ և հռչակաւոր այս ուխտի
միաբանութեան ժողովոց... որոյ եղբայրս
այս խաչատուր կամակատար սպասաւոր և
մաքուր անձինն սրբութեամբ պաշտաւնեայ,
աշակերտեալ բանից և նմանութեամբ ըն-
թացից և բաղձանաց ի նոյն նկրտել, որոյ և
սա ըստ չափու իւրոյ ստացաւ մատենաց
գրոց հաւասար տեսն իւրոյ և վարժա-
պետի և գոյն ի նորին յորդորմանէ և խրա-
տու յաւժարութեամբ ետ գրել, քանզի միշտ
լսէր ի վարդապետախաւս քանից նորին²:

Խաչատուրի ինչպէս ծնունդը, նոյնպէս
և մահուան պարագաները անծանօթ են:

Խաչատուր՝ Ներսէս Լամբրոնացիի մա-
հուան առթիւ (1198 Յուլ. 14) Ողբ մը
գրած է, որուն մէջ գրած է իր ամբողջ հո-
գին, ողբալով վաղամեռիկ իր սիրելի վար-
դապետը՝ խաղաղատալից բառերով: Այդ
«Ողբ»ը 103 տողով չափական ոտանաւոր մըն
է, իւրաքանչիւր տողը 9 վանկով և հատա-
ծեալ՝ 4 + 5 = 9: «Ողբ»ին գրութեան տա-
րին Յովսէփեան³ կը համարի 1198: Նոյն-
պէս Ալիշան կը գրէ. «Անշուշտ ի նոյն իսկ
աւուրս սգոյն ոգեաց Խաչատուր... զՈղբս⁴»:

Ողբիս լեզուն ռամկաստան է, այսինքն՝
միջնադարեան աշխարհարար, զոր Աճա-
ռեան⁵ «չքնաղ նմոյշ միջնադարեան հայ
գրականութեան» կը համարի: Գրութեան մէջ
աչքի զարնող երկու օտար բառեր գործա-
ծուած են. շիփրոն և փուլիտի, որոնց մեկ-
նութիւնը տուած է Աճառեան, առաջինը
մեկնելով նստարան, իսկ երկրորդին հա-
մար գրելով. «Կոպիտ բառին քաքարական
ձեւն է⁶»:

Միջնադարեան հայերէնի մէջ գործա-
ծուած ցանցառ բառ մըն է նաև Ողբիս ա-
ռաջին բառը — Ա՛մ — որ բացազանչութիւն
մըն է ինքնուրոյն գեղեցկութեամբ, զարմանք
և ցառ միանգամայն յայտնող: Միայն Սար-
գիսեանի քով⁷ սխալ մեկնութիւն տրուած է
բառին՝ «ամենայն»ի համառօտութիւնը կար-
ծուելով:

Գրութեանս ոգի և արտայայտութեան

² Յովսէփեան, անդ: Տե՛ս նաև Ալիշան, Մի-
սուան, էջ 98:

³ Յիշատակարանք, անդ, էջ 634:

⁴ Սիսուան, էջ 94:

⁵ Հայոց Անձնանունների Բառարան, Բ., Երևան
1944, էջ 469:

⁶ Անդ, էջ 472:

⁷ Հ. Բարսեղ Մարգիսեան, Ցուցակ, Բ., էջ 1215:

կերպի մասին կը գրէ Ալիշան. «... կարի խո-
րագած և սրտաշարժ, մանաւանդ սկզբնա-
ւոր բացազանչութեամբ և վերջաբան տո-
ղիւն, որ և միակ և անմիանակ բանախի-
սութիւն է յայնմ տեսակի՝ ի դպրութեան
մերում⁸»:

Խաչատուրի այս Ձեռագրէն երեք ընդ-
օրինակութիւններ ծանօթ են. էջմիածնի
(Թ. 2496, 290բ—292բ), Վենետիկի (Թ. 309,
Թղ. 2ա—3ա) և Վիեննայի (Թ. 219, Թղ.
257բ—258բ) օրինակներ: Առաջինը գրուած
է 1293ին, Վենետիկինը 1871ին օրինակուած
է Հ. Չաքարիա Գուրգէնեանէ՝ Էնֆիէճեանցի
Ձեռագրէն, որ 1294 թուականին գրուած է⁹:
Իսկ Վիեննայինը՝ ըստ Տաշեանի¹⁰ 1591ին
գրուած է, մինչ Ալիշան¹¹ կը ստուգէ որ
ան գրուած է 1290—1310ի շրջանին:

Էջմիածնի օրինակը մեզ անմատչելի է:
Վենետիկինը ունեցած է չորս տպագրութիւն.
Բագմավէյ¹², Սիսուան¹³, Բագմավէյ¹⁴ և
Հայապատում¹⁵: Բագմավէյէն առնելով
հրատարակած է նաև Անտեան¹⁶: Վիեն-
նայի օրինակէն համառօտուած տպագրու-
թիւն մը միայն եղած է Հ. Ղ. Յոյնեանէն¹⁷,
որ ճշգրտմներ ըրած է Վենետիկի տպագրու-
թիւններու վրայէն:

Մենք հոս ամբողջապէս կը ներկայաց-
նենք Խաչատուրի «Ողբ»ը: Մեր հրատարա-
կութիւնը հիմնուած է Վիեննայի Թ. 219 Ձե-
ռագրին վրայ, որուն հետ մանրակրկիտ հա-
մեմատած ենք տպագիր այն հինգ հրատա-
րակութիւնները, որոնք կատարուած են Վե-
նետիկի Թ. 309էն: Այս համեմատութեան
մէջ նկատի չենք առնել Յոյնեանեանի հրա-
տարակութիւնը, նախ՝ համառօտուած ըլլա-
լուն, երկրորդ՝ սրբագրութիւն տեսած ըլ-
լալուն համար:

Ուրեմն մեր համեմատութեան եզրերն
են. Վիեննայի օրինակը (= A.), Բագմավէյ,
1874 (= B.), Սիսուան (= C.), Բագմավէյ,
1886 (= D.), Հայապատում (= E.) և Անա-
ռեան, Անճանաչմներ (= F.):

⁸ Սիսուան, անդ:
⁹ Հմմտ. Սարգիսեան, Ցուց. Թ. 309:

¹⁰ Ցուցակ, էջ 559:

¹¹ ՀԱ. 1953, էջ 235:

¹² 1874, էջ 242—243:

¹³ 1885, էջ 94—95:

¹⁴ 1886, էջ 101—102:

¹⁵ 1901, էջ 433—435:

¹⁶ Հայոց Անձնանունների Բառարան, Բ., էջ 469—
472:

¹⁷ ՀԱ. 1895, 308 և Միջնադարեան տպագրի տա-
րակութիւն ռամկաստան, Վիեննա 1911, էջ 10—12:

ՈՂՐ

Ի ՅԱՐՀԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ՏԱՐՍՈՆԻ Ի ՄԵՆՆ ՆԵՐՍԷՍ
առաջեալ խաչատուր պաշտօնէի նորին աշակերտի:

Ա՛մ, զահ թողում, զամաթ մոռանամ,
Ձիմ լուսեղէն Տէրն մեծարեմ,
Ձիւր սննդեան պարտքն վճարեմ,
Ածեմ զուշովս ու դառնամ ի միտ:
Երբ զիմ ճարակ Տէրն յիշեցի,
Լոյսըս գնաց, ուժս պակասեաց,
Խելքս ու հոգիս իմ գոմարեցաւ:
Յիշեմ զիմ Տէրն ի չիփերոնին,
Յիշեմ զիմ Տէրն ի Նարեկացին,
Յիշեմ զիմ Տէրն յառջեւ կանթեղին,
Յիշեմ զիմ Տէրն ի յեկեղեցին,
Յիշեմ զիմ Տէրն ի տան ի զգեստին,
Յիշեմ զիմ Տէրն ի բաղմախաչին,
Յիշեմ զիմ Տէրն յառջեւ խորանին
Յիշեմ զիմ Տէրն ի պատարաղին:
Առ ձեզ խաւովմ, հին կտակարանք,
Եկա՛յք որ լանք զի անտիրացաք,
Ե՛կ Սողոմոն, զի անպիտացար,
Ե՛կ Դանիէլ, որ խոպանացար,
Ե՛կ Արարածք, լա՛յց որ փակեցար,
Ար՛ ե՛կ Դաւիթ, որ անզարդեցար:
Առնում լալով վայիս ձայնակից
ՉՅովհաննէս զՈղբին Որոտման.
Ե՛կ Ժողովէ զՏեսին ու պահէ,
Ձի այլ չկայ Տէրն որ մեկնէ.
Բայց լա՛յց ու վա՛յ տուր իրձ գերեւոյս,
Ձի քո նման Տէր եմ կորուսել.
Դառն տեսար դու զՏէրն ի խաչին.
Դառն տեսայ զիմ Տէրն ի տախտին.
Դառն լուար դու զձարաւին.
Դառն լուայ ևս զարն աղմկին:
Ասցողք թղթոց կաթողիկէից,
Եկէ՛ք ու լի՛ք վայիս ձայնակից.
Չունինք այլ Տէր որ հասկացնէ,
Ոչ այլ գրաւդ, որ նոր նորոգէ:
Ե՛կ առաքեալդ Տարսնացի,

Խորագիր Վենետիկի օրինակն ունի. «Ողբ ի Տէր
Ներսէս արքեպիսկոպոսն Տարսնի, առաջեալ խաչա-
տուր պաշտօնէի նորին աշակերտի». A. Ողբ — Ներ-
սէս, չունի առաջեալ — աշակերտի:

3 B. Ձիւր — 4 A. զուշովս. B. զուշովս: —
7 A. Խելք. B. Խելքս: — 10 B. առջեւ: — 12 B. ի
տանն. C—F. ի տունն. A. ի սղեատին: — 14 B. առ-
ջեւ: — 15—16 A. աւելագրութեամբ ունի «Յիշեմ զիմ
Տէրն»: — 17 B. եկէք... անպիտացար: C—F անպի-
տացար: — 18 B—E. Սողոմոն: — 19 B. խոպանե-
ցար: — 21 A. զանզարդեցար. B—F. անպարտեցար.
— 29 B—F. ես դառն: — 31 B. լուայց, — 32 B—F.
— 33 B—F. ես ոչ. C—F. Ու ոչ: —
— 36 B—F. Ու ա՛ռ ամփոփէ զբանքս որ լսեցի: —

¹ Տե՛ս Գարեգին Կաթ. Յովսէփեան, Յիշատակա-
րանք, Ա., Մշակութիւն 1951, էջ 559—562: